

1 เชียงใหม่-ลำพูนในกาลเวลา

ใจกลางของความสนใจเกี่ยวกับระบบสังคมชุมชนของงานวิจัยนี้ คือ ความเป็นสังคมชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่อยู่อาศัย ซึ่งใช้คำว่า เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม เป็นคำที่ใช้แทนจินตทัศน์ หรือความคิด หรือมโนทัศน์ (concept) เกี่ยวกับสังคมชุมชน หมายถึง พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่สังคมชุมชนตั้งอยู่ ผนวกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับคนและการโยกย้ายอยู่ร่วมกันของคนเป็นชุมชนบนพื้นที่นั้น การยืนยันว่า แนวคิด-มโนทัศน์เกี่ยวกับสังคมชุมชนในลักษณะนี้มีอยู่ในความเป็นจริงนั้น เหมาะสมที่จะเริ่มต้นด้วยการสำรวจเรื่องราวที่บอกกล่าวเล่าขานตำนานความเป็นมาของสังคมชุมชน บทแรกของหนังสือนี้จึงเป็นข้อมูลในอดีตบางส่วนของสังคมชุมชน เชียงใหม่-ลำพูน ร้อยเรียงเข้ากับองค์ประกอบทางกายภาพของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ลำดับให้ชัดเจนยิ่งขึ้นถึงการมีอยู่ของมโนทัศน์นี้ด้วยการอธิบาย “คำ” ที่มีอยู่ในภาษา ดังคำว่า “โหล่ง” และ “เมือง” ซึ่งเป็นคำแต่โบราณที่มีความสำคัญ และชี้ให้เห็นถึงความเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมของชุมชน ส่วนคำว่า “โยงยึด” (bonding) ที่นำมาใช้ในงานวิจัยนี้ เป็นคำที่ใช้เพื่อต้องการให้เห็นภาพว่าผู้คนในสังคมชุมชนมิได้มารวมอยู่ด้วยกันแบบจับวาง หรือโยนสุมเข้ามารวมกันไว้ แต่ผู้คนออกแรงดึง หรือมีแรงซึ่งยึดเชื่อมโยงผู้คนแต่ละคนนั้นไว้ในสังคมชุมชน นอกจากนี้ ได้หยิบยกเอาคำ วลี และถ้อยความบางส่วนที่มีใช้บันทึกอยู่ในตำนาน มาตีความเรียบเรียงเชื่อมโยงเรื่องราว เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์กันในบางลักษณะของผู้คนที่อยู่บนโหล่ง หรือเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมนี้ เช่น คำว่า “กอ บวก หลุม ชุม ต่อ” และวลีที่ว่า “ลัวะจุงหมา พาแจก หาบไถ” รวมทั้ง ระบบการปกครองที่เรียกว่า “พันนา” เป็นต้น

งานปอยหลวง บ้านสบเตี๊ยะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ (พ.ศ.2549)

1

เชียงใหม่-ลำพูนในกาลเวลา

แม่น้ำปิงไหลจากดอยถั่วลงมาทางใต้ผ่านกลางแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนผ่านพื้นที่ชุมชนสำคัญ นับตั้งแต่เชียงดาว แม่แตง แม่ริม เมืองเชียงใหม่ สารภี หางดง สันป่าตอง เมืองลำพูน ป่าซาง บ้านโฮ้ง จอมทอง และฮอด แล้วไหลออกจากแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนเข้าสู่จังหวัดตาก

ในภาพคือ สายน้ำตอนที่ผ่านอำเภोजอมทอง จ.เชียงใหม่ ในฤดูฝนน้ำมักหลากขึ้นท่วมสองฝั่งแม่น้ำ โดยเฉพาะบริเวณที่ต่ำ

เขตเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม

สิ่งใดคือสิ่งที่พื้นฐาน อันจะก่อกำเนิดเกิดรังสรรค์แห่งสังคมชุมชนขึ้นมาได้ คำตอบควรจะเป็นสภาพภูมิศาสตร์และหรือฐานทรัพยากร เพราะเมื่อมีพื้นที่ดังกล่าวนี้ ระบบอันเป็นรากฐานของชุมชนจึงจะเกิดขึ้นมาได้ ระบบที่ว่านั้นคือระบบเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวกับปัจจัยสี่ ที่มาแห่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ พื้นที่ส่วนเล็กที่สุดของสังคมชุมชนในที่นี้คือ “บ้าน” หรือ “หมู่บ้าน” พื้นที่แห่งนี้ย่อมสะท้อนระบบเศรษฐกิจอันเป็นลักษณะเฉพาะ ซึ่งเกี่ยวข้องกับภูมิประเทศของดินแดนที่ชุมชนนั้นตั้งอยู่

ภูมิประเทศของดินแดนที่เรียกว่า ล้านนา นี้ ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาหรือภูเขาสูงจำนวนมากเรียงขนานกันไป ระหว่างแนวเทือกเขาเหล่านี้ก็คือ แอ่ง หรือพื้นที่ในหุบ (เรียกเป็นภาษาพื้นถิ่นว่า ไหล่) ซึ่งเป็นพื้นที่ราบเชิงเขาและที่ราบน้ำท่วมถึง อย่างเช่น ที่ราบเชียงใหม่ เป็นต้น พื้นที่เชียงใหม่-ลำพูนมีลักษณะเช่นนี้ คือ เป็นแอ่งที่ราบใหญ่ มีแม่น้ำไหลผ่านที่ราบ ส่วนของแอ่งที่อยู่ในแต่ละหุบเขาใช้น้ำจากแม่น้ำสาขาที่ผ่านหุบเขา อาศัยความสูงต่ำของพื้นที่ระหว่างต้นน้ำและปลายน้ำ นำน้ำนั้นมาใช้ประโยชน์

ที่ราบริมแม่น้ำต้น มีดอยหลวงม่อนจองเป็นฉากหลัง ชาวบ้านตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณเชิงเขา ถัดลงมาบนที่ราบเป็นที่นา และที่ราบต่ำที่สุดติดกับแม่น้ำ มีภูเขากั้นเมืองขึ้นออกจากเมืองอื่นๆ

ส่วนบริเวณกลางแอ่งแม่น้ำสาขาไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำปิงไหลจากทิศเหนือลงไปทิศใต้ สองฝั่งน้ำนั้นเป็นพื้นที่น้ำท่วมอยู่เป็นประจำ แต่เนื่องจากน้ำท่วมอยู่เพียงช่วงสั้นๆ จึงทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ เหมาะสมกับการทำเกษตรกรรม กลุ่มชนในแอ่งนี้มักจำแนกพวกออกจากกันโดยอาศัยเขตแดน คือ ใช้สันปันน้ำที่แบ่งเขตลุ่มน้ำ หรือขอบเขตของภูเขา หรือเนินเขาเตี้ยๆ แบ่งพื้นที่ย่อยๆ ออกจากกัน นักประวัติศาสตร์มักจะอธิบายว่าชุมชนในหุบเขาต่างๆ นี้เองที่รวมตัวกันเป็น “รัฐเจ้าฟ้า” ในแอ่งที่ราบเช่นนี้แหละ ซึ่งการไปมาติดต่อเป็นไปด้วยความลำบากเพราะมีเขาสูงกั้นอยู่ ทำให้รัฐเจ้าฟ้าไม่สามารถรวมกันเป็นอาณาจักรใหญ่อันแน่นแฟ้น อย่างแท้จริง

จากการสำรวจพื้นที่เมืองสำคัญของเชียงใหม่-ลำพูนตอนล่าง ในปี พ.ศ. 2549 ได้แก่ จอมทอง ลี้ ฮอด อมก๋อย ดอยเต่า บ้านโฮ่ง และเมืองดั้น ได้พบว่า เมืองเหล่านี้ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขา และที่ราบลุ่ม เมืองแต่ละเมืองแยกกันอยู่โดยมีทิวเขากั้นขวาง ยกเว้นเมืองบนพื้นที่ราบใหญ่ริมแม่น้ำปิง ซึ่งใช้แม่น้ำปิงหรือแม่น้ำสาขาเป็นเส้นแบ่งเขตของตนแยกจากกันคนละฟากฝั่งแม่น้ำ การที่ภูเขา ช่องเขา และลำน้ำ แยกเมืองหนึ่งออกจากเมืองอื่นโดยรอบ ทำให้ความสัมพันธ์ภายในเขตเมืองหนึ่งๆ มีลักษณะเด่นชัดขึ้น ยังมีลักษณะทางภูมิศาสตร์อื่นๆ อีกที่ทำให้พื้นที่มีความแตกต่างกัน ได้แก่ ลักษณะดิน ปริมาณน้ำฝน ความเร็วของลม ระดับน้ำใต้ดิน ความสูงต่ำลาดเอียงของพื้นที่ เป็นต้น

ยกตัวอย่างโหล่งอมก๋อย แบ่งเป็น 3 โหล่งย่อย แต่ละโหล่งอยู่ห่างกันเกือบ 100 กิโลเมตร จากอมก๋อยไปยังตำบลนาเกียนใช้เวลาเดินทางถึง 6 ชั่วโมง การที่ติดต่อกันยากลำบาก แม้ว่าจะมีถนนอันทันสมัยเช่นนี้ ยังผลให้หน่วยพื้นที่ย่อยแต่ละตำแหน่งมีความสัมพันธ์กันอยู่ภายในชุมชนยิ่งกว่าภายนอก นี่คือเหตุผลพื้นฐานอย่างหนึ่งที่เมืองในแต่ละแอ่ง มักมีลักษณะเฉพาะตัว และความสัมพันธ์ภายในถูกย่ำหรือสร้างขึ้นและสืบสานให้ดำรงอยู่ต่อไป

สภาพภูมิศาสตร์และภูมิทัศน์เพียงอย่างเดียว มิใช่สิ่งบ่งการรูปลักษณะการเกิดขึ้นมาของชุมชน ภูมิศาสตร์เป็นพื้นฐานแต่มีใช้ตัวกำหนดชี้ขาดลักษณะของสังคม ดังตัวอย่างในอดีตอันไกล อาณาจักรไทอาหม ซึ่งรุ่งเรืองอยู่ 600 ปี ตั้งขึ้นมาในบริเวณลุ่มน้ำพรหมบุตร ขยายอาณาเขตครอบคลุมลุ่มน้ำได้ทั้งหมดเมื่อราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยการคิดบุกเบิกการเกษตรในที่ลุ่ม การอพยพเข้าไปของชาวไทอาหมมีผลเปลี่ยนแปลงที่ราบลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร จากแต่เดิมเป็นที่ลุ่มรกร้าง หนองบึง กลายเป็นแหล่งผลิตข้าว ขณะที่ชนพื้นเมืองเดิมกลับใช้ภูมิประเทศนี้ ในลักษณะที่จำกัดอยู่มาก เพียงใช้ที่ดอนและไหล่เขาเป็นที่อยู่อาศัย ส่วนการผลิตทำได้เพียงทำไร่และหาของป่าเป็นหลัก สิ่งสำคัญที่ชาวไทอาหมได้ทำก็คือ การขุดคันนา และขุดคูตน้ำ กันลำนํ้า ทำเส้นทางระบายน้ำส่วนเกิน จนสามารถแปรลุ่มน้ำพรหมบุตรให้กลายเป็น “เมือง”¹

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมลักษณะเดียวกันกับที่ไทอาหมได้บุกเบิก ก็เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่าในประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนผู้มีความชำนาญในการทอน้ำขึ้นมาเพื่อปลูกข้าว ดังปรากฏว่า ในอดีตนานมาแล้ว พระนางจามเทวีบุกเบิกที่ราบหริภุญไชย^๒ สิ่งทอน้ำที่ราบเชียงแสน^๓ พญามังรายบุกเบิกที่ราบเชียงใหม่^๔ แม้กระทั่งเมื่อ 100 กว่าปีที่ผ่านมานี้เอง ณ ที่ราบริมน้ำลี้ บ้านแม่ทย อ.ลี้ จ.ลำพูน ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ปลูกข้าวไร่ เป็นน่าน้ำฝน ผลผลิตต่ำ กลับแปรเปลี่ยนเป็นนาชลู่มใช้น้ำจากเหมืองฝาย เป็นชุมชนมั่นคงขึ้น ด้วยเหตุที่มีพ่อเฒ่าจากสิบสองปันนามาตั้งถิ่นฐาน และรวบรวมผู้คนมาขุดเหมืองฝาย ประวัติศาสตร์ของพ่อเฒ่ากลายเป็นประวัติศาสตร์ของผู้สร้างภูมิทัศน์ในความหมายใหม่ให้แก่ชาวลี้เพราะเขาเป็นผู้นำชาวบ้านขุดเหมืองฝาย ห้วย และอื่นๆ ชาวบ้านบันทึกความจำของเขาว่า *“เป็นเข้าใจ เป็นขุด เป็นมีตลอดน้ำตลอดหนึ่ง เอากล้องส่องผ่อ นำหมู่เฮาไปขุดเหมืองแบ่งฝาย”*^๕ นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา บ้านแม่ทย ก็กลายเป็นหมู่บ้านนาชลู่มกินน้ำเหมือง แทนที่จะเป็นนาข้าวไร่ที่ผลผลิตต่ำดังเช่นเคยมา

ในประวัติศาสตร์อันยาวนานลัวะเป็นกลุ่มชนที่มีบทบาทอย่างสูงในการบุกเบิกที่ราบตามหุบเขาต่างๆ ให้กลายเป็นหมู่บ้าน และกลายเป็นเมือง ดังตัวอย่างชาวลัวะ บ้านแปะ อ.จอมทอง และลัวะบ้านศาล อ.ฮอด แม้ว่าหมู่บ้านจะอยู่ในเขตภูเขาหรือที่สูง แต่แท้จริงแล้ว ชาวลัวะก็ทำนาบนที่ราบ โดยกั้นน้ำมาจากลำห้วย

เขตภูมิศาสตร์ต่างๆ ไม่ใช่พื้นที่สากลที่ทุกคนจะเข้าถึง และใช้ประโยชน์ได้เหมือนกัน ด้วยวิธีการที่คัดลอกเลียนแบบต่อๆ กันไปได้ เขตเศรษฐกิจเป็นการใช้สติปัญญามาเข้าใจ และจินตนาการว่าจะใช้พื้นที่นั้นอย่างไร เขตเศรษฐกิจจึงเป็นผลงานทางปัญญาที่เจ้าของดินใช้เกณฑ์ต่างๆ จินตนาการแล้วประกอบสร้างขึ้น พิจารณาคูณลักษณะของดินและพรมแดน ที่จะทำให้เขตภายในใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความแตกต่างหรือแยกออกจากเขตอื่นๆ โดยรอบ ดังนั้น เขตเศรษฐกิจจึงมีรากฐานโยงยึดอยู่กับความรู้และวิถีคิดของเจ้าของดิน นั่นก็คือ เขตเศรษฐกิจย่อมมีรากฐานอยู่บนวัฒนธรรม

กรณีการสร้างสวนส้มขนาดใหญ่บนพื้นที่สูงตามเนินเขาของกลุ่มน้ำฝางของนักลงทุนในสองทศวรรษที่ผ่านมา เป็นตัวอย่างของการบุกเบิกเขตเศรษฐกิจที่แสดงความไม่เข้าใจอย่างสิ้นเชิงต่อภูมิศาสตร์และทรัพยากร อันอาจนำไปสู่ความล่มสลายลงของกลุ่มน้ำฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เพราะการปลูกส้มต้องใช้น้ำมาก ชาวนาผู้ปลูกข้าวกันน้ำจากลำห้วยลงสู่เหมืองฝายเพื่อทำนา ดังคำกล่าวโบราณว่า "แบ่งตังบน กันตังลุ่ม" (ทำฝายบนพื้นที่สูง แล้วขุดลำเหมืองให้น้ำไหลลงเลี้ยงนาบนที่ต่ำ) แต่เจ้าของสวนส้มกลับต้องการกักน้ำไว้บนภูเขา เพื่อหล่อเลี้ยงสวนส้ม ตัดเส้นเหมืองต่างๆ ที่จะหล่อเลี้ยงไร่นาบนที่ลุ่มต่ำของชาวบ้าน และขัดขวางการไหลของน้ำที่ชุมชนได้ร่วมมือกันสร้างมาหลายร้อยปี หมายความว่า เขตการผลิตสวนส้มทั้งหลาย ตั้งอยู่บนระบบพื้นที่ที่ขัดขวางระบบไร่นาบนที่ราบลุ่มทั้งหมดที่ชุมชนบุกเบิกมา และกำลังสร้างเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแบบใหม่ ที่เป็นอันตรายต่อความอยู่รอด

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม จึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาเพียงเพราะว่ามีภูมิศาสตร์และมีมนุษย์ ทว่าการประกอบเขตอย่างสุกเอาเผากิน ไร้สติปัญญา ไร้วัฒนธรรม อาจนำความล่มสลายของเขตให้มาถึงโดยเร็ว เขตเศรษฐกิจที่จะครองความยั่งยืน หมายถึงการประกอบขึ้นระหว่างความคิด จินตนาการของมนุษย์กับพื้นที่เป็นความเข้าใจและการพัฒนาความสามารถของคนที่จะอยู่ใช้ และพัฒนาฐานทรัพยากร นั่นคือ เขตเศรษฐกิจมีฐานรากอยู่บนวัฒนธรรม

เหมืองฝายที่ถูกคุกคาม

ชาวบ้านสันทรายคองน้อย ลุ่มน้ำฝาง เกิดกรณีพิพาทกับเจ้าของธุรกิจสวนส้ม พวกเขารื้อถอนรั้วของสวนส้มแห่งหนึ่ง

ประวัติศาสตร์ของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมหนึ่งๆ ก็คือ ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนที่มีความสัมพันธ์โดยใกล้ชิด กลุ่มชนดังกล่าวที่อยู่บนพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่ต่อเนื่องใกล้ชิดติดกันนี้ มีการจัดระบบร่วมกัน เพื่อคิด ไร่ และคัดเลือกกระบวนการต่างๆ ที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอด สร้างหมู่บ้าน สร้างพื้นที่การผลิต ก้าวขึ้นสู่ความสัมพันธ์กันในระบบเครือข่าย เพื่อให้อยู่บนฐานทรัพยากรอันร่วมกันนี้สืบเนื่องต่อไป

“โหล่ง” และ “เมือง”

คำว่า “เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม” มิได้เป็นเพียงคำคิดจินตนาการ ที่ต้องการสร้างคำที่ฟังดูดีแห่งยุคสมัย “วาทกรรม” แต่ความจริงที่เป็นอยู่ก็คือ ชาวบ้านได้ทำมาหากิน อาศัยวัฒนธรรมการผลิต และวัฒนธรรมทางสังคมเป็นตัวยึดโยงสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ซึ่งเราอาจเรียกว่า “เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม” ฝ่ายชาวบ้านนั้นได้เรียกขานระบบนี้ด้วยคำ คำซึ่งสืบทอดใช้กันมาแต่โบราณ แล้ว คือ คำว่า “โหล่ง” และ “เมือง”

คำว่า “โหล่ง” เป็นคำเก่าแก่ของชนชาติไท มีปรากฏใช้คำนี้ในหมู่ชาวไทยดำในเวียดนาม และไทเงินในพม่า ใช้คำว่า “โหล่ง” (ไทเงินใช้ “เอ็ง” ไทดำใช้ “โหลง” หรือ “โหล่ง”) เพื่ออธิบายขอบเขตแห่งเขตปกครองขนาดใหญ่ ในทางภูมิศาสตร์ “โหล่ง” หมายถึง พื้นที่ในหุบระหว่างภูเขา และโดยเหตุที่ชุมชนมักตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหุบเขา จึงมักตั้งชื่อเรียกหุบต่างๆ แยกออกจากกัน เพื่อจำแนกการมีอยู่ของพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของกลุ่มชนต่างๆ ดังเช่น เรียกพื้นที่โหล่งลี โหล่งเมืองต้น โหล่งฮอด เป็นต้น และ

ขอบเขตของโหล่ง

บ้านโหล่งเป็นที่ราบลุ่มที่ลาดจากใต้ขึ้นเหนือตามแนวแม่น้ำลี้ มีภูเขาเป็นพรมแดนธรรมชาติล้อมรอบแทบทุกด้าน โดยเฉพาะทางทิศใต้และทิศตะวันออกเป็นด้านที่มีภูเขาสลับซับซ้อน ในภาพคือ ดอยกาน ที่ทอดตัวยาวทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของบ้านโหล่ง มีตำนานเล่าว่า เดิมดอยกานมีชื่อว่า ดอยเรือควา แต่มีเจ้าเมืองจากเมืองอื่น มาขุดหาสมบัติที่ดอยแห่งนี้ ชาวบ้านเกรงว่าทรัพย์สมบัติจะถูกขุดไปหมด จึงเปลี่ยนชื่อภูเขาแห่งนี้เสียใหม่ว่า ดอยกาน ดอยกานถูกใช้เป็นเขตแดนแสดงขอบเขตของโหล่งบ้านโหล่ง

เนื่องจากในโหล่งมักเป็นที่ตั้งของ “เมือง” ซึ่งเป็นหน่วยดั้งเดิมของชนชาติไท จึงมักเรียกชื่อโหล่งตามด้วยเมือง เช่น โหล่งเมืองลี้ โหล่งเมืองตื้น โหล่งเมืองฮอด และบางทีก็เรียกเฉพาะชื่อเมืองที่ตั้งอยู่ในโหล่ง เช่น เมืองฮอด เมืองตื้น เมืองลี้ เป็นต้น ในบางกรณีโหล่งมีพื้นที่ขนาดเล็กมาก เป็นเพียงที่ตั้งของหมู่บ้าน ก็มักเรียกชื่อโหล่งและเมืองตามด้วยชื่อหมู่บ้าน เพื่ออธิบายให้ชัดเจนว่า กำลังกล่าวถึงที่ไหน และใครครอบครองพื้นที่นั้นอยู่

เราอาจเทียบเคียงคำว่า “โหล่ง” กับ “แอ่ง” ว่ามีความหมายคล้ายกัน แต่ก็ไม่ใช่เสียทีเดียว คำว่า “แอ่ง” ในทางภูมิศาสตร์หมายถึง พื้นที่ราบระหว่างภูเขาที่มีความหมายเฉพาะทางกายภาพ คำว่า “โหล่ง” เดิมทีก็มีที่มาจากลักษณะภูมิศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในหุบเขา และมีผู้คนอาศัยอยู่ในดินนั้น แต่ต่อมาคำว่า “โหล่ง” ได้มีการขยายความหมายออกไป มีความหมายเป็นหน่วยสังคม กล่าวคือ ใช้อธิบายพื้นที่ที่ผู้คนอยู่อาศัยเป็นกลุ่มๆ โยงยึดกันเป็น “เมือง” ตั้งแต่ที่ราบเชิงเขา ที่ราบในหุบเขา พื้นที่ริมแม่น้ำ คำว่า “โหล่ง” จึงมีความหมายโดยอนุโลมว่า เป็นพื้นที่หน่วยหนึ่งบนพิภพภูมิศาสตร์แน่นอน ที่กลุ่มชนเข้ามาใช้ประโยชน์ทางการผลิตร่วมกัน ดังตัวอย่างในตำนานสุวรรณคำแดง มีข้อความระบุว่า “โหล่งน้ำปิง”⁷ แสดงว่า นำคำว่าโหล่งไปใช้เรียกกลุ่มพื้นที่ ณ ตำแหน่งหนึ่งๆ ซึ่งมีกลุ่มชนอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่พวกริมน้ำปิง

ชาวบ้านใช้คำว่า “โหล่ง” และ “เมือง” นำหน้าพื้นที่ที่อยู่อาศัย และทำการผลิตร่วมกัน และทำให้พวกเขาสามารถจำแนกกลุ่มสังคมชุมชนขนาดใหญ่ระดับลุ่มน้ำ ให้กลายเป็นหน่วยพื้นที่ที่เล็กลง มีลักษณะเฉพาะของหน่วยย่อยนั้นชัดเจน แตกต่างไปจากหน่วยอื่น ลักษณะที่ชัดเจนนี้ได้แก่ตำแหน่ง

วันสืบชะตาหมู่บ้าน

ลักษณะทางภูมิศาสตร์หรือลักษณะการใช้ประโยชน์ รวมถึงการสร้างวิถีคิดและวิถีปฏิบัติบางอย่างร่วมกัน การทำให้พื้นที่ขนาดใหญ่จำแนกหน่วยให้เล็กลงนี้ ทำให้ชุมชนสามารถจัดการ เพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการ หรือเพิ่มความสามารถในการจัดการระบบตามศักยภาพจริงที่ชุมชนจะทำได้

“โหล่ง” และ “เมือง” จึงนับว่าเป็นนิยามส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ มันทำให้การอธิบายหรือนิยาม ชัดเจนขึ้น ต่อทั้งผู้เป็นเจ้าของ และต่อผู้อื่นที่จะเข้ามาปฏิสัมพันธ์ โหล่งเป็นพื้นที่ซึ่งสืบทอดมาใน ประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนผู้อาศัยจากรุ่นสู่รุ่น ขณะที่เขตอำเภอและหน่วยอำเภอกำหนดเพื่อขีดเส้น แบ่งหน่วยปกครอง หน่วย “โหล่ง” และ “เมือง” กลับลากเส้นไปบนผิวพื้นอันมีลักษณะเฉพาะร่วมกัน ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ดังที่เราจะได้ยินคำเรียกชื่อพื้นที่ต่างๆ เป็นภาษาพูดใน เชียงใหม่-ลำพูน ว่า โหล่งลี่ โหล่งจอมทอง บ้านโฮ้งโหล่งลี่ โหล่งเมืองดั้น เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมี บางพื้นที่ที่ใช้ชื่อโหล่งเป็นชื่อภาษาเขียนอย่างเป็นทางการเช่น “โหล่งขอด” เป็นชื่อตำบลหนึ่งในอำเภอพร้าว จ.เชียงใหม่

“โหล่ง” และ “เมือง” เป็นคำที่วางพื้นฐานอยู่บนระบบทางกายภาพที่ชุมชนตั้งอยู่ร่วมกัน แต่ โหล่งอาจขยายตัวหรือมีความเข้มข้นโดยอาศัยแกนของประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ ใน ที่สุดแล้วระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่ทางกายภาพ ก็กลายเป็นสิ่งบงการลักษณะ และ ขอบเขตของโหล่งไปในที่สุด โหล่งและเมืองจึงอาจหดตัวลง หรือขยายตัวไปตามชีวิตของชุมชนที่เป็น จริงในช่วงเวลาต่างๆ อีกด้วย

ในขณะที่เขตแดนจังหวัดและอำเภอ เป็นหน่วยที่ครอบคลุมเขตแดนทางการเมืองที่เกิดขึ้นจากการแบ่งพื้นที่เพื่อจัดการปกครอง คนในโหล่งและเมืองกลับอยู่อาศัยบนฐานทรัพยากร บนพื้นที่ที่มีบริบทสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ที่เป็นจริง “โหล่ง” และ “เมือง” เป็นพื้นที่ซึ่งความผูกพันกับท้องถิ่น ความสำนึกรับผิดชอบ ความศรัทธา ความพยายาม ที่จะสร้างข้อตกลงอยู่ร่วมกันได้ก่อตัวขึ้นมา ในที่สุดจึงมีคุณลักษณะ หรือตัวแปรร่วมต่างๆ ของชุมชนที่แสดงออกร่วมกันในโหล่ง เช่น การตั้งบ้านเรือน กลุ่มเครือญาติ การผลิตบนผืนไร่นา การใช้และควบคุมน้ำ การใช้เส้นทางและการสัญจร การแบ่งแยกจัดสรรแรงงาน งานฉลอง ประเพณี พิธีกรรม ผู้นำ วิบุรุษ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความคิดเห็น ความเชื่อ ไปจนถึงการร่วมมือกันต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และวาระแห่งความตายบนป่าช้าร่วมโหล่งเดียวกัน

คุณลักษณะเหล่านี้ นับเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการก่อเกิดความผูกพันกับพื้นที่ มันเป็นปัจจัยซึ่งเกิดขึ้นบนความเป็นโหล่ง เป็นผลจากความเป็นโหล่งและความเป็นเมือง แต่ในที่สุด มันก็กลายเป็นปัจจัยอันเป็นเหตุ หรือดัชนีบ่งชี้ความเป็นไปของโหล่งและเมืองด้วย นับได้ว่า มันเป็นตัวโยงยึด เป็นตัวเชื่อม (bond) ในโหล่งและระหว่างโหล่ง มันกลายเป็นเงื่อนไขแห่งการเกิดขึ้น และกำหนดความสัมพันธ์ของโหล่งและเมืองต่างๆ ในพื้นที่

หน่วยที่เรียกว่า “โหล่ง” และ “เมือง” นี้เอง ที่เป็นพื้นที่แกนของความสัมพันธ์ร่วมของตัวแปรต่างๆ ตลอดจนการคลี่คลายของปรากฏการณ์ต่างๆ ปรากฏการณ์ในโหล่งกลายเป็นภาพพื้นฐานที่สะท้อนความสัมพันธ์ร่วมของสิ่งต่างๆ ในพื้นที่ กล่าวคือ ลึกลงไปในปรากฏการณ์นั้น เนื้อในของมันก็คือระบบความสัมพันธ์

โหล่งห้วยดัม อ.ลี้ จ.ลำพูน
เป็น 1 ใน 5 โหล่ง ของเมืองลี้
โหล่งห้วยดัมเกิดจากการอพยพ
ของกะเหรี่ยงหลายกลุ่มที่มา
อาศัยอยู่ร่วมกันด้วยแรงศรัทธาที่
มีต่อครูบาชัยยะวงศา (ครูบาวงศ์)

โหล่งลี่ : โหล่งบนที่สูง ฝ่ายลำห้วยนี้เป็นฝ่ายที่ใช้แรงงานของครอบครัว เรียกว่า “ฝ่ายชะกุ่ม”

พื้นที่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ประกอบด้วยโหล่งและเมืองใหญ่น้อย เช่น เมืองลี่ จังหวัดลำพูน ตั้งอยู่ในโหล่งใหญ่ มีโหล่งย่อยสำคัญอยู่ในโหล่งลี่ 5 โหล่ง คือ โหล่งลี่หลวง โหล่งแม่หวางลุ่ม โหล่งห้วยดัม โหล่งบ้านก้อ และโหล่งแม่เทย-แม่ตึ้น-แม่ป๋อก แต่ละโหล่งจำแนกออกจากกันได้ง่ายด้วยสายตา เพราะพื้นที่แยกออกจากกันด้วยภูเขาหรือเนินเขาเตี้ยๆ

ทุกโหล่งและเมืองบนที่ตั้งในท้องถิ่นมีตำแหน่งเปรียบเทียบกับโหล่งและเมืองอื่นๆ ว่ามีความเหมือนหรือต่าง ได้เปรียบ เสียเปรียบ มีจุดเด่นจุดด้อยที่ต่างกัน ตำแหน่งเปรียบเทียบนี้นี้จึงมีความสำคัญ เพราะเป็นเงื่อนไขของการเลื่อนไหลติดต่อไปมาหาสู่กัน เป็นเงื่อนไขของการสร้างเครือข่าย และสร้างระบบความสัมพันธ์ ด้วยเหตุที่แกนทางวัฒนธรรมก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดโหล่งและเมืองแต่ละแห่ง รวมทั้งทำให้บางโหล่งและบางเมือง อ่อนแอหรือเข้มแข็งกว่าบางแห่ง หรือกระทั่งบางโหล่งและบางเมือง ก็สลายไป

พื้นที่ภูมิศาสตร์แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน อันเป็นที่ตั้งของสังคมชุมชนในแหล่งต่างๆ ที่มีอยู่ปัจจุบันนี้นั้น เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งบนแผ่นดินทวีปของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นบริเวณแรกๆ ของโลกที่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งของมนุษย์ โดยมีพัฒนาการทางสังคมที่สำคัญ คือ การปลูกข้าวเมื่อ 5,000 ปีก่อน^๑ และมีผู้คนหลายเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เคลื่อนย้ายเข้าอยู่อาศัย และโยกย้ายไปมาผ่านดินแดนนี้กว่า 3,000 ปีมาแล้ว^๒

ร่องรอยของเกษตรกรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์

ตำนานอันเก่าแก่ของล้านนาได้ให้ภาพสอดคล้องกันว่า ชนชาติลัวะและเม็ง เป็นชนชาติเก่าแก่ที่อาศัยอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนมาช้านาน สรัสวดี อ๋องสกุล เป็นผู้บุกเบิกแนวคิดที่ว่า แอ่งนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของชนพื้นเมืองมาตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13¹⁰ เมื่อพระนางจามเทวีจากรัฐละโว้ทางใต้ และกลุ่มชนชาติไทจากทางตอนเหนือ นับตั้งแต่กลุ่มสิงหนวัตเรื่อยมา ได้อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ ก็ได้พบว่า มีชนกลุ่มอื่นอาศัยอยู่มาก่อนแล้ว การขุดค้นทางโบราณคดีได้ให้หลักฐานชัดเจนว่า บริเวณที่ราบลุ่มน้ำกก เคยมีการปลูกสร้างที่อยู่อาศัยถาวร มีการใช้แร่โลหะมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้และอาวุธต่างๆ แต่การขุดค้นกลับให้ภาพว่า ชุมชนก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้มีวิถีชีวิตแบบสังคมบุพกาล ซึ่งขัดแย้งกับเทคโนโลยีของยุคโลหะ (Bronze Age) ซึ่งปกติน่าจะเป็นสังคมที่พัฒนาขึ้นสู่สังคมที่เป็นบ้านเป็นเมือง อย่างไรก็ตาม จากการขุดค้นก็ได้พบเช่นกันว่า มีการติดต่อและรับเอาวัฒนธรรมภายนอกเข้ามา ดังเช่น มีการขุดพบลูกปัดแก้วและลูกปัดแร่คาร์เนเลียน กำไลแก้ว สะเก็ดหิน เป็นต้น¹¹

การมีอยู่ของกลุ่มชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ และการเกิดขึ้นของชุมชนลัวะ-เม็ง ในพุทธศตวรรษ ต่อๆ มา ทำให้เกิดความเชื่อมโยงได้ว่า กลุ่มชนพื้นเมืองเหล่านี้ อาจเป็นกลุ่มเดียวกันกับชนชาติลัวะ-เม็ง ผู้สร้างประวัติศาสตร์ยุคแรกๆ ในแอ่งนี้ขึ้นมา

โหล่งบ้านโอง : โหล่งบนที่ราบ

บนที่ราบลุ่มในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีที่ราบโหล่งบ้านโองลาดลงสู่แม่น้ำลี้ แม่น้ำสายนี้กว้างประมาณ 50 เมตร มีฝายกั้นน้ำถึง 15 แห่ง ชาวนาที่เป็นสมาชิกมีเป็นจำนวนพัน ประกอบด้วยหมู่บ้านหลายสิบหมู่บ้าน วิธีสร้างระบบและเครือข่ายของโหล่งลี้บนที่สูง กับโหล่งบ้านโองบนที่ราบลุ่มจึงแตกต่างกัน

แม้ว่าประวัติศาสตร์ของอาณาจักรสุโขทัย โยนก เชียงแสน และอาณาจักรล้านนา ได้ให้ภาพคล้ายคลึงกันว่า สิ่งหนึ่งคือพระนางจามเทวี และพญามังราย ต่างก็มีบทบาทอย่างสูงในการสร้างบ้านแปงเมือง แต่นักประวัติศาสตร์หลายท่าน ต่างก็เห็นพ้องต้องกันว่า ได้เคยมีบ้านเมืองของกลุ่มชนพื้นเมืองเจริญรุ่งเรืองอยู่มาก่อนหน้านี้¹² ลัวะ-เม็ง น่าจะเป็นชนกลุ่มนั้น ซึ่งได้สถาปนาเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่สำคัญไว้ ดังร่องรอยที่ทิ้งไว้ในตำนานหนหลัง ก่อนอาณาจักรสุโขทัยและล้านนาจะเกิดขึ้น หลักฐานการใช้ชีวิตสังคมของชุมชนชาติพันธุ์ลัวะ ยังคงมีให้เห็นอยู่ทั่วไปในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

บ้านเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนในอดีต

อาณาจักรสุโขทัย และอาณาจักรล้านนาในประวัติศาสตร์ เป็นอาณาจักรใหญ่ที่มีเครือข่ายของหมู่บ้านแน่นแฟ้นและซับซ้อน ใหญ่ย่อยๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เคยเกาะเกี่ยวกันขึ้นมาเป็น “บ้าน” และ “เมือง” ภายใต้สมัยประวัติศาสตร์ต่างๆ “บ้าน” และ “เมือง” เป็นฐานของอาณาจักรสุโขทัย และล้านนา อันรุ่งโรจน์มาแต่อดีต ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่บันทึกไว้ว่า “พระเจ้าเชียงใหม่เป็นใหญ่ในล้านนาไท 57 เมือง”¹³ เช่นเดียวกับตำนานมูลศาสนาที่กล่าวถึงอาณาจักรสุโขทัยว่า “มีหมู่บ้านเป็นจำนวนถึง 5,000 บ้าน”¹⁴ ตำนานได้กล่าวถึง การเดินทางของพระนางจามเทวีขึ้นมาตามลำน้ำปิง และได้สร้างบ้านเมืองขึ้นมาตามรายทาง ตั้งแต่ละโว้ถึงลำพูน อาทิเช่น ตำนานเมืองสร้อยศรีสุข กล่าวว่า “เมืองสร้อยหรือสร้อยเมืองท่าสร้อย”¹⁵ ที่ตั้งอยู่ตอนใต้ของแม่น้ำปิงนี้ พระนางจามเทวีเป็นผู้สร้าง

คำกล่าวนี้อาจเกินความเป็นจริง เพราะพระนางจามเทวีคงมิได้สร้างเมืองขึ้นมาได้ในเวลาอันสั้น ดังตัวอย่างในตำนานมูลศาสนาเองก็ได้รับชุดแล้วว่า เมืองสร้อยมีอยู่ก่อนหน้าที่พระนางจะเสด็จมาถึง ผู้ที่เป็นเจ้าของเมืองสร้อยก็คือชาวลัวะที่เป็นเจ้าของถิ่น นำแปลกที่ลัวะเหล่านี้ก็ไม่ใช่ลัวะชาวปายอย่างที่มักเข้าใจว่า “ลัวะเห็ดไร่ ไตเห็ดนา” เพราะพวกเขาเป็นเจ้าของเมืองริมฝั่งน้ำปิง คือ เป็น ลัวะขานา

วัดพระธาตุแก่งสร้อย ณ บริเวณที่ตำนานกล่าวว่า เป็นเมืองสร้อยเก่า

ลัวะขานา ครอบครัวเขตเศรษฐกิจของตนเองชัดเจน สามารถปลูกข้าว และทอผ้าใช้เองสำเร็จ ดังมีข้อความบ่งชี้ในตำนาน ว่าชาวลัวะทำเชือกและฝ้ายเป็นความว่า “พระนางจามเทวีได้ขอเชือกฝ้ายจากพวกลัวะทั้งหลาย เพื่อชักลากเรือซึ่งติดอยู่ในแก่ง ลัวะทั้งหลายช่วยกันปั่นเชือกฝ้ายได้ 4 เส้น ถวายพระนาง เหตุนี้จึงเรียกพื้นที่นี้ว่า สี่เส้นสันกลาง เป็น “ลัวะตอใหญ่ต่อหลวง”¹⁶

การเมืองของเมืองลัวะในตำนานเมืองสร้อยนี้ อาจจะเป็นเพียงตำนาน หากเราไม่สามารถหาหลักฐานอื่นที่สอดคล้องกันและรองรับว่า เมืองสร้อยและเมืองอื่นๆ บริเวณ "สี่เส้นสันกลาง" มีอยู่จริงๆ

แต่เราจะได้พบคำว่า "สี่เส้นสันกลาง" อีกในพิสดารเรื่อง "รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่" หลักฐานประวัติศาสตร์ จากต้นฉบับวัดสันป่าเลียง ในความตอนทีกล่าวถึงการชี้แบ่งเขตกันระหว่างเจ้าเชียงใหม่กับเจ้าเมืองอินทริทอนใต้ของแม่น้ำปิง ซึ่งเป็นเหตุการณ์ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 23 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ข้อความตอนนี้นั้นก็กล่าวไว้ว่า

"ลักกะ 1147 ตัว (พ.ศ.2328) เดือน 10 ปถม แรม 14 ค่ำ พร้าว่าได้วัน 3 พระยาอินทริทริศรี และท้าวพญาขุนเมืองเชียงใหม่พร้อมกัน (มาตกลงกัน) ด้วยแดนมีสี่เส้นสันกลาง ยังต่อเจ้าพระยาเชียงใหม่ว่า ฝ่ายพิงทางตะวันออก (ตั้ง) แต่สับห้วยหลวงขึ้นแนวสับหาดสันดอยป่าหมากเป็นแดนแล ฝ่ายพิงทางตะวันตก แต่สับแม่จูด แฉวที่ป่าหก แฉวที่บ้านตม แต่ที่บ้านตม แฉวที่บ้านหมื่นนาหลังแล้ว ขึ้นแม่เจ้าแฉวกั่วทราย ล่องกั่วทราย แฉวแม่หลุย แฉว(แม่)สอน ล่องแม่สอน ฝ่ายตะวันออกแฉวที่บ้านท่า ตัดมาตะวันออกแฉวที่แสนจอร ตัดมาวันออกแฉวที่เมืองดินแล ในที่ทั้งหลายฝั่งนี้แต่นี้ไปภายหน้า แม่นฝ่ายทางเชียงใหม่ ได้ยังนอแรด งาข้าง ในที่สี่เส้นสันกลางหื้อปันกันคนกึ่ง แม่นฝ่ายทางอาญาอินทริอาญาศรีได้นอแรดงาข้างยังที่เชียงใหม่ก็หื้อปันกันคนกึ่ง"⁷

จากประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวลัวะได้เล่าว่า เมื่อคนไทยเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำปิง ชาวลัวะส่วนหนึ่งหนีออกจากเมืองไปยังเขตที่สูง ซึ่งมีภูเขาสลับซับซ้อนตอนใต้ของเชียงใหม่ ดังตัวอย่าง หมู่บ้านบ่อหลวง บ้านแปะ บ้านตาล จอมทอง เมืองฮอด เหล่านี้ล้วนเป็นพื้นที่ที่มีชนชาติลัวะอาศัยอยู่ทั่วไป

แล้วพื้นที่ "สี่เส้นสันกลาง" ที่แบ่งเขตแดนผลประโยชน์กันระหว่างเจ้าเมืองเชียงใหม่กับเจ้าเมืองตอนใต้ของเชียงใหม่นี้เล่า อยู่ที่ไหน?

หากพิจารณาตาม "ตำนานเมืองสร้อย" ร่วมกับตำนาน "รวมเรื่องเมืองเชียงใหม่" ฉบับที่อ้างอิงนี้ แล้วพิจารณาดูตามแผนที่ที่ผู้เขียนได้ลองพล็อตตำแหน่งลง จะได้พบว่า เขตแดนโดยประมาณของพื้นที่ที่เรียกว่า "สี่เส้นสันกลาง" ปรากฏตามแผนที่ในหน้า 17 บริเวณนี้ยังคงพบชาติพันธุ์ลัวะหนาแน่นอยู่แม้ในปัจจุบัน

ในหนังสือเรื่อง "ชาวเขาในไทย" ซึ่งเขียนไว้เมื่อปีพ.ศ.2506 บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ก็เคยบันทึกไว้ว่ามีหมู่บ้านใหญ่พูดภาษาละว้าในท้องถื่นอำเภอฮอด บางส่วนยังคงอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านรอบเมืองเชียงใหม่ เช่น ที่เชิงเขาตอยสุเทพ กับบางหมู่บ้านในเขตอำเภอสะเมิง สันป่าตอง หางดง แม่แจ่ม จอมทอง ล้วน

มีบรรพบุรุษเป็นชาวละแ้วหรือละว้า¹⁸

การที่ละแ้วได้ครอบครองบริเวณเมืองสอทดทางตอนใต้ของน้ำปิงนั้นก็ดูจะไม่ใช่ว่าเรื่องธรรมดา เพราะในสมัยต้นพุทธศตวรรษที่ 23 นั้น สอตเป็นศูนย์กลางการค้าขาย เป็นเส้นทางไปมาระหว่างสยาม-ล้านนา-พม่า นอกจากนี้ ที่ราบเมืองสอตซึ่งปัจจุบันจมอยู่ใต้น้ำ เนื่องจากการสร้างเขื่อนภูมิพลนั้น ก็เป็นที่ราบใหญ่อันอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าวอย่างยิ่ง หากใหญ่ดอยป่าดงอย่างที่เข้าใจกันไม่

ตำนานพื้นเมืองหลายฉบับต่างก็ได้บันทึกไว้ว่า ก่อนหน้าที่พระนางจามเทวี ครอบครองถึงพญามังราย จะมาตั้งอาณาจักรทั้งสองนี้ ชนชาติละแ้วได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว ในบางตำนานยังระบุชื่อชนพื้นเมืองอื่นๆ เช่น กะเหรี่ยง และเม็งอีกด้วย สรัสวดี อ๋องสกุล ชลธิรา สัตยาวัฒนา และรัตนพร เศรษฐกุล เป็นนักวิชาการสามท่านที่ได้นำหลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน และการสำรวจมารับรอง กล่าวถึง ชนชาติละแ้วไว้ในฐานะเป็นกลุ่มชนพื้นฐาน ที่ได้สร้างและวางรากฐานบ้านเมืองให้แก่ดินแดนนี้

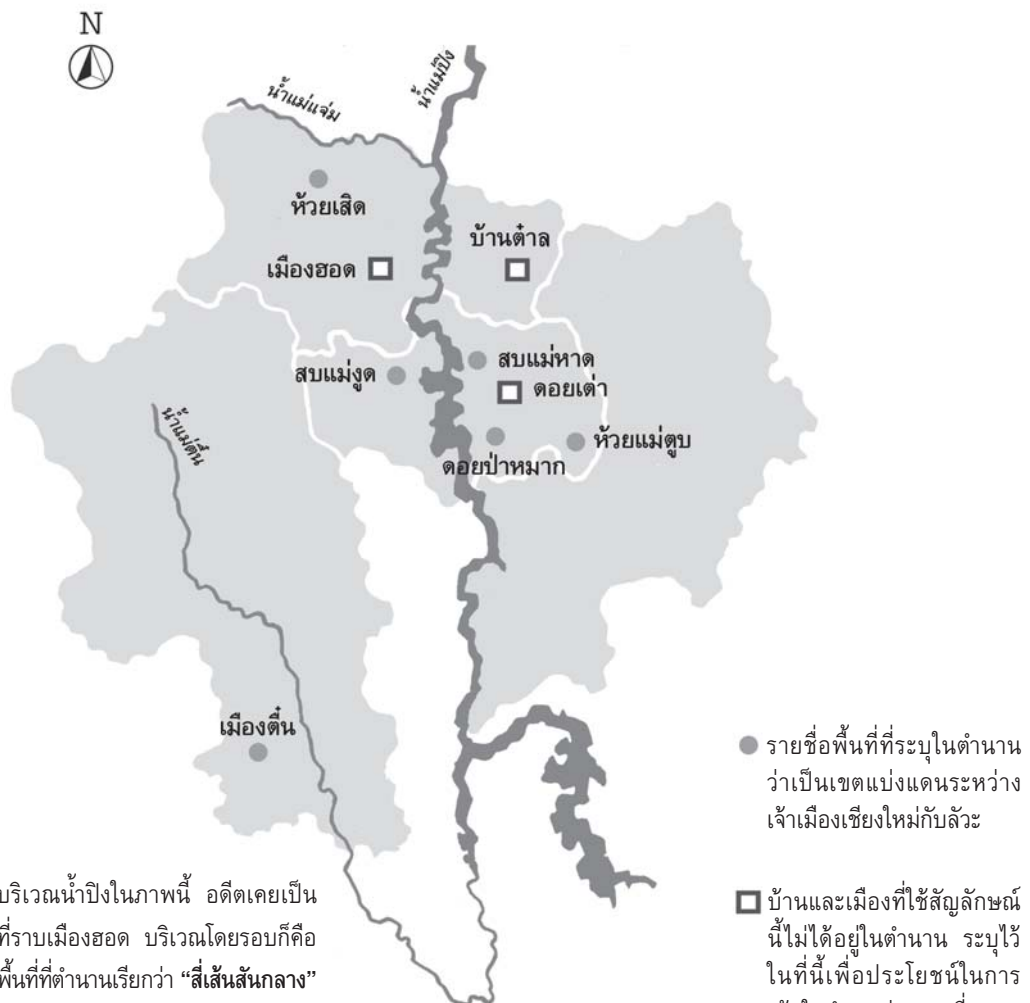
ส่วนที่กล่าวไว้ในตำนานจามเทวีวงศ์ว่า พระนางจามเทวีได้สร้างเมืองต่างๆ ขึ้น ทั้งเมืองสร้อยศรีสุทรมจนถึงเมืองต่างๆ ทั้งหลายที่อยู่รอบๆ เมืองหริภุญไชยนั้น การสร้างเมืองของพระนางจามเทวีที่ตำนานกล่าวถึงนี้ น่าจะเป็นเพียงนัยสะท้อนการแผ่อิทธิพลของกลุ่มผู้มาใหม่เหนือหมู่บ้านพื้นเมือง ตำนานกล่าวไว้ว่า พระนางจามเทวีได้สร้างวัด และแต่งตั้งเจ้าเมือง อันน่าจะหมายถึงการรับรองอำนาจอปกครองของขุนละแ้วที่ปกครองชาวละแ้วอยู่เดิม เพราะการสร้างเมืองย่อมไม่อาจสร้างได้ในเวลาอันสั้น ไม่ใช่เพียงเพราะว่าพระนางผ่านมา แล้วเมืองจะสถาปนาขึ้นได้ แต่ที่จริงเมืองเหล่านี้อาจประกอบขึ้นมาจากบรรดาชนชาติพื้นเมือง ดังตัวอย่าง เมือง "สร้อยศรีสุทรม" เมืองของ "ละแ้วตอใหญ่ตอหลวง" ก็กลายเป็นเมืองในชื่อใหม่คือ "เมืองสอย" ตามที่พระนางจามเทวีตั้งให้ ดังที่ตำนานมูลศาสนากล่าวไว้ และนี่ก็อาจเป็นเหตุผลที่อธิบายว่า เมื่อพระนางได้ตั้งเมืองหริภุญไชยแล้ว ก็จำเป็นต้องยอมให้ชาวละแ้วเข้ามาอยู่ในเขตเวียง ซึ่งน่าจะหมายความว่า เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มผู้นำ คงไม่ใช่เอาเข้ามาเป็นไพร่ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า บรรดาปัญญาชน พ่อค้า และช่างฝีมือ ที่เดินทางมาจากละแ้วพร้อมกับพระนาง¹⁹ จะสร้างอาณาจักรได้อย่างไร ถ้าไม่อาศัยกำลังของละแ้วที่เป็นชนพื้นเมือง

ในตำนานชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวว่า แม้เมื่อพระนางจามเทวีสร้างหริภุญไชยแล้ว ยังมีพญามลิกขะ ซึ่งน่าจะหมายถึงละแ้ว พร้อมทหาร 80,000 คน ยกพลมาหมายยึดหริภุญไชย และหลังจากราชวงศ์จามเทวีครองราชย์อยู่ราว 200 ปี ก็ถูกรุกรานอีกครั้งหนึ่งโดยขุนละแ้ว คราวนี้ยึดหริภุญไชยได้ถึง 3 ปี กับ 3 เดือน²⁰ นี่เป็นสิ่งที่สะท้อนว่าราชวงศ์จามเทวีต้องใช้เวลายาวนานมากทีเดียวในการอยู่ร่วมกับกลุ่มชนที่เรียกว่า "ละแ้ว"

การครอบครองพื้นที่เมืองในแหล่งสำคัญต่างๆ ของเชียงใหม่-ลำพูน ของชนชาติละแ้ว ยังปรากฏ

แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งที่เกี่ยวข้องกับดินแดน "สี่แสนกลาง"

เชียงใหม่

บริเวณน้ำปิงในภาพนี้ อดีตเคยเป็นที่ราบเมืองฮอด บริเวณโดยรอบก็คือพื้นที่ที่ตำนานเรียกว่า "สี่แสนกลาง"

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สํารวจปีพ.ศ. 2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ภาพชัดเจนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพญามังรายได้ดำเนินนโยบายสร้างความสัมพันธ์ทางการเมืองกับลัวะพื้นเมืองหลายครั้ง ดังตัวอย่าง พระองค์ทรงใช้อ้ายฟ้าอำมาตย์ชาวลัวะเป็นไส้ศึกหมายยึดครองหริภุญไชย²¹

ตำนานเสาอินทขิล ก็เป็นอีกตำนานหนึ่งที่ระบุไว้ชัดเจนถึงการมีอยู่ของชนชาติลัวะ เพราะตำนานบอกเล่าว่า พระอินทร์นำเสาศักดิ์สิทธิ์นี้มามอบให้ชาวลัวะ เป็นเสมือนเสาหลักเมือง²² ตำนานเสาอินทขิลนั้นมีความเป็นไปได้ว่าเขียนขึ้นโดยพระสงฆ์ผู้มีปัญญา เจตนาของตำนานเห็นจะต้องการสร้างสิทธิธรรมให้แก่ลัวะ โดยผู้เขียนตำนานเล่าว่า พระอินทร์ประทานเสาอินทขิลให้แก่ลัวะ นับเป็นการใช้คติพระอินทร์ของอินเดียมารองรับความสำคัญของลัวะ ซึ่งยอมทำให้ผู้มาใหม่-ชนชาติไท กับผู้อยู่ก่อน คือชนชาติลัวะ สามารถอยู่ร่วมกันได้ เพราะชนชาติไทก็ยอมรับความเชื่อเรื่องพระอินทร์เช่นกัน โดยมุมมองนี้ พบสา ตำนาน นิทาน เรื่องเล่า ประเพณี พิธีกรรม จำนวนมากอาจถูกผลิตขึ้นเพื่อเป็นกลไกที่จะอธิบายความหมาย และความสำคัญของการอยู่ร่วมกันของทั้ง 2 กลุ่ม คือลัวะกับไทอย่างแนบเนียน

ปริศนาพิธีกรรมขึ้นครองเมืองของกษัตริย์เชียงใหม่ ที่ให้ "ลัวะจุงหมา พาแจก หาบไก่อ" นำหน้านั้นเป็นประเด็นคลาสสิก

ในพิธีกรรมขึ้นครองเมืองของกษัตริย์เชียงใหม่ ที่ให้ "ลัวะจุงหมา พาแจก หาบไก่อ" นำหน้าก่อนที่พระองค์จะเสด็จเข้าเวียงทางประตูข้างเผือกนั้นปรากฏในตำนาน 2 ครั้ง คือ ในสมัยพญากาวิละครั้งหนึ่ง²³ และในสมัยเจ้าหลวงคำฝั้นอีกครั้งหนึ่ง²⁴ กรณีทั้งสองนี้ เป็นประเด็นที่ถูกกล่าวถึงอยู่เสมอ

เสาอินทขิล วัดเจดีย์หลวง เชียงใหม่

"การจุงหมา พาแจก หาบไก่อ" นำหน้าขบวนนั่งเมืองของลัวะ ดูเป็นภาพที่แปลกประหลาด เช่นว่าทำไมต้องหาบไก่อและจุงหมา? แล้วแจกที่อยู่บนหลังนั้นบรรจุอะไรไว้? (แจก = แจ็ก หมายถึง ภาชนะสานรูปทรงสอบ ใช้บรรจุสิ่งของแบกขึ้นหลัง)

เราได้พบคำตอบจากร่องรอยของพิธีกรรมในการสำรวจ ภาคสนาม ในตอนใต้ของเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งเป็นบุญแจไขคำตอบว่า แท้ที่จริงการเดินนำหน้าขบวนพิธีของลัวะนั้น ไม่น่าจะใช่เพียงการเดินนำหน้าธรรมดา แต่น่าจะเป็นการเดินนำหน้า เพื่อไปทำพิธีบูชาผี

หรือเอาผีลัวะขึ้นไปสถิต ณ ตำแหน่งอันสมควรก่อนพระเจ้า เชียงใหม่จะขึ้นนั่งเมือง ตามจารีตการบูชาผี หรือย้ายผีของลัวะนั้น ลัวะจะนำเครื่องเช่นผี เช่น ข้าว มีด ไม้ไผ่ ไข่ไก่ ใบตอง ดอกไม้ ฯลฯ ใส่ไว้ใน “แจ็ก” ส่วนหมาที่จูงไป และไก่ที่หาบอยู่นั้น ปกติแล้วลัวะ ใช้ในพิธีขึ้นโยงบูชาผี

ดังนั้น “การจูงหมา พาแจ็ก หาบไก่” เดินนำหน้าพิธีนั่งเมือง ของพระเจ้าเชียงใหม่ของพวกลัวะ จึงน่าจะมีความหมายว่า ลัวะได้ “เปืออะแจ็ก” เอาเครื่องเช่นไห้ผีตามจารีตลัวะ เพื่อไปทำพิธีกรรมบูชาผี หรืออาจเป็นการ “แบ่งผี” (สถาปนาอำนาจของผีลง ณ ตำแหน่งที่กำหนดว่าจะทำพิธีกรรม) และผีที่ “แบ่ง” (แบ่ง = ทำให้มีขึ้น เกิดขึ้น) นั้น ลัวะก็ “แบ่งผี” เอามาจากผีลัวะของตน จารีต “แบ่งผี” และ “ย้ายผี” ของลัวะนี้ยังคงสืบมาในหมู่บ้านต่างๆ จนปัจจุบัน

“เปืออะแจ็ก”

อย่างไรก็ตามชาวลัวะบางกลุ่มอยู่ร่วมกับคนเมืองนานจนใช้ชีวิตแบบคนเมืองก็เลิกการ “เปืออะแจ็ก” เปลี่ยนมาใช้กระบุงแทน

ดังตัวอย่างกรณีการย้ายผีของแม่อุ้ยสม กันทะโรจน์ ชาวจอมทองเล่าว่า

“ตอนแรกผีของเฮาอยู่บ้านพี่สาว เฮาเป็นผีลัวะ บางบ้านเป็นเป็นผียางแดง เฮาต้องย้ายผีมาอยู่บ้านใหม่ เฮาต้องเอาผีใส่เบียด (กระบุง) หาบมา แล้วทำควกข้าวควกน้ำ (ควก=กระตัง) เอาใส่เบียดหาบมา แล้วบอกเป็นว่า “เมื่อยังมีพ่อหนาน เฮาไปอยู่ตวยกันบ้านปุ่น ตอนนีแม่อือนปมีแล้ว เฮาจะย้ายบ้าน เฮาจะเอาผีไปอยู่ตวย”²⁵

ข้อความตรงนี้แปลว่า ถ้าสร้างบ้านใหม่ ย้ายบ้านใหม่ ก็ต้องย้ายผีไปด้วย

การเดินทางกระบุงมาของแม่อุ้ยสม กันทะโรจน์ จึงไม่ใช่เป็นเพียงการเดินทางของมา แต่ที่จริงก็คือ “การย้ายผี” เหมือนกรณีที่ลัวะ “พาแจ็ก” มาพร้อมกับหมาและไก่นั้นเอง และใน “แจ็ก” และในกระบุงนั้นก็คือ ถ้าไม่ใช่สิ่งของสำหรับการทำพิธี “แบ่งผี” คือ เชิญผีมาอยู่ ก็เป็นสิ่งของต่างๆ สำหรับพิธีบูชาผีนั่นเอง

การที่พระเจ้าเชียงใหม่เริ่มต้นการขึ้นครองราชย์ของพระองค์ ด้วยการบูชาผีลัวะก่อนนั้นน่าสนใจ เพราะการ “แบ่งผี” ของทุกชาติพันธุ์ ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมีความหมายว่า ได้เชิญผีบรรพบุรุษ หรือผีที่ตนนับถือมาสถิตเป็นใหญ่ เพื่อดูแลปกครองคนทั้งหลาย เรื่องนี้เป็นที่รู้กันอยู่ เพราะฝ่ายไทก็นับถือผี

แม่อุ้ยสม ก้นทะโรจน์ อายุ 70 ปี
ชาวบ้านแปะ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

ข้อนี้

หิ้งผีลัวะของแม่อุ้ยสม ซึ่งผสม
หิ้งผีปู่ย่าของ “ไต” (ลัวะ) เข้า
กับก้วย (บน) ผีลัวะ อย่างน่า
สนใจ

ฝ่ายลัวะก็นับถือผี แม้จะเป็นคนละผี แต่ต่างก็รู้ว่าอำนาจของผีเป็นอย่างไร

โดยรูปการณ์แล้ว แม่พระเจ้าเชียงใหม่จะครองฐานะที่เหนือกว่าในด้านอำนาจ (ทางทหาร) แต่รูปแบบที่ลงเอยด้วยการยอมรับผีลัวะให้มีที่ยืนเช่นนี้ แสดงว่า ได้ประเมินแล้วว่าไม่ใช่อำนาจของกษัตริย์ฝ่ายเดียวจะเป็นตัวกำหนดความเป็นไปของอนาคต ฝ่ายชาวลัวะก็มีความสำคัญ เพราะก่อนหน้านี้ที่พญามังรายสถาปนาเมืองเชียงใหม่ นั้น ปรากฏมีความเจริญของบ้านเมืองอื่นอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว และความเจริญรุ่งเรืองเหล่านั้น ลัวะน่าจะเป็นกลุ่มที่มีบทบาทอย่างสูง ดังนั้น ทางที่ดีเมืองเชียงใหม่ก็ควรต้องยอมรับการมี “สองผี” คือ ผีลัวะและผีไท ดังที่เรายังได้เห็นเสาอินทขิลของลัวะตั้งอยู่กลางเมืองเชียงใหม่จนถึงกาลปัจจุบัน

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เคยกล่าวไว้ว่า พื้นที่แถบเชียงเรือ (เวียงกุมกาม) มีลัวะอาศัยอยู่หนาแน่นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตก²⁶ เราอาจประเมินจำนวนพลเมืองลัวะจากเรื่องราวต่อไปนี้

หลังจากพญามังรายยึดหริภุญไชยในปีพ.ศ.1824 แล้ว 15 ปีต่อมา มีข่าวว่าพญาเบิกจะยกย่นมาแก้แค้น ตีเอาหริภุญไชยคืน พญามังรายได้สั่งการให้ราชบุตรของตนคือ ขุนคราม เตรียมพลถึง 572,000 มาตั้งทัพอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำปิง (น่าจะเป็นบริเวณ ต.ขัวมุง อ.สารภี ปัจจุบัน) ส่วนเจ้าเมืองฝางให้ถือพล 150,000 ไปตั้งทัพอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำปิง (น่าจะเป็นบริเวณอ.หางดง) และพากันบุกไปรักษาที่มั่นสำคัญคือพระธาตุหริภุญไชยไว้ นอกจากนี้ยังส่งกำลังพลอีก 160,000 คน รักษาเวียงเชียงใหม่และเวียงกุมกามไว้ทุกด้าน²⁷ กำลังพลที่ยกมานี้แม้อาจไม่ใช่จำนวนที่แท้จริง แต่ก็สะท้อนว่าพลเมืองของหริภุญไชยเห็นจะมีอยู่ไม่น้อยไปกว่ากัน และไม่ควรมองว่าพลเมืองของหริภุญไชย ที่กล่าวถึงนี้น่าจะ

เป็นชนพื้นถิ่นอยู่เป็นจำนวนมาก (คือ ลัวะ และอื่นๆ) ส่วนกลุ่มชนชั้นปกครองที่สืบสานจากชนชาติเม็งจากละโว้ที่ตำนานกล่าวว่า เดินทางมาพร้อมกับพระนางจามเทวีเพื่อสถาปนาหริภุญไชยนั้น จำนวนตั้งต้นมีอยู่เพียง 9,500 คน ซึ่งล้วนแต่มีเชื้อชาวบ้าน หากแต่เป็นพระสงฆ์ ผู้ทรงศีล ปัญญาชน พ่อค้า และช่างฝีมือ ลูกหลานที่ออกมาคงจะได้แต่งงานผสมผสานกับคนลัวะ จนกลายเป็นพลเมืองของอาณาจักรอย่างกลมกลืน²⁸ ดังนั้น กองกำลังที่จะรับมือกับกองทัพมังรายกว่าเจ็ดแสนคนนั้นก็คือทหารชาวลัวะนั่นเอง

ดังนั้น พลเมืองของหริภุญไชยส่วนใหญ่ก็น่าจะยังคงเป็นชนชาติลัวะ เม็ง และอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ทั่วไปในแอ่งนี้ ซึ่งย่อมจะเป็นฐานกำลังของแผ่นดินราชวงศ์มังรายต่อไป

สิ่งสำคัญที่ทำให้พญามังรายมีนโยบายสร้างความสัมพันธ์อันดีกับชนพื้นถิ่นประการสุดท้าย อาจเป็นที่มาจากการต้องการที่จะสะสมความรู้ และเทคโนโลยี มีข้อสังเกตว่า แม้พระองค์ได้เมืองหริภุญไชยแล้ว ก็อาจไม่ได้ความร่วมมือจากราษฎรอย่างแท้จริง เพราะบ้านเมืองใหม่ของพระองค์ที่เวียงกุมกามนั้นขาดแคลนช่างฝีมือ ทั้งๆ ที่หริภุญไชยที่พระองค์ยึดมาได้เป็นเมืองอันรุ่งเรืองอยู่เป็นเวลายาวนานถึง 500 ปี แต่พระองค์กลับต้องเสด็จไป “หาช่าง” ถึงอังวะ มีตำนานได้บันทึกถ้อยคำที่พญามังรายได้กล่าวแก่อำมาตย์แห่งพญาพุกามอังวะว่า

“ผิว่าเจ้าพระยาพุกามอังวะจักให้วัตถุสิ่งใดแก่เรา แม้ว่าเป็นเงินทองข้าวของสิ่งอื่น บ้านเมืองของเราก็มียากนัก เราต้องการแต่ช่างทั้งหลาย เป็นต้นว่า ช่างฆ้อง ช่างเหล็ก เท่านั้น อำมาตย์ผู้นั้นได้ยินคำของพระยามังรายก็กราบทูลลากลับไปยังบ้านเมือง แล้วกราบทูลให้พระยาพุกามอังวะตามถ้อยคำอันนั้น พระยาอังวะทราบดังนั้น ก็มีความยินดีเป็นอันมาก จึงกล่าวกับอำมาตย์ทั้งหลายว่า ภูเข้าใจว่าท้าวพระยาตนนี้ จักยกกองทัพมาตีบ้านเมืองของเรา หากแต่เพียงต้องการช่างฆ้อง ช่างเหล็ก เท่านั้น เราจักให้ช่างฆ้องผู้ดีนัก 1 นาย กับช่างคำ ช่างเงิน ช่างทอง ช่างเหล็ก พร้อมทั้งมวลแก้วเจ้าท้าวล้านนา เพื่อจะได้เป็นมิตรไมตรีต่อกันไปภายหน้า แล้วก็สั่งให้อำมาตย์จัดแจงเอาช่างฆ้องนายหนึ่ง ช่างเครื่องช่างเงิน ช่างคำ ช่างทอง ช่างเหล็ก ทั้งหมด ประมาณได้ว่า 500 ครั้ว มาถวายแก่เจ้าพระยามังราย เจ้าพระยามังรายจึงยกทัพกลับคืนมา แล้วให้เอาช่างตีคำมาไว้เชิงตุง เอาช่างฆ้องและพวกหาญมาไว้เชิงแสน เอาช่างเครื่อง ช่างเหล็ก ช่างทองมาไว้กุมกาม ช่างทั้งหลายจึงมีมากับบ้านเมืองลานนาต่อเท้าบัดนี้”²⁹

ความต้องการช่างฝีมือของพญามังรายนั้น อาจไม่จำกัดอยู่แต่เฉพาะช่างฆ้องและช่างเหล็กเท่านั้น หากแต่ช่างและผู้ทรงความรู้ด้านอื่นก็คงจำเป็นมากเช่นเดียวกัน ดังปรากฏข้อความในราชพงศาวดารเมืองเชียงใหม่ มีคำปรารภของพญามังรายว่า

“ตัวเราก็ไต่ยีนจิ้งจกมาผ่อกอยดูแล ดั่งเมืองพุททามอวังวะนั้น ผู้มีประยาปัญญาอันช่างอัน
ฉลาดสัพพะช่างก็มีมากมาย ก็เสมอดั่งเมืองตักกสีลานั้นก็มี หากไต่ยีนมาว่า แม่นเสียบ
แม่นเสียนั้น ดั่งภูก็ไต่รู้ใคร่หันจิ้งมาผ่อกอยดูและ ดั่งตัวภูไต่อันมีสันทะ (ฉันทะ) อัน
ไต่จักยีนถวายก็สั่งมาแล้วดั่งเข้าของปัจจัยทั้งหลาย ภูก็บ่ประโยชน์แล”³⁰

“กอ บวก หลุม ขุม ตอ” และระบบ “พินนา”

หน่วยผลิตพื้นฐานของบ้านและเมืองในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

แม้ว่าตำนานและพงศาวดารที่เกี่ยวกับอาณาจักรล้านนา จะมีความคลาดเคลื่อนเรื่องเวลา เหตุการณ์ และสถานที่อยู่บ้าง แต่เมื่อกล่าวถึงเรื่องระบบเหมืองฝาย ก็พอจะเห็นเป็นภาพชัดเจนสอดคล้องกันหมดว่า ระบบจัดการชุมชนแบบเหมืองฝายนี้น่าจะแพร่หลายไป พร้อมๆ กับการที่ชนชาติไทเข้ามาตั้งหลักแหล่ง อยู่ตามที่ราบในหุบเขา ระบบเหมืองฝาย แม้ไม่ใช่ระบบปกครอง แต่ก็เป็นระบบที่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการและตรวจสอบกำลังคน เพราะทุกถิ่นฐานบ้านช่อง ชาวนาย่อมเป็นสมาชิกสังกัดเหมือง ฝายระบบใดระบบหนึ่งอยู่แล้ว

“ระบบพินนา” ที่กล่าวว่าเป็นระบบปกครองล้านนานั้น น่าจะจัดระบบขึ้นภายหลังจากสมัยพญา มังราย ในขณะที่ระบบชุมชนเหมืองฝายของชาวบ้านมีอยู่ก่อน “ระบบพินนา” คงจะครอบคลุมไปบน องค์การจัดตั้งเหมืองฝายอีกชั้นหนึ่ง และมีจุดประสงค์ก็เพื่อจัดการปกครองเป็นสำคัญ

ก่อนที่จะมีระบบพินนา นอกจากระบบเหมืองฝายแล้ว น่าจะยังมีระบบอื่นๆ อีก เพราะระบบ เหมืองฝายเน้นหนักเรื่องการจัดการน้ำ อันที่จริงมีพื้นที่จำนวนไม่น้อยที่ไม่อาจใช้ระบบเหมืองฝายได้ หรือ พื้นที่บางแห่งมีความเหมาะสมกว่า หรือสามารถพัฒนาขึ้นมาจนทำการผลิตสินค้าชนิดต่างๆ ระบบเหล่านี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้ารวมทั้งการแปรรูปวัตถุดิบหรือผลผลิตเกษตรเบื้องต้น เป็นสินค้าที่ จำเป็นสำหรับชุมชน ดังตัวอย่างการผลิตเกลือ การทอผ้า การผลิตสิ่งของเครื่องใช้ เช่น หม้อ กลอง ระฆัง มีด พรำ จอบ เสียม รวมทั้งผลิตยา เป็นต้น ในตำนานพื้นบ้านพื้นเมืองหลายฉบับ³¹ กล่าวถึง องค์การจัดตั้งอันเป็นองค์การการผลิตชนิดนี้ มีการใช้คำบางคำเมื่อพูดถึงองค์กรเหล่านี้ เท่าที่พบคือ

“กอ บวก หลุม ขุม ตอ”

คำว่า “ตอ” นั้น เป็นคำที่พบอยู่ในตำนานเมื่อกล่าวถึงการแบ่งงานกันทำ ส่วนมากใช้คำว่า “ตอ” ตามด้วยชนิดของการทำงาน หรือสิ่งผลิต เช่น

ตอยาขาว = หน่วยผลิตยารักษาโรค

ตอป้อเหล็ก = หน่วยผลิตเหล็ก

นอกจากนี้ยังมีคำที่น่าสนใจ เช่น เต่าเหล้า เต่าขนม ขุมถ่าน เป็นต้น³²

เคยมีเรื่องเล่าไว้ในตำนานนางจามเทวีว่า เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จผ่านแก่งสร้อยนั้น พระนางได้พบ "ลัวะตอใหญ่ตอหลวง"³³ คำว่า "ตอ" เป็นคำที่ไม่ได้ยืมบ่อยนักในเอกสารตำนานพื้นเมืองต่างๆ แต่ก็พบมีใช้ในข้อความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับหน่วยผลิตของสังคมโดยตรง ดังปรากฏตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่า หลังจากเจ้าพระยาแสนภูษัตริย์เชียงใหม่ สร้างเมืองเชียงใหม่แสนในปี พ.ศ. 1870-1871 นั้น พระองค์ได้จัดระเบียบชุมชนขึ้นเป็นพื้นนาต่างๆ ปักแคว้นเขตแดนเมืองเชียงใหม่แสนเป็น 32 พื้นนา และ ณ ระดับพื้นฐานของชุมชนนั้น เราก็จะได้เห็นระบบการผลิตเคลื่อนไหวยุ่อย่างคึกคัก ตัวอย่างเช่น ตำนานฉบับที่กล่าว

"ดังไพรไท/เมืองเชียงใหม่แสนทั้งมวล ตั้งหือเป็นบวกรเป็นกอเป็นขุมเป็นตอ ไร่ดังเขาเงิน เขาคำ
ข้างช่อง ส่วยเขาทั้งหลายก็ยื่นถวายเจ้าตนกินเมือง ดังงาข้างหยาขนายข้างหล่อน/ข้าง ม้า
ข้าคน จัว ควาย เฝ้งซาบ มาบมัน เต่าเหล้า เต่าเข้าขนม บวกรหลุม ขุมถ่าน ตอเตน
แขวนไม้ น้ำรัก ลินครั้ง ดังคอไร่นา สวนเรือก ฝุ่นน้ำ ฝุ่นบก ทั้งหมด เกิดมีในแคว้นเจ้า
ตนใดก็ยื่นถวายเจ้าตนนั้น สืบสืบมาแล"³⁴

ในหนังสือเรื่อง "คนไทในสิบสองปันนา" บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ บันทึกไว้ว่า ในสิบสองปันนาโบราณ "บวกร" เคยเป็นหน่วยบริหารระดับเทียบเท่าตำบล บางแห่งเรียกว่า "หัวสิบ" หัวหน้าบวกรเรียกว่า "เจ้าบวกร" และอีกตอนหนึ่งระบุว่า "หมู่บ้านไทเมืองรวมกันขึ้นเป็นหัวสิบ หัวชาว บวกร หรือ ลวง"³⁵

"บวกร หลุม ขุม ตอ" แท้จริงก็น่าจะเป็น หน่วยจัดตั้งทางสังคมขององค์กรการผลิต ชนิดหนึ่งที่เกิดขึ้นตามสภาพภูมิศาสตร์ หรือความชำนาญของชุมชน เป็นไปได้ว่า "หน่วย" ชนิดนี้เป็นหน่วยพื้นฐาน ในทำนองเดียวกับลัวะตอใหญ่ตอหลวงที่เมืองสร้อยศรีสุข ดังได้กล่าวมาข้างต้น การที่ตำนานได้กล่าวถึง การจัดตั้งหน่วยกอบ บวกร หลุม ขุม ตอ ขึ้นนั้น คงเป็นไปเพื่ออธิบายการมีอยู่ให้ชัดเจน และหรือเพื่อเชื่อมโยงให้หน่วยการผลิตเหล่านี้ร้อยเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองโดยสมบูรณ์นั่นเอง

กล่าวโดยนัยนี้ชุมชนที่มีชื่อเรียกว่า กอ บวกร หลุม ขุม ตอ จึงเป็นหน่วยการผลิตสำคัญที่น่าสนใจ ณ ระดับพื้นฐานที่สุด เป็นพื้นฐานของเศรษฐกิจที่อาศัยวัฒนธรรมช่วยโยงยึดเป็นร่องรอยบ่งชี้ว่า ในกาลอดีต ชุมชนได้สะสมความรู้ความชำนาญขึ้นมาด้วยองค์กรจัดตั้งชนิดไหน ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมานั้น นวัตกรรมและเทคโนโลยีจากข้างฝีมือ และปัญญาชน ที่พระนางจามเทวีนำมาสู่ดินแดนนี้

ถึง 9,500 คน คงจะได้บูรณาการเข้ากับความรู้พื้นถิ่นของชนพื้นเมือง ผสานกับความรู้ของกลุ่มชนชาติ
ไททางเหนือที่อพยพลงมาไม่ขาดสาย จนกระทั่งล้านนาเป็นปึกแผ่น ควบคุมอำนาจการปกครองเหนือ
เมืองต่างๆ ได้ มีความเข้มแข็งในพุทธศตวรรษที่ 18-21

แม้ว่าในตำนานฉบับสำคัญๆ ของล้านนาจะได้กล่าวถึงการจัดตั้ง “พันทนา” ต่างๆ ในแว่นแคว้น
ล้านนา แต่สร้อยดี อ่องสกุล ให้ความเห็นว่า ระบบนี้ก็น่าจะเคยมีมาก่อน แม้แต่ในสมัยพญามังราย
สร้างเวียงกุมกาม ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีการใช้หน่วยการปกครองที่เรียกว่า “พันทนา” ทุกครั้งที่ตำนานกล่าว
ถึงเมืองและเวียงสำคัญต่างๆ ก็ใช้คำว่า เมืองและเวียง ตามด้วยชื่อ เช่น เวียงกุมกาม เวียงฝาง เป็นต้น
คำว่า “พันทนา” ฟังจะเริ่มมีหลักฐานชัดเจนว่ามีใช้เป็นครั้งแรกในสมัยพญาติโลกราช³⁶ เช่น พันทนาคุมกาม
เป็นพันทนาขึ้นกับเมืองเชียงใหม่ โดยพระเจ้าติโลกราชทรงแต่งตั้งขุนนางมาปกครองโดยให้ยศเป็น “หมื่น”

ใน “บ้าน” “เมือง” และ “เวียง” ที่กล่าวนี้แหละ เป็นที่ตั้งของหน่วยเศรษฐกิจย่อยๆ ที่เรียกว่า
บวก หลุม ชุม ดอ ชื่อหน่วยเหล่านี้ทำให้ภาพความเป็นสังคมแบบ “บ้าน” และ “เมือง” ชัดเจนขึ้น
ทำให้รู้ว่าใน “บ้าน” และ “เมือง” นั้นอยู่กันแบบไหน ทำมาหากินอย่างไร

ในพืชนางสาเรื่องพันทนาเมืองเชียงราย ซึ่งได้รับการคัดลอกขึ้นใน พ.ศ. 2409 มีข้อความที่เกี่ยวข้อง
เนื่องกับคำว่า ดอ ความว่า

“ทีนี้จักจาพันทนาเมืองเชียงรายมี 32 พันทนา ในนี้พันทนาซ้ายมี 4 คือว่า พันทนายวงดินเวียง 1
พันทนาพูเลา 1 พันทนาดอกคำ 1 พันทนายางกลุก 1 แล พันทนาขวา 1 พันทนาเปล่าหนึ่งพันทนา
แซ่เลียง 1 พันทนาแซ่ลุนน้อย 1 พันทนาแซ่ลุน ขุนพร้อมกว้าน 4 ดอทั้งคอร พันทนามา 3 ดอ นี้
3 พันทนาแล”

และอีกตอนหนึ่ง ความว่า

“ทีนี้จักกล่าวเขาพ้อง มหากระสัตรา มี 7 ดอ”³⁷ แสดงว่ามี 7 ดอ ที่ขึ้นกับเวียงหลวงโดยตรง

ใน อาณาจักรหลักคำ (กฎหมายเมืองน่าน) ที่ใช้ในเมื่อน่านสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ (พ.ศ.2395-
2434) มีใจความตอนหนึ่งกล่าวถึง หน่วย การผลิตที่เรียกว่า ดอ และ บวก เช่นเดียวกันว่า

“ถ้าแลมันบ่กับคินไปหาบ้านหาเมืองน่าน 3 ปีก็ดี มากกว่า 3 ปีก็ดี ให้เจ้าบวกนายดอทวง
เอาเงิน คิงคน 900 เงิน”³⁸

ข้อความทั้งหมดข้างต้นนี้แสดงชัดเจนว่า มีชาวบ้านที่สังกัดอยู่ในหน่วยการผลิตที่เรียกว่า บวก
และ ดอ อยู่ และบางครั้งยังใช้ผสมไปกับระบบพันทนาอีกด้วย

หลังจากพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ.2325-2356) สถาปนาเป็น "เจ้าหลวงเมืองพิงเชียงใหม่" อันเป็น
เวลาภายหลังจากการทำสงครามกับพม่า ซึ่งเป็นยุคที่มีพลเมืองน้อย จนต้อง "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่
เมือง" ยังคงปรากฏองค์กรหน่วยผลิตที่สำคัญที่เรียกว่า บวก หลุม ขุม ตอ สืบทอดอยู่คู่กับระบบพินนา
ดังปรากฏใน พับสาจากวัดสันป่าเลียง มีข้อความว่า

"ท้าวพญา 32 ขุน พร้อมเหนือสนามเมืองรัตนดิงสาธกนิวนุริมหานครราชธานีขุนตมาเลง
ทันยัง ขุนเพิน ขุนผัด ขุนเถ ลำมจัน ลำมแม่น ลำมจัน อุมแลด และลำมเหมือง ลำมทิม
อันเป็นขุนลำลวดตอสสามล้านฝ่ายใต้ อันไพร่ละจากหนีเสียพวกท้าวสุระ มาเข้ากับเจ้า
นางแก้ว และนายขนานมหายศ พวกนายขนานวงส์ จึงได้ปลงทานยังรัชตปัตตกา คือว่า
หลาบตราไว้หื้อเป็นที่ทพพ แก่ขุนลำลวดตอสสามล้านในฝ่ายใต้ แถมว่า ตั้งแต่ไป หื้อสุ
ทั้งหลายได้ใส่ใจเก็บส่วยรวมเขาไว้ห่ม่าหื้อมุน หื้อตามริตปเวณิเช่นปุมาย่าแห่งสุทั้งหลาย"³⁹

ข้อความที่ยกมานี้ระบุชัดเจนว่า

ในการประชุมของท้าวพญา 32 ขุน มีความเห็นร่วมกันในปัญหาที่ว่ามิชาวลัวะในสังกัด ตอสสาม
ล้านฝ่ายใต้ (น่าจะเป็นบริเวณที่ราบลุ่มน้ำปิงเมืองฮอดเรื่อยไปจนถึงชายแดนรอยต่อกับพม่า) ได้หนีจาก
พวกท้าวสุระ (หมายถึง สุลวฤไชยสงคราม) มาเข้ากับเจ้านายไทคือ เจ้านางแก้ว นายขนานมหายศ
และนายขนานวงส์ ที่ประชุมนี้จึงได้ตกลงกันให้ออก "หลาบตรา" (หลาบ = โลหะทำเป็นแผ่นยาว
คล้ายใบลาน ใช้สำหรับจารึก, ตรา = กฎ, ตราสาร) รับรองว่า ต่อไปนี้ให้บรรดาขุนลัวะทั้งหลาย
สามารถตั้งบ้านในเมืองของตนได้เป็นอิสระ และขอให้เก็บส่วยส่งให้แก่พระเจ้าเจียใหม่ตามจาริตลัวะ
เก่าที่เคยปฏิบัติสืบมา

ขุนคดหลวง

ป้ายวัดนี้ระบุชื่อว่า "วัดขุนคดหลวง" เป็นวัดของหมู่บ้าน
ชาวลัวะ ตั้งอยู่ท้อง.ทางดง ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ประมาณ
15 กิโลเมตร หมู่บ้านยังคงใช้ชื่อ "ขุน" นำหน้า ซึ่งเป็นชื่อ
เรียกตำแหน่งของผู้นำชาวลัวะ ตระกูลที่สืบทอดจากผู้นำ
เรียกว่า "ลัวะเชื้อขุน"

ขอให้สังเกตคำว่า "หลวง" เป็นมโนทัศน์ของชนชาติไทที่
ลัวะนำเข้ามาผสมผสานกับชื่อหมู่บ้านของตน

ข้อความตอนที่น่าสนใจที่สุดถัดไปคือบรรทัดที่ 27/5 - 34/6 ในพิพาสฉบับนี้ ซึ่งระบุให้เข้าใจชัดเจนมากขึ้นว่า ในสมัยนั้นมีลัษะทำการผลิต มีความชำนาญการผลิตอย่างหลากหลาย ได้แก่

ลวดบ่อเหล็ก ลวดพรวน ลวดยาขาว ลวดวัด ลวดทองช้าง เป็นต้น⁴⁰

สำหรับ “ลวดยาขาว” นั้น น่าสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นผู้มีความรู้ในการผลิตยาและรู้แหล่งเก็บยาตามป่าเขา “ลวดยาขาว” อาจเป็นหน่วยที่มีความชำนาญในการผลิตยา โดยไม่ทำงานชนิดอื่น เพราะอาจจะต้องผลิตยารักษาโรคโดยไม่มีเวลาทำงานอย่างอื่น เนื่องจากต้องส่งส่วยเป็น “ฝ้ายเส้น 500 เทียน 5 คู่ ยาขาว 800 ห่อ ผ้าขาวห่อหนึ่ง”⁴¹

คำว่า “ยาขาว 800 ห่อ” นี้ ต้องเข้าใจให้ชัดว่า “ยาขาว” เป็นยาที่ครอบคลุมรักษาโรคนานาชนิด ในสมัยนั้นผู้ผลิต ยาขาว ก็คือผู้ที่เข้าใจสูตรยารักษาโรคร้อยแปด เพราะคำว่า “ขาว” ในการแพทย์พื้นบ้านล้านนาใช้เป็นชื่อเรียกโรคนานาชนิด ครอบคลุมถึงอย่างน้อย 145 โรค เช่น โรคขางลม ขางหลามไส้ ขางกั๊ด (แน่นท้อง) ขางร้อนตัว ขางตกในท้อง ขางขึ้นคอ ไช้ขางร้อน ขางลิ้นสุก⁴² เป็นต้น โรคเหล่านี้ล้วนแต่รักษาด้วยยาขาวทั้งสิ้น ผู้ครอบครองสูตรยาขาวคือผู้ควบคุมด้านบริการสาธารณสุขที่สำคัญ

นอกจากนี้ ตำนานกล่าวถึง “ลวบ้านทางครว” กำหนดให้ส่งส่วยคือ ข้าวสาร 120,000 พริก 1,000 เกลือ 1,000 พักทอง 10 ลูก ปอ 10,000 ค่าคาน 100 เงินดอก⁴³

ลวบ้านทางครว น่าจะเป็นลวชาวนา คงจะเป็นชุมชนใหญ่ มีผลผลิตมาก ที่น่าแปลกคือ นอกจากต้องส่งส่วยข้าวสารแล้ว ยังต้องส่งส่วยเกลือถึง 100 แสดงว่าอาจเป็นหน่วยเศรษฐกิจที่มีการแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่ผลิตเกลือได้ เพราะแหล่งผลิตเกลือ คือ บ่อเกลือ นั้นไม่ปรากฏว่ามีอยู่ในที่ราบเชิงใหม่

ยาขาว

วัฒนธรรมการรักษาโรคด้วย “ยาขาว” ยังคงสืบมาจนถึงปัจจุบัน และได้รับความนิยมในท้องถิ่น เช่น ตัวอย่าง “ยาขาว” ในภาพนี้ ผลิตที่จังหวัดเชียงใหม่

ส่วนผสมของ “ยาขาว” ได้แก่ ใบฝรั่ง กระชาย กกลังกา ลิ้นทะเล การะบูรณ เบญจจากันี และตัวยาอื่นๆ ที่ไม่ระบุอีก 10 ชนิด

ข้อความที่ถูกบันทึกไว้ใน “พิบสวัตสันป่าเลียง” แสดงให้เห็นว่า เมื่อบ้านเมืองเสร็จศึกสงครามกับพม่าแล้ว เจ้าหลวงเชียงใหม่ต้องการตรวจสอบจำนวนประชากร พร้อมกับชำระสะสางบัญชีรายการส่งส่วยของลัวะดัง “ฮีด” เก่าที่เคยทำสืบมา นอกจากนี้ยังกำหนดอัตราใหม่สำหรับขุนชนลัวะบางกลุ่มที่อาจเสื่อมถอยลงด้วยเหตุต่างๆ โดยเฉพาะจากสถานการณ์สงครามกับพม่าก่อนหน้านี้ จึงมีข้อความระบุการเสียส่วยของลัวะ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ลวบ้านถวนฉิบหายเสีย จึงได้ลดไว้เสีย 800 เงินค่า 250”

ลัวะที่เสียส่วยมากที่สุด คือ “ลวตอบ่อเหล็ก 1,000 เงินดี ค่าคาน 1,200”

“ลวะตอหลวง เสียเนื้อเขา 650 เงินดอก ค่าคน 1,150”⁴⁴

ตัวเลขข้อมูลเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ลัวะเป็นกลุ่มชนที่ครอบครองเขตเศรษฐกิจที่ยังมีศักยภาพในการผลิต ที่สามารถรองรับหรือเลี้ยงแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนได้ในเวลานั้น คือเวลาที่ตรงกับสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งขาดแคลนทั้งผู้คนและผลผลิต

น่าจะเป็นด้วยเหตุที่ต้องการแรงงาน และความชำนาญในการผลิตที่ลัวะมีอยู่เอง กษัตริย์เชียงใหม่และท้าวพญา 32 ขุน จึงประกาศปรามการใช้อำนาจของพวกขุนนาง ออกกฎหมายรับรองคุ้มครองลัวะให้สามารถดำรงฐานะเป็นไพร่ส่วย โดยกำหนดให้จ่ายผลประโยชน์แก่เจ้าเชียงใหม่ โดยการ “ส่งส่วย” ดังปรากฏข้อความในพิบสวัตสันป่าเลียง ว่า

“ในลวทั้งหลายผู้ง้ออันได้แก่ส่วยเสียเขานี้ หื้อได้กับตามรติบเพณิ เช่นปู้ม่ายาแห่งเขาทั้งหลายอย่าหื้อท้าวพญาเสนาอามาตย์ แม้ว่าตอแสนหลวง สามล้าน ตอจำบ้าน ตอเด็กชาย นายขุ่ม นายฟอร นายที่ นายกล่า นายกลาง และลูกท้าว บ่าวขุน ลูกในไพร่นอก ลูกนอกไพร่กลางกิติ นอกหลานนอกตรา อย่าได้ซื้อท้าวจา กินขึ้นเบี้ยลูกเงิน และหิงสาราวี วิตักบิเบียน ข่มเหงเอาลูกร้างหลานสาวส่งครวบน้ำครวบก หาบหญ้าข้างหญ้ามา อยู่มือทือครัว ขุดคือทือถาง อย่าหามพระบตผืนหลวงขึ้นพระเกิดดอยเหนือดอยใต้ หามพระแก้วพระสิงห์ หามสมเด็จสังฆราชราชครูสงลงช่วง การทั้งหลายผู้ง้อ อย่าได้กระทำ ไว้หื้อเขาทั้งหลายได้เก็บส่วยรวมเขา มาใส่ในราชโกฏีพระองค์เราเป็นเจ้าขุนนาปี อย่าหื้อขาดตามโบราณแห่งท้าวพญาทั้งหลายผู้ง้ออันเป็นมาแล้วแต่ก่อนบ่หื้อหาย”⁴⁵

ข้อตกลงนี้มีความหมายว่า ลัวะจะต้องได้รับสิทธิพิเศษ แม้แต่ลัวะที่ตกสำรวจ หรือยังไม่ได้มี “หลาน” รับรอง เรียกว่า ลัวะ “นอกหลานนอกตรา” ล้วนแต่ห้ามซื้อขาย ข่มเหง เอามาเป็นไพร่เป็นข้า ห้ามใช้ลัวะทำงานส่วนตัวของพวกเจ้านาย แต่ต้องปล่อยให้ลัวะมีอิสระ เพื่อจะ “ได้เก็บส่วยรวมเขา เข้ามาใส่ราชโกฏี” นั่นเอง

ประเด็นสำคัญที่ทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่ต้องประทานคร "หลาบ" ให้แก่ลัวะทั้งหลายนั้น แน่แน่นอนแล้วว่าต้องไม่ใช่เพียงเรื่องของกิลปนาข้าววัด แต่เป็นเสมือนการ "ออกกฎหมาย" รับรองอำนาจของขุนลัวะตามบ้านเมืองที่สำคัญ ให้อยู่เป็นชุมชนอิสระและสง่ส่วย ยกเว้นจากการเป็นไพร่เมืองในระบบพัฒนา และอาจเป็นไปได้ว่า เพราะลัวะเป็นเจ้าของถิ่น และเป็นเจ้าของความรู้ พระเจ้าเชียงใหม่ย่อมต้องการให้ลัวะยังคงเป็นกำลังการผลิตที่สำคัญของอาณาจักร แทนที่จะปล่อยให้ลัวะหลบหนีลี้ภัย หรือกลายเป็นไพร่ในสังกัดของพวกเจ้านาย พุดง่าย ๆ ก็คือ กษัตริย์ต้องการให้ลัวะเป็นช่างฝีมือด้านต่างๆ ดังระบุไว้ในตำนานว่า ลัวะมีความรู้ในการตีเหล็ก ผลิตยา ทอผ้า และทำงานศิลปะต่างๆ เป็นต้น⁴⁶

ไม่ใช่แต่สมัยล้านนาเท่านั้น แม้กระทั่งสมัยทริภุญไชยพระนางจามเทวีเองก็อาจเคยใช้แนวทางประนีประนอมกับลัวะ โดยประทาน "หลาบ" ให้แก่ขุนลัวะทุกเมือง ดังตำนานนางจามเทวีกล่าวว่า

"พันดั่งลัวะทั้งหลายอันเกิดค้างอยู่กับบ้านกับเมือง นางก็ปลงทานยังหลาบไม้ลานคำ หน้าจิตตราทางตรารูปหงปลงใส่กระหม่อมจอมขวัญ ขุนลัวะทั้งหลายเป็นปึกเป็นแคว้นหื้อได้ระวังรักษาทั้งลูกบ่าวชาวไพร่ หื้อได้เก็บส่วยยอมเข้ามาขึ้นถวาย เข้าราชโกฏทุกปีหื้อเป็นจาริตแห่งเขา สืบเช่นลูกหลานเหลนหลิดหลี่ สืบเช่นท้าวจอนุ่น ขุนตนใหม่ไปหั้นแล"⁴⁷

สรุปง่าย ๆ ว่า บ้านเมืองลัวะอยู่ต่อไป ขุนลัวะเป็นผู้ปกครอง แต่สง่ส่วยให้ทริภุญไชย มีแต่วิธีนี้เท่านั้นที่ทริภุญไชยจะรุ่งเรืองไปบุลย์

การควบคุมองค์กรจัดตั้งระบบพัฒนา กับระบบ บวก หลุม ขุม ตอ ในสมัยล้านนาเป็นการควบคุมระหว่างหน่วยปกครอง เมือง-พัฒนา-ปากนา-บ้าน ในระบบพัฒนา เข้ากับระบบอื่นๆ ที่ใช้อยู่ในพื้นที่ ซึ่งอาจมีอยู่ทั่วไปไม่ใช่เฉพาะในเชียงใหม่-ลำพูนดังที่พบสารเรื่อง "พื้นเมืองเชียงราย" ฉบับวัดป่าลาน ก็ระบุการใช้หน่วยทั้งสอง คือ ตอ และพัฒนา ควบคู่กัน ความว่า

"แคว้นหวายเล่ามี 4 พัฒนา พัฒนาหน้าไม้ 1 ตอหวาย 1 ตอน้อย 1 ตอแขง 1"⁴⁸ เป็นต้น

แสดงว่า หน่วยการผลิตแบบ "ตอ" นี้ มีใช้ไปทั่วอาณาจักรล้านนาไม่ใช่เฉพาะในเชียงใหม่ และในที่สุด คำว่า "ตอ" ก็น่าจะถูกนำมาใช้เรียกเป็นลักษณะนามด้วย เช่น ปรากฏคำว่า ลัวะตอหลวง ตอจำบ้าน ตอเด็กชาย ตอแสนหลวง เป็นต้น

ผลผลิตของระบบเหมืองฝาย ระบบปันนา และ บวก หลุม ชุม ตอ นั้น เป็นการผสมผสานเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแบบต่างๆ กันเข้าเป็นส่วนสำคัญที่หล่อเลี้ยงการฟื้นฟูอาณาจักรล้านนา ชุมชนหรือพื้นที่ไร่นา และแหล่งผลิตของตน ตำนานและกฎหมายล้านนาหลายฉบับ ระบุว่า นอกจากการทำนาแล้ว ยังมีการทำงานของช่างฝีมือ เช่น ทำร่ม แกะสลักไม้ บั่นหม้อ ทำกลอง ทำหม้อ และบางพวกก็ชำนาญในการทำเครื่องถ้วยชาม นอกจากนี้ ยังมีการทอผ้า และผลิตเครื่องมือเครื่องใช้จากเหล็ก ขอตั้งข้อสังเกตว่า การที่ชาวบ้านสามารถสร้างวัดวาอารามขนาดใหญ่ สวยสดงดงาม ย่อมแสดงถึงการผลิตและการค้าที่เจริญก้าวหน้า การค้าระหว่างชุมชนปรากฏในรูปที่พ่อค้านำสินค้าที่ตนเองผลิต หรือผลิตในท้องถิ่น ของตนไปขาย แล้วซื้อสินค้าอื่นๆ กลับมา แต่ละท้องถิ่นมีสินค้าพิเศษของตน ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอื่นที่ขาดแคลน หรือยังพัฒนาฝีมือการผลิตขึ้นมาไม่เท่ากับชุมชนที่มีความชำนาญสูงกว่า

แม้กระนั้นก็ยังมิข้อที่น่าพิจารณาว่า ในท่ามกลางความ เจริญก้าวหน้านี้ การผลิตที่สำคัญคือการ ผลิตเหล็กของชนชาติ ลัวะ หรือแม้แต่การผลิตเหล็กของชนชาติไทสายปู้จ้าวลาวจกนั้น น่าแปลกใจที่ มิได้พัฒนาก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ การผลิตยังคงชะงักอยู่ที่การผลิต มีด ขวาน ดาบ พั่ว จอบ เสียม เตาสามขา กลอน และขอเกี่ยว เป็นต้น

การบูรณาการพลังของแรงงาน และสติปัญญาของหลายกลุ่มชาติพันธุ์ชัดเจนมากยิ่งขึ้นหลังสมัย พระเจ้ากาวิละ ซึ่งพระองค์ได้นำกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อันได้แก่ ลื้อ จีน ยอง ไทใหญ่ เป็นต้น ลงมา อยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นับเป็นการเคลื่อนย้ายองค์ความรู้ครั้งสำคัญ ทดแทนการสูญเสียกำลังคน ให้แก่พม่าไปในสงครามก่อนสถาปนาราชวงศ์ ซึ่งได้เคยมีบันทึกไว้ว่า

"พระเป็นเจ้าก็แต่งตั้งให้เจ้ามหาวงศ์ราชบุตร และเจ้าสุวัณณคำเครื่องตนเป็นนัดดา พาเสนา อามาจโยธา ตาหาร ปราบขึ้นไป มีเมืองยองเป็นเค้าว และบ้านอยู่ เมืองหลวย บ้านกาย เมืองแลม เมืองขัน เชียงขวาง เมืองวะ เมืองลวง เมืองหุน เมืองแซ่ เมืองราย เมืองเจือง ท่าล้อ เมืองพาน เมืองม้า เมืองลา เมืองขอก เมืองวัง เมืองมาง เมืองขวาง เมืองงาด เมือง สอ เมืองจิม เมืองเสี้ยว เมืองสูง สิบสองพันนา เชียงรุ่งทั้งมวล แต่บรมมาหากเข้าใน อาณารัฐประเทศ เขตน้ำหนึ่งดินแห่งเมืองพิจเชียงใหม่แต่เช่นเจ้ามังรายมา ทิอสุเจ้าทั้ง หลายเหยียบย่ำขึ้นไปด้วยบ้านน้อยเมืองใหญ่ทั้งหลายตามอาญาพระองค์เรากฎณานี้ทุ ประการ"⁴⁹

ความรู้ เทคโนโลยี ช่างฝีมือ และประชาชน ที่เคลื่อนย้ายลงมาอยู่ ณ แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นี้ จะ กลายเป็นพลังสำคัญแห่งการก่อรูประบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ดังจะได้กล่าว ในบทต่อไป

2 สร้างบ้านแปงเมือง

สังคมในชุมชนในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า ผู้คนซึ่งมาอยู่ร่วมกันบนพื้นที่แห่งหนึ่งนี้ โยงยึดกันอยู่ด้วยแนวคิดบางอย่างร่วมกัน มีหลักเกณฑ์ตั้งขึ้นมาเป็นแนวปฏิบัติ แบบแผนการจัดวางของบ้านเรือน วัด เหมืองหรือคูคลอง ที่ขุดสร้างขึ้นนั้น สะท้อนแนวคิดซึ่งผ่านการปฏิบัติ และปรากฏออกมาเป็นรูปธรรม

แนวความคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งของผู้คนในสังคมชุมชนแห่งนี้ คือ แนวคิดเกี่ยวกับ “พระธาตุ” “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” ได้ร้อยเรียงเรื่องราวของพระธาตุไว้ และนับเป็นเรื่องราวที่เป็นสมบัติเฉพาะของสังคมชุมชนแห่งนี้ หมายถึงว่า ตำนานนี้กับความมีอยู่ของสังคมชุมชนแห่งนี้เป็นเรื่องที่มีความสัมพันธ์กันโดยตรง ไม่เกี่ยวกับเรื่องราวของผู้คนที่ยื่น

ในบทที่ 2 นี้ จึงนำเรื่อง “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” มาอธิบายไว้ เชื่อมโยงไปสู่การรื้อฟื้นบ้านเมืองของชุมชน หลังจากพม่าถอนการยึดครองแถบนี้ เมื่อพ.ศ.2317 พร้อมกันนี้ ก็ได้ยกเอาลักษณะเด่นในแบบแผนความสัมพันธ์ทางพื้นที่ ซึ่งชุมชนนำมาใช้พร้อมๆ กับการสร้างบ้านแปงเมืองนั้น มากล่าวไว้ย่อๆ อันได้แก่ 1. บ้านหลวง 2. ดอยหลวง 3. วัดหลวง 4. พุ่งหลวง 5. ฝ่ายหลวง 6. เสาหลักเมือง/หอผีเมือง 7. ตัวเลขจำนวนประชากร 8. การแบ่งกลุ่มประชากรออกเป็นหมวดหมู่ ส่วนรายละเอียด รวมทั้งเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นข้อมูลเฉพาะแต่ละโหล่ง แต่ละชุมชนนั้น ได้รวบรวมไว้ในบทที่ 3

เนื้อหาในบทที่ 2 นี้ ต้องการย้ำว่า พื้นที่ทางกายภาพในแอ่งนี้ได้ถูกจัดการ และการจัดการนั้น สะท้อนวิธีการคิดที่เป็นระบบ แสดงให้เห็นว่ามีแนวคิดหรือหลักเกณฑ์บางอย่างควบคุมอยู่ สังคมชุมชนไม่ได้เกิดขึ้นได้เพียงแค่มิจำนวนคนมารวมกัน ทำนองเดียวกัน บ้านเมือง สิ่งก่อสร้างทางกายภาพนั้น ไม่ใช่การสร้างลงไว้ตรงโน้น ตรงนี้ อย่างสะเปะสะปะ ทุกสิ่งในสังคมชุมชนอยู่ในครรลองของมนต์ศักดิ์ขุดหนึ่ง ซึ่งมีอยู่และเป็นไปสอดคล้องกับความต้องการที่จะอยู่รอดยั่งยืน

2

สร้างบ้านแปงเมือง

แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีเรื่องราวความเป็นมาผ่านช่วงเวลายาวนานในอดีต อาจนับได้หลายพันปี หมู่บ้านในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่ม ซึ่งโอบล้อมด้วยเทือกเขาของป่าไม้เขตร้อน พื้นที่บางส่วนเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญหลายสายไหลมาบรรจบกัน บางตอนเป็นที่ราบในหุบเขาแคบๆ ปัจจุบันนี้หมู่บ้านจำนวนมากตั้งอยู่ท่ามกลางทุ่งนา ตามบริเวณลาดเขาอันทอดตัวคดเคี้ยวสลับซับซ้อน การกระจายตัวของหมู่บ้านตามแนวที่ราบลุ่มแม่น้ำสายสำคัญตามเชิงเขาและหุบเขาเช่นนี้ ทำให้เห็นได้ว่าหมู่บ้านมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ หากกล่าวว่ามีมนุษย์เป็นผู้เปลี่ยนแปลงโลกในทางกลับกัน โลกธรรมชาติเหล่านี้ก็หล่อหลอมความคิดและจิตใจให้ชุมชนสร้างวัฒนธรรมเฉพาะแบบหนึ่งของตนขึ้นมา

เป็นเวลายาวนานถึงสองศตวรรษที่ล้านนาต้องพึ่งตัวเองหลังยุคสมัยที่ถูกพม่าปกครอง ระหว่าง พ.ศ.2101-2317 ราชวงศ์กาวิละได้ทยอยอพยพผู้คนจากเมืองต่างๆ ตามนโยบาย "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง" ทำสงครามเพื่อจะกวาดต้อนผู้คนจากทางเหนือลงมา เพื่อฟื้นฟูเมืองต่างๆ ให้เข้มแข็ง ดำเนินพื้นที่เมืองเชียงใหม่ บันทึกสภาพบ้านเมืองล้านนาในยุคหลังภัยสงครามว่า

"ยามนั้น ล้านนาเมืองเชียงใหม่ทั้งมวลเป็นระจุกกระจวนบ้านห่างนาห่างบ้านออกเมืองรกร้างไปทางใดก็กลัวเสือไปทางเหนือก็กลัวช้าง บ้านเมืองบ่เที่ยง ..."

ในช่วงเวลาที่พญาเจ้าบ้าน เจ้าเมืองเชียงใหม่ ตั้งมั่นอยู่ที่เวียงหนองล่อง อำเภอป่าซางนั้น เชียงใหม่แทบไม่มีผู้คนเหลืออยู่เลย เป็นไปได้ว่าผู้คนพากันหลบหนีไปอยู่ตามเทือกเขาอินทนนท์และเทือกเขาขุนตานอันสลับซับซ้อน บ้างก็อาจจะหนีไปตามลุ่มน้ำสาละวิน หรือเลยเข้าไปในเขตสยาม เป็นต้น ครั้นพญาจักรีได้รับแต่งตั้งให้ปกครองเมืองเชียงใหม่ ท่านต้องถอยไปตั้งหลักที่เวียงป่าซาง ห่างจากเมืองเชียงใหม่ถึงราว 30 กิโลเมตร 15 ปีต่อมาคือ พ.ศ.2340 จึงสามารถสะสมกำลังคนขึ้นมาได้มากพอที่จะเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองเชียงใหม่ได้สำเร็จ

การถอยไปตั้งหลักที่เวียงป่าซาง ย่อมสะท้อนให้เห็นว่า จตุยุทธศาสตร์ที่เสียหายอย่างหนัก น่าจะเป็นเวียงเชียงใหม่ ซึ่งเวลานั้นเคยเป็นเวียงหลวง ส่วนพื้นที่ตอนใต้ของเชียงใหม่ คือบริเวณป่าซางนั้น เป็นจุดที่สามารถรวบรวมไพร่พล จากเวียงหนองล่อง สบตา จอมทอง โดยมีลำปางเป็นหลังพิง รอบๆ ป่าซางเป็นพื้นที่ที่มีนาเป็นจำนวนมาก ดังเช่น ทุ่งหลวง ลำพูน (ทุ่งหลวงลำพูนครั้งหนึ่งเคยเรียกว่า “ทุ่งจันแท้ง” หมายความว่า ชาวบ้านถือเนื้อเดินผ่านทุ่งนี้จากเนื้อดิบจนแท้ง จึงจะผ่านทุ่งทั้งหมด) ก็อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ผลิตข้าวส่งเลี้ยงป่าซางได้

การ “พื้นม่าน” (การต่อสู้ขับไล่พม่า) ขยายตัวไปยังเมืองต่างๆ ได้แก่ ผาเงา พร้าวยอง เมืองลาดเมืองปู้ และเมืองเชียงราย เมื่อลูกฮือขึ้นฆ่าฟันนายทหารพม่าที่กำกับเมืองอยู่จนแตกหนีหมดแล้ว ต่างก็ทยอยลงมายังลำนนาฝ่ายใต้เกือบทุกเมือง เมื่อรวมกับชาวเมืองที่เจ้าเจ็ดตนกวาดต้อนลงมาแล้ว แอ่งเวียงใหม่-ลำพูนก็ค่อยๆ มีพลเมืองเพิ่มพูนขึ้นตามลำดับ เฉพาะชาวยองกลุ่มเดียวก็กลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของลำพูนไปในที่สุด แสง มาละแซม เรียกเหตุการณ์นี้ว่า “คนยองย้ายแผ่นดิน” บดินทร์ กิณางค์ ได้ประมาณการไว้ว่า คราวเรือนที่อพยพลงมาในปี พ.ศ. 2347 เมื่อครั้งล้านนาแยกทัพไปตีสิบสองปันนานั้น มีอยู่ราว 30,000-35,000 คน² และมากกว่าครึ่งหนึ่งของผู้อพยพ พอใจจะตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเชียงใหม่ และทั้งหมดนี้ก็คือ พลเมืองที่จะกลายมาเป็นพลังของผู้สร้างบ้านแปงเมือง หลังยุคที่รกร้างยาวนานถึง 20 ปี

กล่าวโดยสรุปแล้ว หลังจากสมัยพื้นม่านปลดแอกจากพม่าจบลง การฟื้นฟูบ้านเมืองในแอ่ง
เชียงใหม่-ลำพูน ก็มาจากพลังร่วมของชาวไทยวน ลื้อจากสิบสองปันนา เงินจากเชียงใหม่ ยองจากเมืองยอง
เงี้ยวหรือไทใหญ่ รวมทั้ง ลัวะ เม็ง และกะเหรี่ยง ซึ่งยังคงเป็นชนพื้นเมืองที่กระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะในเขตภูเขา

แผนที่ศักดิ์สิทธิ์

ลองนึกภาพดูว่า เสร็จสงครามกับพม่าแล้ว บ้านเมืองมีสภาพเป็นป่ารก บ้านเรือน วัดวาอาราม
เสียหายยับเยิน แล้วการตั้งรกราก พื้นฟูครอบครัว และบ้านเมือง ควรจะเริ่มขึ้นตรงไหน? คำตอบนั้น
ซ่อนอยู่ระหว่างบรรทัดใน “ตำนานพระเจ้าเลียบโลก”

“ตำนานพระเจ้าเลียบโลก” เปรียบเสมือนแผนที่ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม ที่สำรวจโดยผู้รอบรู้
ภูมิศาสตร์ของพื้นที่ แต่เต็มไปด้วยจิตใจของนักประวัติศาสตร์ เรื่องราวในตำนาน ได้สร้างแผนที่ศักดิ์สิทธิ์
ขึ้นฉบับหนึ่ง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง ได้แก่ ล้านนา ดินแดนสิบสองปันนา รัฐฉาน ล้านช้าง และ
แถบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่ง แผนที่ฉบับนี้ถูกจดจำอยู่ในสำนึกของชาวบ้าน

พื้นที่ใน แผนที่พระเจ้าเลียบโลกที่กล่าวนี้ ไม่ใช่อาณาเขตของรัฐ ไม่ได้แสดงตัวตนแห่งระบบ
สังคมที่เกี่ยวกับการปกครอง หรือการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างผู้ถืออำนาจแห่งรัฐ แต่เป็น “แผนที่”
ซึ่งแทนตัวตนของระบบสังคมที่เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับอีกมิติหนึ่งของชีวิต คือความเป็นอยู่และความ
ยึดโยงระหว่างผู้คนในด้านพลังและความมั่งคั่ง

พลังและความมั่งคั่งนี้ เป็นสิ่งจำเป็นและเป็นสิ่งสำคัญ อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่แสดงออกถึง
ความมั่งคั่งอย่างแท้จริงแห่งตัวตนของสังคม การใช้ระบบคุณค่าเป็นแกนของแผนที่ เป็นการให้สติปัญญา
เพราะหากระบบสังคมใดปราศจากความมั่งคั่ง หรือเป้าหมายคือทิศทางที่สังคมจะดำเนินไปสู่แล้ว เรา
ก็อาจมองเห็นได้ว่า ในอนาคตไม่ไกลนัก ความเป็นสังคมนั้นก็อาจสิ้นสุดลง เพราะพลวัตที่แท้จริงและมีความ
หมายสำหรับสังคมนั้น ก็คือพลวัตที่จะสามารถแสดงออกให้เห็นว่าสังคมนั้นเป็นอย่างไร และจะ
ดำเนินไปเป็นอะไร ความมั่งคั่งอันเป็นพลังที่อาจรับรู้ได้ ซึ่งขับเคลื่อนทิศทางของสังคมชุมชนนั้นก็คือ
ดัชนีชี้วัดการโยงยึด (bonding) ภายในสังคม และเป็นสิ่งที่อธิบายหรือบอกว่าพลวัตของการโยงยึดคือ
อะไรนั่นเอง

กล่าวโดยแท้จริงแล้ว แผนที่ก็คือจินตนาการเกี่ยวกับเขตแดน รัฐต่างๆ อาจจินตนาการเขตแดน
ของตนทับไปบนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ อันเป็นที่ตั้งของชนชาติต่างๆ และเปลี่ยนจินตนาการเป็นปฏิบัติ

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก

ตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญฉบับหนึ่งของล้านนา กล่าวถึงสถานที่สำคัญที่พระพุทธองค์เคยประทานพระธาตุหรือรอยพระบาทไว้ ชาวพุทธเชื่อว่า ที่แห่งใดมีพระธาตุหรือรอยพระบาทอยู่ ที่แห่งนั้นเป็นสถานที่มงคล ในตำนานจะกล่าวถึงเรื่องราวในสมัยที่พระพุทธเจ้าและพระอัครสาวกเสด็จผ่านบ้านเมืองตั้งแต่พาราณสีถึงล้านนา และได้ย่ำรอยพระบาทประทานพระเกศาธาตุ ทำนายเหตุการณ์เกี่ยวกับพื้นที่ที่พระองค์เสด็จผ่าน ประดิษฐานพระพุทธศาสนาไว้ในท้องถิ่นต่างๆ ไม่ว่าบ้านเล็กเมืองน้อย ผู้

มีงมีหรือยากไร้ ตำนานนี้ให้คำอธิบายอย่างน่าสนใจเกี่ยวกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ตำนานความเป็นมาของบ้านเมือง รวมทั้งลักษณะของสังคมชุมชน สุดท้ายตำนานจะทำนายถึงความรุ่งเรือง และความเสื่อมของพุทธศาสนาในดินแดนเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอาณาจักรล้านนา คือ ในท้องถิ่นภาคเหนือของประเทศไทย ตำนานพระเจ้าเลียบโลกนี้ แม้จะทราบกันอยู่แล้ว แต่งโดยพระธรรมรส ภิกษุชาวมอญ ในราวปีพ.ศ.2050 แต่เรื่องราวของพระธาตุ และพระบาทที่เคยมีบันทึกอยู่แล้ว ณ สำนักพระหินหรือมหาเสลงอาราม กรุงลังกา ซึ่งเขียรชายอักษรดิษฐ์ ได้สันนิษฐานว่า บันทึกดังกล่าวอาจเป็นการรวบรวมรายชื่อจากการแจ้งถึงพื้นที่ตั้งศาสนสถานที่สำคัญในแต่ละท้องถิ่น ของเหล่าบรรดาพระภิกษุทั่วทุกสารทิศที่เดินทางไปศึกษาศาสนายังประเทศลังกา เมื่อพระภิกษุธรรมรสเดินทางกลับจากลังกา คงจะได้เดินทางสำรวจดูตามพื้นที่ต่างๆ ตามที่ปรากฏรายชื่อที่ตั้งของพระธาตุและพระบาท ทั้งในราชอาณาจักรมอญ ตลอดจนถึงดินแดนต่อเนื่องใกล้เคียงเท่าที่จะสามารถเดินทางไปถึงได้ในช่วงระหว่างปีพ.ศ.2060-2066 เขียรชายได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า ตำนานเดิมน่าจะมีเพียง 10 ผูก สำหรับผูกที่ 11 นั้น เป็นเรื่องราวของพระธาตุและพระบาทที่เข้าใจว่ามีผู้เขียนต่อมาจากภายหลัง โดยไม่ปรากฏนามเอาไว้

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น ถูกเล่าและคัดลอกต่อๆ กันมา วัดต่างๆ เกือบทุกท้องถิ่นมีตำนานเกี่ยวข้องกับตำนานพระเจ้าเลียบโลก เป็นวรรณกรรมที่ไม่ใช่มหากาพย์สวดติพระมหากษัตริย์ แต่กลับเน้นถึงชีวิตของชาวบ้านคนสามัญ อธิบายถึงที่มาและตัวตนของสังคมชุมชนแต่ละพื้นที่ ปรากฏภูมินามและสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น อิทธิพลของตำนานส่งผลต่อความเข้มแข็งของสังคมวัฒนธรรมล้านนา ปรากฏมีผู้คนจากท้องถิ่นต่างๆ จารึกแสวงบุญไปตามพื้นที่ที่ตำนานพระเจ้าเลียบโลกระบุไว้ว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่มีพระธาตุและรอยพระบาทของพระพุทธองค์ทำให้เกิดความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของผู้คนระหว่างพื้นที่ซึ่งในแง่กายภาพแล้ว อยู่ห่างไกลกัน แต่ก็สามารถจะเกิดมีเส้นความสัมพันธ์โยงยึดกันภายใต้ระบบความเชื่อและศรัทธาเดียวกัน³

ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดพระธาตุห้วยดวง อ.ลี้ เขียนเล่าเรื่องราวตามตำนานพระเจ้าเลียบโลก ครั้งที่ทรงเสด็จเมืองลี้ ประทานพระเมโทธาตุให้แก่ชาวลัวะ

พระธาตุดวงเดียว : เมืองลี้

ประวัติศาสตร์เมืองลี้เล่าไว้ว่า พระนางจามรีเป็นผู้ก่อตั้งเมืองลี้ พระนางได้สร้างเจดีย์เล็กๆ องค์หนึ่งไว้ที่วัดพระธาตุดวงเดียว พื้นที่บริเวณนี้ร้างไปสมัยที่ทำสงครามกับสุโขทัย เมื่อถึงสมัยล้านนา ท้าววงศ์พื้นสร้างเจดีย์ขึ้นมาใหม่ ณ ตำแหน่งเดิม วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชาวลี้ ครูปาหลายองค์ได้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดแห่งนี้ติดต่อกันมา ผู้นำคนสำคัญคือ ครูปาศรีวิชัย ครูปาขาวปี และครูปาชัยยะวงศา

การเพื่อครอบครองพื้นที่ แต่จินตนาการของแผนที่ฉบับพระเจ้าเลียบโลก เป็นจินตนาการที่ไม่ประสงค์จะครอบครอง ความประสงค์มีอยู่เพียงอย่างเดียวก็คือ ต้องการสร้างพลวัตแห่งความมั่งคั่ง พลวัตแห่งการโยงยัตระหว่งผู้คนในสังคม ที่จะเป็นตัวแทนนำพาสังคมขับเคลื่อนไป

ดังนั้น หมู่บ้านแล้วหมู่บ้านเล่าในโหล่งต่างๆ ของเชียงใหม่และลำพูน จึงรื้อฟื้นและประกอบขึ้นมา ใหม่โดยอิงอาศัยความทรงจำ ประกอบกับหลักฐาน ในอดีตที่เป็นร่องรอย อันจะบอกหรือชี้แนะพวกเขาให้เชื่อว่า แหล่งที่ตั้งชุมชนแห่งนั้นควรจะมีอนาคตและยืนยาว ชาวบ้านเชื่อตามคำทำนายของพระพุทธรูปว่าหมู่บ้านของพวกเขาตั้งอยู่ในพื้นที่ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมา และประทานพระธาตุและรอยพระบาทไว้ อันเป็นมงคลแก่แผ่นดิน จึงไม่น่าแปลกใจที่หมู่บ้านและเมืองถูกสร้าง รื้อฟื้นขึ้นใหม่ในตำแหน่งพื้นที่เดิม ไม่ว่าจะผ่านศึกสงคราม ก็ครั้ง

จากตำนานพระเจ้าเลียบโลกถึง “บ้าน” และ “เมือง”

นอกจากมี “แผนที่ศักดิ์สิทธิ์” ฉบับหนึ่งอยู่ในใจแล้ว ชาวบ้านใช้อะไรเป็นจุดตั้งต้นในการคิดเรื่องการรื้อฟื้น ตั้งถิ่นฐาน สร้างบ้านแปงเมืองของตัวเอง

มโนทัศน์ที่สำคัญที่ควรกล่าวถึงก็คือ มโนทัศน์เกี่ยวกับ “บ้าน” และ “เมือง” ตามความเข้าใจของชุมชนนั้น หน่วยที่เคยมีมา เคยใช้ควบคุมโยงยัตกันเป็นสังคมก็คือ หน่วยที่รวมตัวกันเป็น “บ้าน” และเป็น “เมือง” ด้วยเหตุนี้ วิธีการสำคัญของชุมชนก็คือ จัดการตั้ง “บ้าน” และตั้ง “เมือง” ขึ้นมาใหม่ให้ได้

ย้อนกลับไปในสมัยที่ชนชาติไทแห่งเมืองม่วยจะตั้งถิ่นฐานนั้น ลอวันซางเล่าถึงแบบแผนการตั้งหมู่บ้านของชนชาติไทคำว่า

แผนที่แสดงที่ตั้งพระธาตุ พระบาท พระเจ้าตนหลวง
และพระพุทธรูปสำคัญตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน สักรวจปีพ.ศ. 2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

งาน “กัณฑ์สลาก”
วัดพระธาตุศรีจอมทอง
อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่

“หัวหน้าของจ้าวเฮือนนี้ต้องไปเสาะหาที่อยู่ ซึ่งต้องหาทั้งบริเวณที่ใช้ปลูกเรือนและที่ปลูกข้าวกิน จึงจะตั้งเป็นบ้านหรือหมู่บ้านได้ ในตอนแรกหัวหน้าจะต้องเอามีดฟันต้นไม้บริเวณที่จะให้เป็นศูนย์กลางหมู่บ้าน และต้องตัดต้นไม้มาปักลงในดินบริเวณศูนย์กลางนั้น แล้วเอาเสื่อของตัวเองมาพันลงที่เสานี้ (เสื่อเป็นสัญลักษณ์แทนขวัญของผู้เป็นเจ้าของ) เป็นการรวมขวัญของหัวหน้าจ้าวเฮือนลงกับบริเวณที่ดินนั้น ซึ่งต่อมากลายเป็นจารีต และจัดการปักตาแหลว กำหนดเขตพื้นที่ของกลุ่ม และเรียกสมาชิกทั้งหมดรวมกันอยู่ในเขตตาแหลวนั้น”⁴

การตั้งถิ่นฐานในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน นั้น มีบางอย่างที่สืบทอดความเชื่อของชนชาติไท กล่าวคือ หมู่บ้านชนชาติไทได้ใช้ชุดมการณของ “บ้านและเมือง” อาศัยความเชื่อเรื่อง “ผีเสื้อบ้าน” โยงยึดกันเพื่อการบุกเบิกหมู่บ้านใหม่ ผู้ตั้งถิ่นฐานอาศัยหลักฐานและความทรงจำว่า เมืองเก่าดั้งเดิมของตนอยู่ที่ไหน แล้วสร้างบ้านเมืองลงตรงนั้น นอกจากนี้ หากรู้ว่าพระธาตุองค์สำคัญๆ เคยประดิษฐานอยู่ที่ใด ที่นั่นก็จะดึงดูดผู้คนเข้ามา ยังผลให้เมืองสำคัญทุกเมืองก็ตั้งขึ้นใหม่บนพื้นที่เดิม และหมู่บ้านทั้งหลายก็คือสมาชิกของเมืองเหล่านี้

พระธาตุและพระบาทสำคัญทางตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตามตำนานพระเจ้าเลียบโลกนั้น กระจายอยู่บนดอย หรือวัดสำคัญทั้งหลาย ดังนี้

1. ดอยจอมทอง (จอมทอง)	2. ดอยเกิ้ง (ฮอด/ดอยเต่า)	3. วัดพระธาตุดวงเดียว (ลี้)
4. ดอยสามยอด (บ้านโฮ้ง)	5. วัดจอมแจ้ง (เมืองต๋น)	6. ดอยตะเมาะ (ดอยเต่า) ⁵

แต่ละดอยกลายมาเป็นหลังพิงสำคัญของเมืองที่บุกเบิกใหม่ หรือบูรณะขึ้นใหม่หลังสงคราม มีพระธาตุและหรือพระบาทประดิษฐานอยู่สอดคล้องกับที่ "แผนที่" ดำเนินพระเจ้าเลียบโลกได้วางหมุดหมายรอไว้

ดอยทั้งหลายที่กล่าว เป็นพื้นที่ผลิตอาหารของป่า เป็นแหล่งทรัพยากรสำหรับการสร้างบ้านเรือน เป็นต้นน้ำที่จะไหลมาหล่อเลี้ยงไร่นาบนที่ราบ ขณะเดียวกัน พระธาตุเหนือยอดดอย และหรือที่ประดิษฐานอยู่บริเวณเชิงดอย เป็นสัญลักษณ์ของความหมายและความมั่งคั่ง เป็นเสมือนคำมั่นสัญญาที่ดำเนินพระเจ้าเลียบโลกเคยกล่าวและทำนายไว้ ดอยจึงกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นฉากหลังของหมู่บ้านที่เหตุการณ์ทั้งหลายจะเกิดขึ้น และหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง

ความเชื่อเรื่องพระธาตุในท้องถิ่น ยังมีส่วนที่ขยายออกไปจากความเชื่อดั้งเดิม กล่าวคือยังมีข่าวการพบพระธาตุและรอยพระบาทเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นอกจากนี้ มีเหตุการณ์อันเป็นปาฏิหาริย์กระดุกของครูบารูปสำคัญที่มีชื่อเสียงอยู่ในท้องถิ่นกลายเป็น "ธาตุ" มีขนาดเล็กเท่าเม็ดข้าวสารชาวบ้านพากันนำ "ธาตุ" บรรจุไว้ในพระเจดีย์ข้าวสารเช่นนี้ เป็นส่วนสำคัญที่ดึงดูดผู้คน รวมทั้งเป็นพลังขับเคลื่อนให้ชุมชนมีความเชื่อมั่นที่จะร่วมมือกันสร้างและพัฒนาหมู่บ้านของตน

ตารางแสดงรายชื่อดอย ที่ตั้งเมือง และพระธาตุหรือพระบาท

ดอย หรือวัด	ที่ตั้งของเมือง	พระธาตุ หรือพระบาท
ดอยจอมทอง	จอมทอง	พระธาตุจอมทอง
ดอยเกิ้ง	ฮอด/ดอยเต่า	พระธาตุดอยเกิ้ง
วัดพระธาตุดวงเดียว	ลี่	พระธาตุดวงเดียว
ดอยสามยอด	บ้านโฮ้ง	พระบาทสามยอด
วัดจอมแจ้ง	เมืองต้น	พระธาตุจอมแจ้ง
ดอยตะเมาะ	ดอยเต่า	พระบาทตะเมาะ

ตารางแสดงรายชื่อ ตำนาน พระธาตุ และพระบาท

ดอย	ชื่อตำนาน และเอกสารท้องถิ่น
ดอยจอมทอง	ตำนานวัดพระธาตุจอมทอง
ดอยเกิ้ง	ตำนานวัดพระธาตุดอยเกิ้ง
ดอยกาน	ตำนานเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม
ดอยสามยอด	ตำนานพระบาทสามยอด
ดอยหลวง (ม่อนจอง)	ตำนานเมืองต้น วัดจอมแจ้ง
ดอยตะเมาะ	ตำนานพระบาทตะเมาะ

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้ถูกผลิตซ้ำ ให้จำเพาะเจาะจงรองรับความเข้าใจ และความต้องการของท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น ในรูปของตำนานวัดและตำนานพระธาตุเล็มย่อยๆ ชุมชนต่างๆ คัดสรรข้อความจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก ตอนที่เกี่ยวเนื่องกับบ้านเมืองของตนโดยตรง แล้วนำเอาประวัติของหมู่บ้านเรียบเรียงผสมผสานลงไป ยังผลให้มีการพิมพ์ตำนานและเอกสาร “ฉบับหมู่บ้าน” ขึ้นใช้สืบมา และเรื่องราวในตำนานพระเจ้าเลียบโลกก็กลายเป็นตำนานฉบับใหม่ ที่ถูกขยายความด้วยเรื่องราวของท้องถิ่นที่เฉพาะเจาะจง และง่ายลงที่ชาวบ้านจะบันทึกไว้ในความทรงจำ

ตำนานที่ถูกผลิตซ้ำ

ประวัติตำนานพื้นเมือง “เมืองตื้น วัดจอมแจ้ง” เล่มนี้ เขียนเล่าเรื่อง “เมืองตื้น” และประวัติความเป็นมาของวัดจอมแจ้ง ตำนานจะหยิบเอาส่วนที่เป็นประวัติของเมือง และเหตุการณ์ตอนที่พระพุทธเจ้า “เลียบโลก” เสด็จผ่านมา และประทานพระธาตุไว้ นี่คือวิธีการของท้องถิ่นในการผลิตซ้ำตำนานที่ตนเองศรัทธา

ตำนานพระธาตุแก่งสร้อย

“เมืองสร้อย” หรือ “สร้อยเมืองท่าสร้อย” เป็นเมืองในตำนาน บางที่เรียกว่า เมืองสร้อยศรีสุข (บริเวณเมืองฮอด) เป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในคัมภีร์โบราณอ้างว่า เมืองนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตก วัดต่างๆ ในเมืองสร้อยเคยมีอยู่ถึง 99 วัด “พญาอุตุ่ม” เป็นชื่อพญาที่กล่าวว่าเคยครองเมืองนี้ เมืองสร้อยเคยร้างไปเมื่อพม่ายกทัพมา โดยผ่านมาจากแม่ฮ่องสอน และตีมาถึงเมืองฮอด เมืองสร้อย ต่อมาเกิด

โรคระบาดจนผู้คนล้มตายลง ชาวเมืองส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ที่ชัยนาทและอ่างทอง ต่อมาเมื่อย้ายกลับมายังเมืองเดิม ก็ได้พบว่า บ้านเมืองถูกเผาทำลายหมด จึงไปตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างจากพระพุทธบาทดอยผาหาม ห่างจากน้ำปิง 2 กิโลเมตร ต่อมาเรื่องราวของเมืองสร้อยยังคงดึงดูดใจผู้คนในท้องถิ่นอยู่ จึงมีการบูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุแก่งสร้อยขึ้นใหม่⁶

เมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ปรากฏบนแผนที่พระเจ้าเลียบโลก ทุกเมืองถูกอธิบายหรือให้ ความสำคัญในเรื่องที่เชื่อมโยงกับพระพุทธเจ้า ซึ่งก็หมายความว่า มีการโยงยัดระหว่างเมืองขึ้นอีกมิติหนึ่ง ทำให้เมืองเหล่านี้มีความสำคัญ มีตัวตนที่เกี่ยวข้องเป็นหนึ่งเดียวกัน การโยงยัดหรือความมีตัวตนเป็น หนึ่งเดียวกันนี้ เป็นพลวัตผลักดันให้สังคมชุมชนผูกยึดอยู่กับคุณค่าและความหมายในมิติทางจิตวิญญาณ สัญลักษณ์ที่แทนการโยงยัดนั้นปรากฏอยู่ในเมืองต่างๆ ในรูปของพระธาตุหรือพระบาท

การสร้างบ้านเมืองเป็นประสบการณ์ซ้ำแล้วซ้ำเล่าของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในลุ่มน้ำที่เต็มไปด้วย การอพยพโยกย้าย เฉพาะการขยายลงมาสู่ลำนานาตั้งแต่สมัย “ตำนานจามเทวีวงศ์” ในพุทธศตวรรษที่ 13-15 “ตำนานสิงหนวัติ” ในพุทธศตวรรษที่ 11-16 ตราบจนถึง “ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่” ใน พุทธศตวรรษที่ 17-24 เป็นเวลากว่า 1,000 ปี บ้านเมืองผ่านกาลเวลาแห่งสงครามหรือโรคระบาดหลาย ต่อหลายครั้ง ด้วยเหตุนี้ประวัติการก่อตั้งชุมชนขึ้นใหม่จึงมีบอกเล่าอยู่ไม่ขาดสาย

ชนชาติไททางตอนเหนือค่อยๆ ทอยลงมาตั้งถิ่นฐานในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน และรวมกันเป็น ปึกแผ่นในสมัยพญามังราย ดังที่กล่าวว่าพระเจ้าเชียงใหม่เป็นใหญ่เหนือ 57 เมืองทั่วล้านนา⁷ พญามังราย สร้างอาณาจักรล้านนาคือเป็นอาณาจักรของชนชาติไท ระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมในอาณาจักรล้านนา ตั้งแต่ได้สถาปนาขึ้นนั้น เป็นเสมือนต้นแบบของระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่ปรากฏในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมชุมชนระดับเล็ก คือ บ้านและเมือง ยังคงแสดงเค้าหรือร่องรอยว่า ได้เคยเป็นเช่นนั้นมาตั้งแต่ในอดีต

ระบบและโครงสร้างของเมือง

เมื่อผู้คนชนชาติไทได้อพยพลงมาจากทางเหนือเข้ามาสมทบกับคนท้องถิ่นในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ได้นำเอาแนวคิดการจัดระบบสังคมชุมชน ความคิด ความเชื่อ ขนบปฏิบัติต่างๆ ที่เคยใช้อยู่ในถิ่นฐาน เดิมมาด้วย ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญได้สะท้อนให้เห็นระบบที่สำคัญดังนี้

1. มีการวางผัง “บ้าน” และผัง “เมือง”

เมื่อพิจารณาจุดพื้นที่ทางกายภาพที่หมู่บ้านและเมืองตั้งอยู่ ในระดับหมู่บ้าน จะเห็นได้ว่าแต่ละ หมู่บ้านมีเส้นแบ่งเขตชัดเจน เช่น ไร่ล่ำห้วย สันเขา ลำเหมือง หรือคันนา เป็นที่หมายแบ่งเขต มีทาง เข้าคือจุดเริ่มต้นที่เรียกว่า “หัวบ้าน” และมีจุดสิ้นสุดเรียกว่า “หางบ้าน” หรือ “ท้ายบ้าน” บางแห่งทำ เครื่องหมายบอกว่าเป็นประตูเข้าสู่หมู่บ้าน หมู่บ้านส่วนหนึ่งมีระบบ “ชักซื้อ ชักแป้” โดยลากเส้นตาม ทางยาวและทางขวาง ณ จุดตัดนั้นคือ “ใจบ้าน” ท้ายหมู่บ้านเป็นที่ตั้งของป่าช้าสำหรับเผาศพสมาชิก

บ้านใจ หมู่บ้านของชาวไทเขิน
นอกเมืองเชียงตุง

ของชุมชน สำหรับหมู่บ้านบางแห่งไม่มีใจบ้าน แต่มี “เลื้อบ้าน” ซึ่งเป็นที่สถิตของผีบรรพบุรุษผู้ดูแลหมู่บ้าน เลื้อบ้านตั้งอยู่ในดงป่าไม้ท้ายหมู่บ้าน มักเรียกว่า “ดงหอ” บ้าง “ดงกำ” บ้าง การจัดพื้นที่ภูมิศาสตร์สำหรับอยู่อาศัย และทำการผลิตนั้น หมู่บ้านมักรวมอยู่เป็นกลุ่มๆ บนที่ดอน มีภูเขาเป็นฉากหลัง ด้านหน้าของหมู่บ้านเป็นที่ต่ำลงไป จนถึงที่ราบลุ่มใช้ทำการเกษตร ถัดไปคือแม่น้ำที่ไหลผ่าน หุบหรือแอ่งเล็กๆ เหล่านั้น แนวภูเขาหรือแม่น้ำแบ่งแยกพื้นที่กลุ่มหมู่บ้านออกจากกัน กลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ในโหล่งคือ อยู่ในวงล้อมของแนวเขตทางภูมิศาสตร์เดียวกัน ก่อตัวเป็นระบบสังคมชุมชนในโหล่งเรียกว่า “เมือง”

2. มีการควบคุมขนาดของหมู่บ้าน

ผลจากการสำรวจได้พบชัดเจนว่า ในแต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยผู้คน ซึ่งในระยะแรกมักจะเป็นกลุ่มเครือญาติไม่กี่กลุ่ม ในระยะต่อมาแม้จะขยายเป็นหลายกลุ่มเครือญาติ ก็ยังคงมีจำนวนไม่มาก ผู้คนที่อยู่รวมกันมักมีจำนวนเฉลี่ยประมาณ 200-300 หลังคาเรือน ยกเว้นหมู่บ้านบางแห่งอาจมีจำนวนขึ้นไปถึง 400-500 แต่ก็พบได้ไม่บ่อยนัก ในหมู่บ้านที่จำนวนครัวเรือนมากขึ้น ลูกหลานมักจะแยกย้ายออกไปตั้งบ้านใหม่ในพื้นที่ห่างออกไป ณ จุดนั้นจะกลายเป็นหมู่บ้านใหม่ต่อไป

จำนวนคนที่มีอยู่ 200-300 คนนี้มีนัยสำคัญ เพราะเป็นลักษณะทั่วไปไม่เปลี่ยนแปลงในช่วง 200 ปี

การคุมจำนวนไว้นี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนต้องการเน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่ กล่าวคือ จำนวนคนที่อยู่อาศัยบนพื้นที่นั้นต้องมีความสมดุลกับแหล่งทรัพยากร คือ ต้องไม่มีการแย่งชิงกันทางอาหาร นอกจากนี้ การที่มีคนอยู่รวมกันจำนวนน้อย ย่อมสะดวกในการติดต่อสื่อสารทำความเข้าใจ

สังคมชุมชนไม่ใช่เพียงการรวมของกลุ่มคนหรือครัวเรือนที่มาตั้งอยู่ใกล้ๆ กันในพื้นที่หนึ่งเท่านั้น แต่ระบบสังคมชุมชนเช่นหมู่บ้านนี้คือ หน่วยของผู้คนที่มีการโยงยึดซึ่งกันและกัน สิ่งที่แสดงถึงการโยงยึดเหล่านั้นได้แก่ กิจกรรมต่างๆ ที่ทำร่วมกันในการผลิต เช่น การทำนา การสร้างเหมืองฝาย การเลี้ยงผี เป็นต้น นั่นก็คือ จำนวนมีความสำคัญ เพราะจำนวนที่พอเหมาะก็ทำให้การสื่อสารความคิดความเข้าใจเป็นไปได้ง่าย ซึ่งรวมไปถึงการควบคุมผลักดันให้มีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ หรือข้อบังคับที่ตั้งขึ้นตามความจำเป็น

หมู่บ้านเห็นความสำคัญเป็นอย่างมาก ที่จะจัดเตรียมกลไกเพื่อให้เกิดความโยงยัดกันระหว่าง
ผู้คนในหมู่บ้าน กลไกเหล่านี้แสดงออกผ่านทางการจัดวางผังของหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านจะมีหัวบ้าน ทำย
บ้าน ถ้าเป็นกลุ่มลื้อและยองจะมีใจบ้านเพิ่มเข้ามา

สิ่งนี้เป็นทั้งการนิยามตัวเอง และกำหนดพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ตัวเองครอบครอง

ซึ่งนั่นหมายความว่า จะต้องมีการเกณฑ์ พิธีกรรม ข้อตกลงบางอย่างที่สังคมในชุมชนนี้ร่วมกัน
ทำอย่างที่เขาใจความหมายว่า “เป็นของตนเอง”

การควบคุมขนาดของหมู่บ้านไว้เป็นสิ่งที่น่าสนใจ เพราะเป็นลักษณะทั่วไปของหมู่บ้านชนชาติ
ไทที่เป็นลักษณะเด่น เมื่อ จูเหลียงเหวิน คณะบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ แห่งสถาบันเทคโนโลยี
ยูนนาน และคณะของท่าน ทำการศึกษาหมู่บ้านของชนชาติไทในยูนนานนั้น ท่านได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า
“หมู่บ้านได้มีตั้งแต่หมู่บ้านขนาดเล็ก 20 หลังคาเรือน จนถึงหมู่บ้านขนาดใหญ่ 100 หลังคาเรือน เฉลี่ย
ประมาณหมู่บ้านละ 80 หลังคาเรือน ยกเว้นหมู่บ้านบ้านขามหวานในสิบสองพันนา ซึ่งเป็นหมู่บ้าน
ขนาดใหญ่ที่สุด มีถึงกว่า 200 หลังคาเรือน”⁸

การนิยามตนเองนี้หมายถึงว่า ผู้คนในหมู่บ้านนี้จะต้องลดความเป็นปัจเจกบางอย่างของตัวเองลง
และต้องทำบางอย่างที่เป็นข้อตกลงร่วมกัน
หรือห้ามตัวเองไม่ให้ทำในสิ่งที่คนอื่นไม่
เห็นด้วย การนิยามตัวตนของชุมชน เป็น
ไปเพื่อควบคุมตัวเองไม่ใช่เพื่อสร้างอำนาจ
เพราะหากเป็นตัวตนที่เป็นไปเพื่ออำนาจ
หรือการต่อรองทางอำนาจแล้ว ย่อมมี
ความโน้มเอียงที่ตัวเลขจำนวนของผู้คน
ในสังกัดหมู่บ้านควรจะเพิ่มขึ้น เพราะ
จำนวนที่มากกว่า ย่อมหมายถึงอำนาจ
ต่อรองที่สูงกว่า

กลุ่มของหมู่บ้านได้ขยายมโนทัศน์
ของการโยงยัดระหว่างหน่วย ประกอบขึ้น
เป็นระบบ โดยหน่วยทั้งหลายในที่นี้ก็คือ
หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ประกอบกันขึ้น

ตารางเปรียบเทียบจำนวนประชากรในหมู่บ้าน 8 แห่ง

เมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนา		เมืองฮอด เชียงใหม่	
บ้านนาง	60	บ้านตาลใต้	248
บ้านจ่างใจ	50	บ้านช่างเคิ่ง	133
บ้านคิม	25	บ้านป่าขาม	130
บ้านเจียงปอม	60	บ้านแม่ทัง	204
บ้านกองหลวง	60	บ้านโป่ง	103
บ้านกาตตุ้ง	50	บ้านวังลุง	194
บ้านเจียงตุง	50	บ้านดงดำ	249
บ้านท่าก้อ	40	บ้านนาคอเรือ	166

สถิติจำนวนประชากร พ.ศ.2498⁹

สถิติจำนวนประชากร พ.ศ.2549

เป็นระบบสังคมชุมชนของกลุ่มหมู่บ้าน ซึ่งบางกรณีเรียกว่า เมือง บางกรณีเรียกว่า ไร่บ้าน... และ ไร่เมือง... บางกรณีไม่ตั้งชื่อเรียก

3. มีการจัดระเบียบพื้นที่ : บ้านหลวง/ ทุ่งหลวง/ วัดหลวง/ ฝ่ายหลวง

แบบแผนที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ที่ได้จากการสำรวจเชิงภูมิศาสตร์ ของชุมชนหมู่บ้านในตอนใต้ของ แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ก็คือ แบบแผนการจัดวางตำแหน่ง และ การจัดระเบียบพื้นที่ รัฐอาจจะมองเมือง บริวารเป็นเสมือนท้องถิ่นอันห่างออกไปจากศูนย์กลาง ในสายตาของรัฐที่อยู่ศูนย์กลาง เมืองบริวารเป็น เพียงสิ่งประกอบหรือส่วนประกอบที่มีอยู่เพื่อเสริม หรือเพื่อทำหน้าที่บางอย่างสำหรับประโยชน์ของรัฐที่ เป็นศูนย์กลางนั้น แต่ในการรับรู้เกี่ยวกับตัวเองของเมืองเหล่านั้น เมืองตระหนักถึงความมีอยู่ของตนเองที่ จะต้องสืบทอดไปได้ยืนยาวเป็นสิ่งสำคัญ กล่าวคือ ชุมชนถือเอาเมืองของตนเป็นเสมือนศูนย์กลางของ ทุกสิ่ง (ไม่ใช่รัฐ หรืออาณาจักรที่เป็นศูนย์กลาง) ดังนั้น ชุมชนจึงสนใจสร้างหลักคิดเกี่ยวกับเรื่องการจัด ระเบียบให้พื้นที่ต่างๆ เป็นที่ตั้งของสถานที่ที่เหมาะสมจะอยู่ในตำแหน่งนั้นๆ

บ้านหลวงอมก๋อย

แม้ว่าพื้นที่อมก๋อยจะเป็นพื้นที่ที่เปิดใหม่ แต่ผู้อพยพ เข้ามาส่วนใหญ่ก็คือ “คนเมือง” จึงได้พบว่า ได้ใช้ อุดมการณ์ “บ้านหลวง” ในการบุกเบิกสร้างสังคม ชุมชน

บ้านหลวง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ใจกลางของกลุ่ม หมู่บ้านบนพื้นที่ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกัน คือ เมืองเดียวกัน หรือไร่เดียวกัน คำว่า หลวง หรือ ใจกลาง ความ หมายของมันก็คือ เป็นหลัก เป็นศูนย์กลางแห่งการโยกยัด ความหมายนี้ไม่เพียงแต่แสดงออกในทางนามธรรม แต่ยัง ใช้ลักษณะพื้นที่ทางกายภาพเป็นรูปธรรมย้ำความสำคัญ ของความเป็นหลักนี้ โดยการจัดวางให้บ้านหลวงอยู่ใน ตำแหน่งสำคัญที่สุด ที่สำคัญคือ ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่ง ที่มีพื้นที่ติดต่อกับ ทุ่งหลวง ซึ่งเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญ ที่สุดของเมือง ซึ่งหล่อเลี้ยงระบบสังคมชุมชนนั้น

การจัดระเบียบพื้นที่ หรือการจัดวางตำแหน่งของ บ้านและเมือง ในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เป็นดังนี้ คือ

1) วางภูเขาเป็นฉากหลังของเมือง ให้ความสำคัญ ว่าดอยเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มักเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุ และวัดพระบาท มีตำนานเล่าเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของดอย

ผูกโยงกับตำนานพระธาตุภูเขาลูกสำคัญที่สุดของหมู่บ้านหรือเมือง เรียกว่า “ดอยหลวง” จะเห็นได้ว่า วัดสำคัญๆ ของล้านนาจำนวนมากตั้งอยู่บนดอย เช่น วัดพระบาทสามยอต วัดดอยเก็ง วัดพระดอยน้อย วัดพระบาทสี่รอย เป็นต้น ความคิดเรื่อง “ดอยศักดิ์สิทธิ์” เป็นการนำความเชื่อแบบสังคมบรรพกาล คือเชื่อว่าภูเขหรือดอยเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผสมผสานเข้ากับความเชื่อแบบลัทธิศาสนาที่ใช้ภูเขเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานพระธาตุของพระพุทธองค์

2) บนที่ราบลุ่มนั้นเป็นที่ตั้งของ “ทุ่งหลวง” คือทุ่งใหญ่ที่สุดของเมือง ทุ่งหลวงเป็นทุ่งใหญ่ มีที่นามากกว่าทุ่งอื่นๆ ทุ่งหลวงมักมีผลผลิตมากจึงหล่อเลี้ยงหมู่บ้านได้ เราจะได้ยินเรื่องทุ่งหลวงของเมืองทุกเมือง เช่น ทุ่งหลวงเมืองลี ทุ่งหลวงดอยเต่า ทุ่งหลวงจอมทอง เป็นต้น

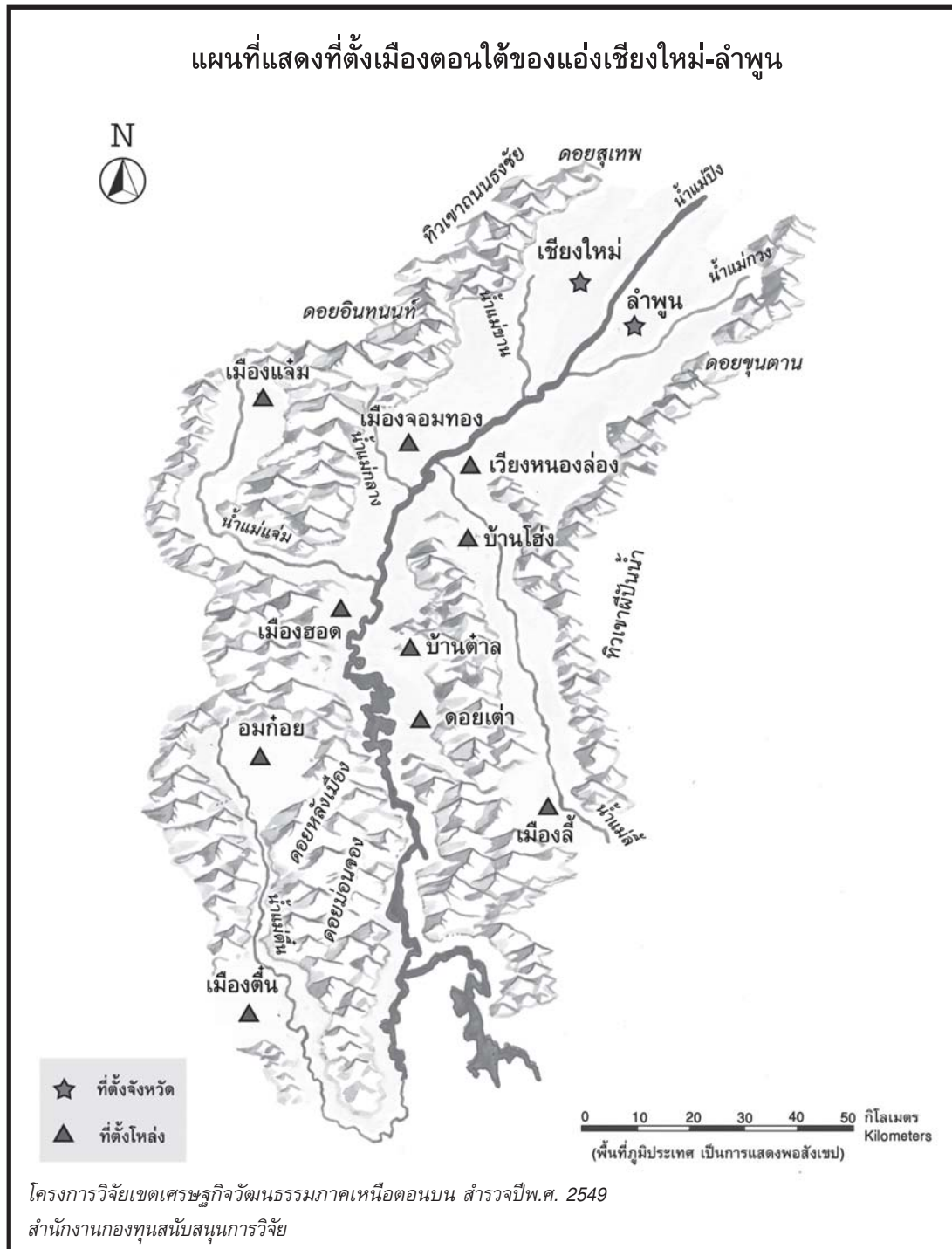
3) ณ ขอบที่ราบของทุ่งหลวง เป็นที่สูงกว่าระดับน้ำท่วมถึง มักใช้เป็นที่ตั้งของ “บ้านหลวง” เนื่องจากบ้านหลวงตั้งอยู่บนทุ่งหลวง ดังนั้น จึงมักเป็นหมู่บ้านที่ตั้งตัวได้เร็ว เศรษฐกิจมั่นคงก่อนหมู่บ้านอื่นๆ ถ้าชาวนาอพยพย้ายถิ่นฐาน สิ่งแรกที่เขาจะมองหา ก็คือ ที่ดินบนที่ราบระหว่างหุบเขาที่ใหญ่พอจะทำการได้ และส่งน้ำเข้าไปไม่ยาก ทุ่งแบบนี้แหละที่เรียกว่า “ทุ่งหลวง” เช่น ทุ่งหลวงลำพูน มีพื้นที่กว้างใหญ่มากจนมีเรื่องเล่ากันว่า ถ้าซื้อเนื้อแล้วหิ้วเดินผ่านทุ่งนี้ กว่าจะพ้นทุ่งเนื้อก็กลายเป็นเนื้อตากแห้งไปแล้ว จึงเรียกว่า “ไต้จิ้นแห้ง” (ไต้ = ทุ่ง, จิ้น = เนื้อ)

บ้านหลวง เป็นหมู่บ้านแรกๆ ที่ตั้งขึ้นก่อนหมู่บ้านอื่น มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจเร็วกว่า เป็นหลักยึดที่พึ่งพาของลูกหลาน ซึ่งขยายออกไปตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้านใหม่ๆ นอกจากนี้บ้านหลวงยังมีความรู้ ข่างฝีมือ หมอพื้นบ้าน ซึ่งชาวบ้านตั้งชื่อเรียกว่า “บ้านเก้า” (เก้า/เค้า = ตั้งต้น, สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าเหมือนกับสิ่งใด)

4) เมืองหลวง เป็นเมืองสำคัญที่ส่งน้ำให้แก่ทุ่งหลวง หมู่บ้านอื่นๆ โดยมากขยายออกไปจากบ้านหลวง หรือมีผู้โยกย้ายเข้ามาภายหลัง ก็จับจองพื้นที่ที่อยู่ถาวรไป แต่ส่วนมากชัยภูมิก็มักเป็นรอง เพราะบ้านหลวงได้เลือกชัยภูมิที่ดีที่สุดไว้แล้ว

สิงห์ที่วัดพระธาตุดอยน้อย

ในขณะที่เหมืองเส้นอื่นๆ เป็นเหมืองย่อย จ่ายน้ำให้ทุ่งถัดๆ ไปสำหรับใช้ในการเกษตรกรรม ไหลมาจากภูเขา ถูกส่งไปตามเหมืองที่ขุดขึ้นเป็นระบบเพื่อส่งน้ำไปหล่อเลี้ยงไร่นา ฝายหลวงและเหมืองหลวงก็คือคลองส่งน้ำสายหลักที่ขุดขึ้นเพื่อนำน้ำจากต้นน้ำในธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นน้ำตก ต้นสายของแม่น้ำหรือแม่น้ำที่อยู่ใกล้เคียง เหมืองหลวงเส้นหลักนี้ จะนำน้ำจากแหล่งน้ำดังกล่าวผ่านเข้ามายังบริเวณไร่นาของหมู่บ้าน จากเหมืองหลวงนี้จะมีคลองส่งน้ำย่อยๆ ขุดขึ้น เพื่อลำเลียงน้ำไปยังพื้นที่เพาะปลูกที่อยู่รอบๆ เมืองหรือถัดๆ ไป เหมืองฝายเป็นระบบย่อยอยู่ในระบบใหญ่ของสังคมชุมชน เหมืองฝาย

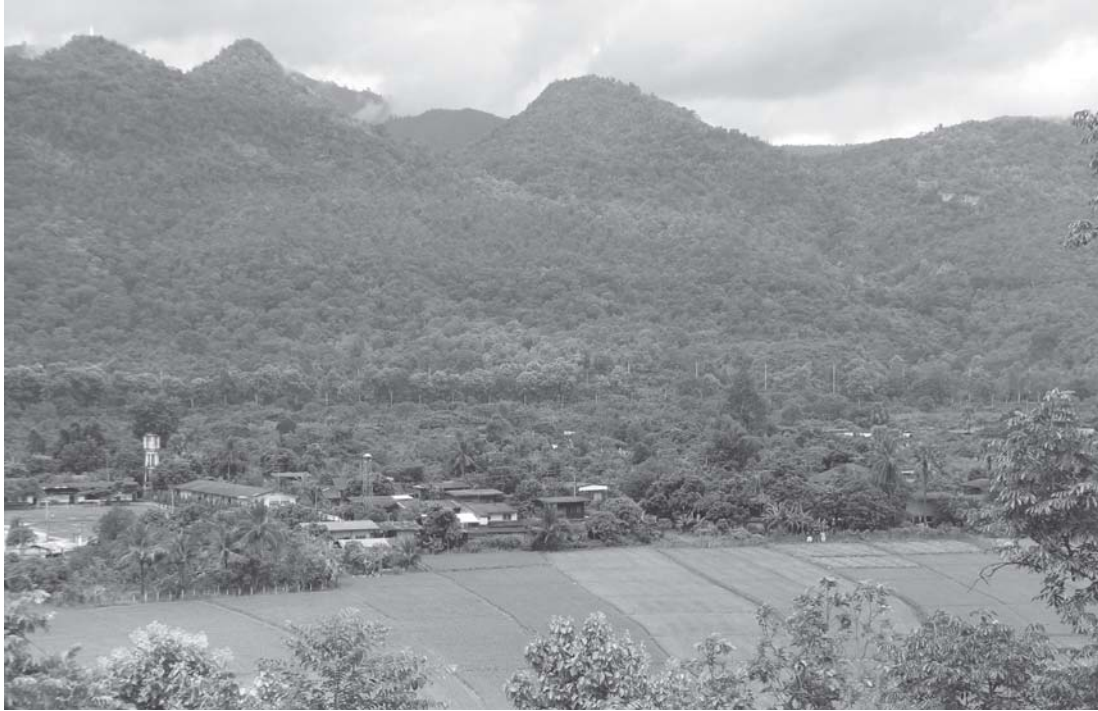
รายชื่อบ้านหลวง วัดหลวง เหมืองหลวง ทุ่งหลวง

เมือง	ชื่อบ้านหลวง	ชื่อวัดหลวง	ชื่อเหมืองหลวง	ชื่อทุ่งหลวง
ลี้	บ้านลี้หลวง	วัดลี้หลวง	เป็นที่สูง ใช้ฝายลำห้วย	ทุ่งหลวง
ฮอด	บ้านหลวงฮอด	วัดหลวงฮอด	เหมืองหลวง	ไม่มีทุ่งขนาดใหญ่ (อาจเคยมีทุ่งหลวงแต่น้ำท่วมหมดแล้ว)
ดอยเต่า	บ้านหลวงดอยเต่า	วัดบ้านหลวง	เหมืองหลวง	ทุ่งหลวง
จอมทอง	บ้านหลวงจอมทอง	วัดพระธาตุจอมทอง	ฝายเหมืองหลวง	ทุ่งหลวงเมืองกำง
บ้านโฮ้ง	บ้านโฮ้งหลวง	วัดบ้านโฮ้งหลวง	เหมืองหลวง	ทุ่งหลวง
บ้านตาล*	บ้านหลวง (บ้านตาลใต้)	วัดบ้านหลวง (วัดลี้วัน)	ฝายลำห้วย	ไม่มีทุ่งขนาดใหญ่ เรียกชื่อทุ่งตามชื่อฝาย
เมืองดั้น** (ต.แม่ดั้น)	บ้านหลวงเมืองดั้น	วัดหลวง (วัดจอมแจ้ง)	ฝายลำห้วย	ทุ่งหลวงเมืองดั้น ทุ่งหลวงมอนจอง
อมก๋อย	บ้านหลวง	วัดบ้านหลวง	เหมืองหลวง	ทุ่งหลวง

สำรวจปี พ.ศ.2548-2549

* บ้านตาลเดิมน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองตาล ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่ตรงข้ามกับเมืองฮอด คนละฝั่งน้ำปิง มีความสำคัญเท่าๆ กับเมืองฮอด มีตำนานระบุว่าตั้งเมืองชัดเจน เป็นถิ่นที่อยู่ของชนชาติลัวะ เรียกว่า ลัวะจาวตาล แม้ปัจจุบันถูกลดฐานะเป็นหมู่บ้านไปแล้ว แต่ความคิดความรู้สึกของชุมชนยังผูกพันกับตัวตนที่สืบทอดมา จึงยังคงมีบ้านหลวง/วัดหลวง ของตัวเอง แทนที่จะถือเอาวัดหลวงฮอดเป็นวัดหลวงของหมู่บ้าน

** ต.แม่ดั้น เดิมคือ เมืองดั้น ในตำนานเรียกว่า เมืองดั้นนันทบุรี เป็นเมืองสำคัญในหุบเขา แม้จะถูกลดฐานะลงเป็นตำบล แต่ชาวบ้านยังคงเรียกว่า เมืองดั้น อีกทั้งเป็นเมืองที่มีบ้านหลวง วัดหลวง ทุ่งหลวง และฝายหลวง ของตนเอง

โหล่งป่าพลู อ.บ้านไผ่ จ.ลำพูน

ภูมิทัศน์ของโหล่งมักจะตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ ล้อมรอบด้วยภูเขา มีแม่น้ำไหลผ่านกลางโหล่ง พื้นที่การเกษตรตั้งอยู่ ณ จุดราบที่สุดของโหล่ง บริเวณขอบที่ราบเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน ลักษณะเช่นนี้เองทำให้โหล่ง มีความจำเพาะ และมีลักษณะปิด จึงสามารถจำแนกโหล่งแต่ละโหล่งออกจากกันได้

เป็นกลไกที่สำคัญของการผลิต บทบาทที่เหมือนฝ่ายมืออยู่ก็คือ ทำหน้าที่จัดการน้ำ หน่วยที่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบเมืองฝ่ายได้แก่ ขาวนาผู้ต้องการใช้น้ำ

บ้านหลวง พงหลวง วัดหลวง ฝ่ายหลวง และหมู่บ้านทั้งหลายที่รายล้อมและอยู่ถัดออกไป วางตัวอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ของโหล่งสำคัญในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตอนใต้ โหล่งเหล่านี้โดยมากเป็นที่ราบเชิงเขา ที่ราบในหุบเขา หรือที่ราบบนภูเขา โดยมากชาวบ้านจึงตั้งชื่อเรียกกลุ่มผู้ตั้งถิ่นฐานควบกับชื่อภูมิศาสตร์ เช่น โหล่งลี โหล่งฮอด บ้านไผ่ โหล่งลี โหล่งเมืองดีน โหล่งดอยเต่า โหล่งจอมทอง เป็นต้น

ในบางกรณีเรียกว่าโหล่งตามด้วยเมือง เช่น โหล่งเมืองลี โหล่งเมืองฮอด เป็นต้น

การที่เรียกชื่อโหล่งกับเมืองควบกัน เพราะชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในโหล่งเหล่านี้ถือว่าพวกตนเป็นส่วนประกอบของตัวตนที่เรียกว่า เมือง นั่นเอง

ในที่สุด โหล่ง จึงกลายเป็นถ้อยคำที่ประกอบขึ้นด้วยแกนร่วมที่สำคัญ 2 แกน คือ แกนภูมิศาสตร์ (ส่วนมากอยู่ในหุบหรือแอ่งเดียวกัน) และแกนสังคม กล่าวคือ ชุมชนใช้ชีวิตสังคมร่วมอยู่บนกายภาพที่เฉพาะเจาะจงร่วมกันในแอ่งหรือหุบเขา ดอยหลวง บ้านหลวง หุบหลวง และเหมืองหลวง จึงกลายเป็นเสมือนใจกลางของโหล่งในแง่สังคมไป และในที่สุด โหล่ง กับ เมือง ก็ผสมผสานกันอย่างแน่นแฟ้น

กล่าวโดยสรุป ในพื้นที่ที่มีหมู่บ้านทั้งหลายเรียงรายอยู่ในโหล่งเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้ ชาวบ้านผู้อยู่อาศัยใช้คำว่า "บ้าน" แทนตัวตนของระบบสังคมหน่วยหนึ่ง ซึ่งก็เป็นคติที่ใช้กันมานานในหมู่ชนชาติไท คำที่ใช้เรียกชื่อว่า บ้านโป่ง บ้านป่าลาน บ้านป่าเหมือด บ้านล้อง ฯลฯ ก็เป็นไปเพื่อขยายความที่เจาะจงลงไปว่า ตัวตนของระบบสังคมนั้นครอบคลุมพื้นที่อยู่ ณ ตำแหน่งไหน ส่วนที่เรียกว่า "บ้านหลวง" ก็เพื่อเจาะจงลงไปว่า เป็นบ้านสำคัญที่เป็นหลัก หรือเป็นใจกลางของความสัมพันธ์ในบรรดาบ้านทั้งหลายที่อยู่รายล้อม และอยู่ถัดๆ ไป เช่น บ้านลี้หลวง เป็นใจกลางก่อตั้งขึ้นมาก่อนบรรดาชุมชนทั้งหลายในโหล่งเมืองลี้ เป็นต้น

ที่กล่าวว่าเป็น ใจกลาง นี้ ควรขยายความต่อไปว่า ใจกลางอาจมีความหมายอีกลักษณะหนึ่งคือเป็นหลักยึด เป็นใจกลางแหล่งรวมของตัวตนที่อาจสงครัมภ์ หรือมีครัมภ์สำหรับการถ่ายทอดตัวตน หรือลักษณะที่เด่นชัดแท้จริงของตน ให้กระจายไปรอบด้าน ไปยังสิ่งที่อยู่รอบๆ ใจกลางนั้นได้อย่างเหมาะสมหรือตามศักยภาพที่ควรจะทำได้ ความเป็นใจกลางของบ้านหลวง วัดหลวง หุบหลวง และฝายหลวง แสดงออกเด่นชัดในแง่ที่ว่า บ้านหลวงเป็นหรือมักจะเป็นหมู่บ้านแรกๆ ที่ตั้งขึ้นก่อนหมู่บ้านอื่น มีคนอยู่หนาแน่น มีผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีประสบการณ์และมีความรู้ มีช่างฝีมือ มีหอมพื้นบ้าน และโดยเหตุที่บ้านหลวงได้ครอบครองหุบหลวง ก็มักจะสามารถสะสมผลผลิต และปัจจัยในการดำรงชีวิตได้พอเพียงที่จะเป็นหลักยึดของลูกหลาน เครือญาติ ที่จะขยายออกไปตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใหม่ๆ เหมืองหลวง ย่อมวางอยู่บนตำแหน่งเหมาะสมที่จะส่งน้ำออกไปสู่พื้นที่สองฝั่งลำเหมือง ในขณะที่วัดหลวง ก็คือวัดที่ตั้งขึ้นก่อนเป็นวัดแรกๆ มีประวัติศาสตร์เก่าแก่ เป็นแหล่งรวมความรู้และเป็นแหล่งผลิตปัญญาชน ตลอดจนผลิตช่างฝีมือ

การที่ชุมชนมีการจัดระบบทางพื้นที่ มีการจัดวางตำแหน่ง การเรียงตัวกันของดอยหลวง บ้านหลวง หุบหลวง วัดหลวง ฝายหลวง นั้น ย่อมเป็นสิ่งสะท้อนถึงการมีความรู้ ว่า สิ่งใดเป็นหลัก สิ่งใดเป็นรอง การมีลำดับ การจัดจังหวะให้สิ่งต่างๆ อยู่ในพื้นที่หรือตำแหน่งที่เหมาะสม สะท้อนว่ามีการจัดระบบทางพื้นที่ แสดงความรู้ว่า สังคมหรือชุมชนจะสืบทอดและผลิตซ้ำตัวเองได้ด้วยแบบแผน และวิธีการแบบไหน มีเป้าหมายที่สังคมได้คาดหวังไว้แล้วว่า ต้องการจะให้สิ่งใดเกิดขึ้น กล่าวโดย เจาะจงลงไปก็คือ ชุมชนย่อมมีความคิดว่า แบบแผนที่จัดระบบเอาไว้ ต้องให้ประโยชน์บางอย่างในปัจจุบันและสืบไปในอนาคต

4. มีโครงสร้างทางจิตวิญญาณ

คำว่า “เมือง” เป็นคำที่ได้รับความนิยม ยอมรับใช้เป็นชื่อเรียกหน่วยของหมู่บ้าน พวก กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน “เมือง” มีมาก่อนแล้วในอดีตตั้งแต่สมัยล้านนา บางเมืองล่มสลายไปจากสงครามกับพม่า บางเมืองฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ บางเมืองสร้างขึ้นโดยผู้ที่อพยพเข้ามาจากตอนเหนือ

เมืองจำนวนมากในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้ เกิดขึ้นในสมัยพญากาวิละเป็นต้นมา ครั้นเปลี่ยนแปลงรูปการปกครองใหม่แล้ว อำนาจอการปกครองแบบเดิมของล้านนาถูกทำลายลง วิธีจัดระบบใหม่ ทำให้คำว่า “เมือง” ที่ใช้มายาวนานถูกยกเลิก เปลี่ยนไปใช้คำว่า “จังหวัด” และหน่วยที่เล็กลงใช้ว่า อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ตามลำดับ หน่วย “เมือง” เดิมส่วนมากเปลี่ยนฐานะเป็นอำเภอ เช่น เมืองลี้ เป็น อำเภอลี้ เมืองฮอด เป็น อำเภอฮอด แต่บางแห่งเปลี่ยนเป็นตำบล เช่น เมืองตืน เปลี่ยนเป็น ตำบลแม่ตืน

การเปลี่ยนแปลงชื่อเรียกได้เปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆ กับวิธีปกครอง นั่นคือ มีการแต่งตั้งผู้ว่าราชการจังหวัด และคัดเลือกนายอำเภอมาจากการกรุงเทพ ลองจินตนาการดูว่า ความรู้สึกของชาว “เมือง” จะเป็นอย่างไร

การปฏิรูปการปกครองไม่ได้ทำให้ท้องถิ่นมีสิ่งได้เพิ่มขึ้นมาใหม่ นอกเสียจากว่า มี “เจ้านาย” เพิ่มขึ้น มากลำดับชั้น และที่สำคัญก็คือ ใช้ภาษาราชการ คือ ภาษาไทยเป็นภาษาสื่อสาร ไม่ใช่ “คำเมือง” ของคนเมือง รวมทั้งมาเป็น “นาย” มากกว่ามาเป็นเจ้าเมือง ดูแลปกป้องคุ้มครองเมืองดังที่ควรจะเป็น

เลี้ยงเมือง, เลี้ยงผีเมือง

เมืองลี้ ตำนานกล่าวว่าสร้างขึ้นโดยเจ้าแม่จามรี ตั้งอยู่ทางทิศใต้สุดของลำพูน เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญของเมืองลำพูน ด้วยความที่เป็นเมืองโบราณ เมืองลี้จึงมีเสาหลักเมืองของตัวเอง และจัดงานประเพณีเลี้ยงเสาหลักเมืองขึ้นเป็นประจำทุกปี ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 เหนือ ชาวบ้านลี้หลวง และตัวแทนจาก 12 หมู่บ้าน ในเขตเมืองลี้เข้าร่วมงานนี้

ในวันทำพิธีเลี้ยงเมือง เจ้าเมืองลี้ 9 องค์ ได้แก่ เจ้าน้อย เสนาพ่อเมือง เจ้าพญาจันทร์ เจ้ากาตแอ้ เจ้ากำเรียง นัวมีองาม เจ้าตะเมาะ เจ้าปู่เหลียง เจ้าหลวงข้อมือเหล็ก และเจ้าจางสูง ถูกอัญเชิญให้มารับเครื่องบูชา รายชื่อเจ้าเมืองทั้ง 9 คือรายชื่อผีเมืองที่ดูแลเมืองลี้ และรักษาเขตแดนเมืองทุกทิศ

การปฏิรูปวิธีการปกครองไม่ได้ทำให้ชาวบ้านลืมเรื่องราวของตัวเอง เพราะเมืองมีตำนานที่เล่าขานกันต่อๆ มา และมีพิภพเล่าเรื่องไว้ แม้ในสมัยใหม่ก็มีการรวบรวมประวัติของเมืองตีพิมพ์เป็นหนังสือเผยแพร่ ตามผนังวัดมีจิตรกรรมฝาผนังทั้งที่เคยเขียนไว้แต่เดิม และเขียนขึ้นใหม่ หน่วยที่ยังคงมีอยู่ในใจของชาวบ้านก็คือ “เมือง” ที่คุ้นเคยตลอดมา ส่วนคำว่า “อำเภอ” และ “จังหวัด” นั้น รู้กันดีว่าเป็นเขตปกครองและหน่วยเพื่อปกครอง

ลักษณะสำคัญของการมีโครงสร้างทางจิตวิญญาณของเมืองมีดังนี้

1) “เมือง” เป็นจินตภาพที่ซ้อนทับลงไปบนพื้นที่ภูมิศาสตร์ของบ้าน แต่ละหมู่บ้านมีอยู่ ตั้งอยู่บนพื้นที่กายภาพ หลายหมู่บ้านตั้งเรียงรายอยู่ในโหล่ง มีภูเขาล้อมรอบ หรือเป็นฉากหลังของพื้นที่อยู่อาศัย หมู่บ้านภายในโหล่งมีการโยงยึดกันเป็นพิเศษ ด้วยเหตุผลทางกายภาพ และสำคัญด้วยการมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน ชาวบ้านเรียกหน่วยหมู่บ้านที่มารวมกันนี้ว่า “เมือง” กล่าวคือ เป็นจินตภาพที่ซ้อนทับลงไปบนหมู่บ้าน ที่เรียกว่า “เมือง” นั้นเป็นคำที่ใช้สะท้อนการโยงยึด

2) เมืองใช้ “เสาหลักเมือง” เป็นสิ่งโยงยึดหมู่บ้านทั้งหลายในเมืองเข้าด้วยกัน เป็นวิธีการโอนถ่ายความรู้สึกที่ผูกพัน และความรู้สึกมั่นคงลงไป ณ เสาหลักนี้ เสาหลักเมืองจึงเป็นสัญลักษณ์แห่งการมารวมตัวโยงยึดกัน

จารีตการสร้าง “เสาหลักเมือง” มีมานานแล้วในประวัติศาสตร์ชนชาติไท ยังคงสืบทอดมาและใช้แนวคิดนี้ในเมืองทั้งหลายในแอ่งเชิงใหม่-ลุ่มน้ำ เช่น ในเมืองลี้มีเสาหลักเมืองลี้ เมืองฮอดมีเสาหลักเมืองฮอด เป็นต้น

คำอธิบายเรื่อง “เสาหลักเมือง”

Henri Maspero ได้เดินทางเข้ามาอยู่ในอินโดจีนระยะหนึ่ง เขาได้เข้ามาศึกษาชีวิตและสังคมของชนชาติไทขาวและไทดำ และได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง Taoism and Chinese Religion ว่า

เมืองของชาวไทดำมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ 2 แห่ง คือ “ผีเมือง” อยู่ในป่าเล็กๆ นอกหมู่บ้าน ผีเมืองนี้ถือเอาต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่ง ณ ทางเข้าหมู่บ้าน และต้นไม้บริเวณนั้นจะโค่นลงไม่ได้ “หลักเมือง” นั้น ทำขึ้นจากเสาต้นหนึ่ง (post) บักเป็นหลักไว้ในดงอีกดงหนึ่งต่างหาก ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า “หลักเมือง” ซึ่งก็คือ “เสาของเมือง” นั่นเอง

เสาหลักเมืองนี้บางที่เรียกชื่อว่า “หลักเสือ” ชื่อนี้มีที่มาจากการทำพิธีบูชาเสาหลักเมืองคราวใด ก็จะมีการนำเอาเสื้อผ้าของผู้นำหมู่บ้าน (เมือง) มาวางไว้ในพิธีด้วย สำหรับ “ผีบ้าน” นั้น ไม่มีหลักไม้ หรือดงไม้เป็นพื้นที่แสดงตำแหน่ง มักทำเป็นเพิงเล็กๆ คล้ายกระท่อม มีหินวางเป็นสัญลักษณ์อยู่ว่าที่นั่นมีผีบ้านสถิตอยู่¹⁰

พิธีกรรมเลี้ยงผีเมือง (พ.ศ.2548)
“เจ้าพ่อแปดเหลี่ยม” ผีเมืองบ้านโฮ้ง

นอกจากเสาหลักเมืองแล้ว เมืองมี “หอผีเมือง” เป็นที่สถิติตดวงวิญญาณของบรรดาเจ้าเมืองทั้งหลายที่เคยปกครองเมือง หอผีเมืองมักตั้งอยู่ ณ ดงไม้ท้ายหมู่บ้าน คือ หางบ้านของบ้านหลวง เรียกดงแห่งนี้ว่า “ดงกำ” เรียกหอผีนั้นว่า “หอป่อหม่อนเจ้า” บ้าง หรือเรียกตามชื่อเจ้าเมืองต่างๆ บ้าง

หอผีเมืองเป็นสิ่งสะท้อนแสดงความรัก เชื้อม่น และกตัญญูต่อบรรพบุรุษ แสดงความต้องการของชุมชนที่จะรำลึกถึงและสืบทอดความเชื่อนั้นต่อไป มีการจัดพิธีกรรมเสาหลักเมือง และเลี้ยงผีเมืองทุกปี

3) “เมือง” ไม่ใช่การโยงยึดกันเพื่อจัดการปกครอง เป็นการโยงยึดกันระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน หมู่บ้านกับหมู่บ้าน แต่โยงกันเพื่อผนึกกำลัง ร่วมมือ ปัจจุบันนี้เมืองไม่มีเจ้าเมืองปกครอง มีฐานะเป็นเพียงอำเภอหนึ่ง หรือตำบลหนึ่ง แต่ความเป็น “เมือง” ก็ดำเนินอยู่ต่อไป ผู้คนก็ยังรู้สึกอยู่ว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเมืองสход เมืองลี้ เมืองจอมทองอยู่ หรือแม้แต่ชื่อเมืองหายไปแล้ว เช่น บ้านโฮ้ง และ ต.แม่ต๋น ชื่อ “เมือง” หายไปแล้ว แต่ “เมือง” ก็ยังอยู่ เพราะการมาอยู่ร่วมกันมีมิติทางจิตใจ เป็นมิติทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่กายภาพล้วนๆ

การที่มีเสาหลักเมืองอยู่ ณ “บ้านหลวง” ของทุกเมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน มีความสำคัญเพราะแสดงว่าเมืองเหล่านั้นตั้งขึ้นมามีได้แนวความคิดและจินตนาการบนหน่วยพื้นที่ที่เป็นตัวตนของตนเอง ด้วยอุดมการณ์ที่เป็นอิสระ ชุมชนยังคงมีเสาหลักเมืองของตนเอง ทั้งๆ ที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐที่เหนือกว่า

เสาชินทขิลเมืองเชียงใหม๋ เดิม
ตั้งอยู่ที่บริเวณนี้ คือวัดอินทขิล
ต่อมาย้ายไปอยู่ที่วัดเจ็ญหลวง

กล่าวในแง่องค์อำนาจหรืออธิปไตย แทนที่เมืองจะอาศัยเสาหลักเมืองของเมืองหลวง ดังที่ปรากฏว่า
เสาชินทขิล เป็นเสาหลักเมืองใจกลางเชียงใหม่ อันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา และยังเป็น
ศูนย์กลางของภาคเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่การสำรวจภาคสนามกลับได้พบว่า เสาชินทขิล กลับ
ไม่มีฐานะเป็นเสาหลักเมืองในท้องถิ่นของไหล่งต่างๆ ที่อยู่ในเขตเชียงใหม่-ลำพูน ชุมชนมองเห็น “เมือง”
ของตนในฐานะศูนย์กลางของไหล่งขนาดใหญ่ เป็นศูนย์กลางที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง แม้ว่าความ
สัมพันธ์กับเมืองหลักจะมีอยู่ แต่ประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองแต่ละเมืองย่อมมีความสำคัญและ
บ่งการความเข้าใจของชุมชนมากกว่า ดังนั้น สำหรับชุมชน ศูนย์กลางของเมืองก็คือ เสาหลักเมือง และ
หอผีเมือง ของเขาเอง ไม่ใช่ของอาณาจักร

ตัวอย่างกรณี บ้านโสัง ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นกลุ่มบ้านหรืออำเภอหนึ่งๆ นั้น แท้จริงชาวบ้านถือว่ามี
ฐานะเป็นเมืองเมืองหนึ่ง ตามประวัติศาสตร์ชุมชนที่นี้เคยเป็น “เวียงหวาย” ตั้งอยู่ในไหล่งที่ราบล้อมรอบ
ด้วยภูเขาทุกด้าน บ้านโสังเป็นเมืองที่อ้างอิงถึงพระเจ้าแปดเหลี่ยม ว่าเป็นผู้ปกครองเมืององค์สุดท้าย
ภูมิศาสตร์ของบ้านโสังถูกปิดล้อมด้วยดอยสำคัญ 4 ดอย ทิศใต้ คือ ดอยช้าง กั้นบ้านโสังกับเมืองลี้ ทิศ
ตะวันออกคือ ดอยโก๋เขี้ย กั้นบ้านโสังกับแม่ทาและป่าซาง ทิศตะวันตกคือ ดอยกาน กั้นบ้านโสังออก
จากจอมทอง ทิศเหนือเป็นดอยลูกเตี้ยๆ เรียกว่า ดอยแดน กั้นบ้านโสังออกจากเวียงหนองล่อง ณ มุม
หนึ่งของเมืองมี หอผีพระเจ้าแปดเหลี่ยม ซึ่งตามตำนานเล่าว่าครองเวียงหวาย เป็นหอผีเมือง

วันทำบุญสลากภัต

ชาวบ้านดอยเต่าหอบ "ก๋วยสลาก" ไปทำบุญ

"เมือง" ในความเข้าใจของชุมชน มีเขตแดนทางภูมิศาสตร์คือ พื้นที่ในหุบที่ล้อมรอบด้วยภูเขา และกั้นอาณาเขตไว้ด้วยภูเขาหรือ ลำน้ำ ดอยที่กั้นอยู่นั้นทำให้เกิดเป็น "พื้นที่" ในมโนสำนึก ว่า พวกตนอยู่แยกต่างหากจากอีกพวกหนึ่งหลังภูเขา ภูเขาหรือดอยนี้จึงเป็นที่หมาย บางทีจึงเรียกดอยที่กั้นอยู่นี้ว่า "ดอยแดน"

แม้ว่าจะมีคนเชื่อมเมืองทุกเมืองเข้าด้วยกันแล้วในสมัยปัจจุบัน แต่ถนนมีความหมายคนละบริบทกับภูเขา ถนนมีไว้เชื่อมโยงเมืองต่างๆ เข้าด้วยกัน แต่ดอยก็ยังคงเป็น "แดน" หรือ "พรมแดน" ที่มีอยู่ปรากฏแก่สายตา กั้นเมืองทั้งหลายออกจากกัน ด้วยความเข้าใจเช่นนี้เอง ชาวบ้านจึงเรียกตัวเองว่าเป็นคนเมืองไหน เช่น "คนบ้านโฮ้ง" "คนเมืองลี้" "คนเมืองฮอด" "คนเมืองดั้น" "คนดอยเต่า" เป็นต้น

ความเป็นคนเมืองไหน มิได้ปรากฏแต่เฉพาะในรูปลักษณะของการตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกัน ณ หุบเขา รวาทัยหนึ่งๆ ที่กั้นแดนไว้ด้วยภูเขาหรือลำน้ำ แต่ น้ำเสียง ที่แตกต่างกันของคนเมืองต่างๆ ลักษณะ และวิธีการผสมผสานเรื่องของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งเป็นผู้อาศัยอยู่ใน "เมือง" นั้น ก็เป็นสัญลักษณ์อันประจักษ์ได้อย่างถ่องแท้ว่า ระบบการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์ต่างๆ ของคนในแต่ละเมือง ได้สร้างลักษณะเฉพาะประจำถิ่นขึ้น บงการให้เกิดการสร้างสำเนียงพูดที่แตกต่างกันในหมู่คน การอธิบายเรื่องสำเนียงพูดของชาวบ้านสวนทางกับที่คนข้างนอกเข้าใจ คนข้างนอกเข้าใจว่า เมืองหรือกลุ่มชนในย่านหนึ่งมีเสียงพูด "แตกต่าง" จากอีกเมืองหรืออีกกลุ่มชนหนึ่งที่อยู่ถัดไป ชาวบ้านกลับอธิบายโดยเน้นความ "เหมือนกัน" ว่า การที่พวกเขาแตกต่างจากเมืองอื่น ก็เพราะพวกเขามีสำเนียงพูดเหมือนกัน คนนอกเข้าใจเพียงว่า เมืองต่างกันสำเนียงก็ต่างกันไป ส่วนชาวบ้านให้ความสำคัญกับสำเนียงที่เหมือนกันในการอธิบายตัวตนระหว่างหมู่พวกของตน

3 ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

7 เมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

สาระในบทที่ 3 นี้คือ รายละเอียดข้อมูลภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมของพื้นที่โหล่ง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ สังคมชุมชนของเมืองต่างๆ ในบริเวณตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนี้ รวมทั้งสิ้น 7 โหล่ง ไล่เรียงไปที่ละโหล่ง ประกอบด้วย

- เรื่องราวประวัติศาสตร์และตำนาน
- ข้อมูลภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสำคัญ
- ลักษณะระบบเศรษฐกิจ (การผลิตและตลาด)
- บทบาทของระบบและเครื่องมือทางสังคม

คำว่า “โหล่ง” และ “เมือง” ที่ใช้ในบทนี้ เป็นการอธิบายเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม โดยอาศัยวิถีคิดเดิมที่เคยใช้ในชุมชน แม้ว่าการจำแนกโหล่งและเมืองเช่นนี้จะมีอยู่แล้วในสภาพความเป็นจริง กล่าวคือ ชาวบ้านอาศัยอยู่ ทำมาหากินอยู่ในโหล่งและเมืองต่างๆ แต่การใช้พื้นที่แบบนี้ไม่เป็นที่เข้าใจ ยังไม่มีตำราวิชาการที่อธิบายการจำแนกเขตเศรษฐกิจต่างๆ ของชาวบ้านที่เป็นมาตรฐาน ในบทนี้จึงนำเอาแนวคิด “โหล่ง” และ “เมือง” มาอธิบายเขตเศรษฐกิจดังกล่าว โดยจำแนกเป็นโหล่งและเมืองสำคัญๆ ได้แก่ โหล่งเมืองลี โหล่งบ้านโฮ้ง โหล่งเมืองจอมทอง โหล่งเมืองดั้น โหล่งดอยเต่า โหล่งอมก๋อย และโหล่งเมืองฮอด ในแต่ละโหล่งได้ทำการสำรวจภาคสนามโดยละเอียด และเสนอวิธีการจำแนกเป็นโหล่งย่อยๆ เอาไว้ เพื่อเป็นประโยชน์ในการเข้าใจชุมชนต่อไป

อนึ่ง ในอนาคตอาจมีการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิศาสตร์ ตลอดจนการใช้พื้นที่ ข้อมูลและคำอธิบายในบทนี้อาจมีการเปลี่ยนแปลงได้

กลับจาก "ฮ้องขวัญข้าว" ในพิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยว
อ.อมก๋อย จ.เชียงใหม่ (พ.ศ.2546)

3

ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และเกษตรชุกิจ 7 เมืองตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

โหล่งเมืองฮอดในอดีตตั้งอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำปิงที่ล้อมรอบด้วยภูเขา

โหล่งเมืองฮอด

ประวัติศาสตร์และตำนาน

"เมืองฮอด" หรือ "เมืองฮอด" เป็นเมืองเก่าแก่ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง น่าจะเป็นที่อยู่อาศัยของชาวลัวะ มาแต่โบราณ ดังมีตำนานกล่าวถึงเมืองลัวะ คือ **เมืองสร้อยศรีสุข** บริเวณที่ราบนี้ **ตำนานจามเทวีวงศ์** กล่าวว่า เมืองฮอดสร้างขึ้นโดยพระนางจามเทวี เมื่อครั้งเดินทางขึ้นมาจากเมืองละโว้ (ลพบุรี) เพื่อมาปกครองเมืองหริภุญไชย (ลำพูน) ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เวียงฮอดสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่พักไพร่พล และสะสมเสบียงอาหาร เพื่อเดินทางไปยังหริภุญไชย ชื่อ "เมืองฮอด" หมายถึงว่า พระนางจามเทวีได้เดินทางมาถึงที่นี่ (ฮอด-ฮอด = ลู่ถึง) ณ เมืองนี้ หลังจากที่พระนางจามเทวีเสด็จมาปกครองเมืองลำพูนแล้ว ก็ให้เสนาอำมาตย์ที่ติดตามมาชื่อ **แสนไท้** เป็นผู้ปกครองเมืองฮอด เมืองฮอดกลายเป็นศูนย์กลางการค้า และเมืองหน้าด่านที่สำคัญของเมืองหริภุญไชยในเวลาต่อมา

ภาพถ่ายเกาล่องแก่งแม่ปิง

แสดงการเดินทางและการค้าขายทางเรือ ผ่านทางแม่ปิงไปยังบางกอก ชุมชนเมืองฮอดเป็นจุดหมายหนึ่งของเหล่าพ่อค้าที่ต้องแวะค้าขายก่อนเดินทางต่อไปยังเมืองเชียงใหม่ (ที่มา : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ๙. สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 12. กรุงเทพฯ, 2542.)

ต่อมาในสมัยล้านนา เมืองฮอดก็ยังคงเป็นเมืองสำคัญ เพราะเป็นเมืองที่มีที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง เป็นเส้นทางการค้าสำคัญระหว่างล้านนากับอยุธยา ในขณะที่เดียวกันก็เป็นเมืองติดต่อกับพม่า เพราะจากเมืองฮอดสามารถเดินตัดข้ามภูเขาไปยังเมืองหงสาวดี และเขตหัวเมืองมอญได้อีกด้วย

ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองฮอดปรากฏอยู่ในตำนานพื้นเมืองหลายฉบับ ที่ได้รับการกล่าวถึงมากคือ ในโคลงมังทรารบเชียงใหม่ เค้าโครงเรื่องเป็นการบรรยายเกี่ยวกับการขับต้อนเชลยเมืองเชียงใหม่ไปเมืองพม่า ในสงครามช่วง พ.ศ. 2157-2158 ในโคลงฉบับดังกล่าวได้บรรยายถึงเมืองฮอดไว้ตอนหนึ่งว่า

มานอนเมืองหอดข้าง	ชลนที
ปลดเปลื้องคนไหนหนี	ไปรู้
เขานี้มั่งมูลมี	ชาวเข่า พระเอย
ก็ยอมชุมเชื้อผู้	เผ่าอันอุกอุย ฯ
เพราะเรื่อยุธิยศด้า	เทียวเทิง
มีกาดแกมรีเลิง	ชุมมื่อ
ชาวเชียงหลังไหลเถิง	เมืองหอด เรียมเอย
สนุกสิ้นขายแล้วซ้อ	พร่องถ่านเป็นเสฏฐี ฯ

โคลงดังกล่าวแสดงให้เห็นความสำคัญของเมืองฮอด (ชื่อเดิมของเมืองฮอด) ว่าเคยเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของเมืองเชียงใหม่ และยังเป็นบ้านเมืองใหญ่โตที่มีทั้งเศรษฐี พ่อค้า และเจ้านายอาศัยไปมาค้าขาย จึงไม่น่าแปลกใจที่มีซากวัดวาอารามกระจายอยู่ทั่วไป นอกจากเมืองฮอดจะปรากฏในตำนาน ในฐานะเป็นเมืองการค้าสำคัญแล้ว ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ยังอ้างถึงเมืองฮอดในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่ ดังบทความที่ปรากฏตอนหนึ่งว่า

"...ในขณะที่บัดนั้นน้ำแม่ระมิงค์นี้ก็ไหลไปวันออกเมืองทริภุญไชยทันแล พระยามังตราจุ จ่อและไปมั่งหลุงกลางก็แปลงหนังสือสอดค้นไปกราบทูลกษัตริย์เจ้าอังวะก็ฟัง (ฟัง) เอา ฟาสุทโธรมมิกราชก็คุมเอารัพลสกลโยธาได้ 9 หมื่นแล โปะทั้งหลายคือว่า 19 เจ้าฟ้า เขาก็เร่งรัดจัดกันมาเร็ววันเร็วคืนก็มาข้ามท่าป่าแดงมาทั้งเมืองปายสาย 1 มาทั้ง เชียงดาวสาย 1 มาทั้งเมืองหอดสาย 1 กษัตริย์เจ้าอังวะคาดเอาค่าไปทับทั้งหลายว่า หื้อได้แนวเวียงล้านนาเชียงใหม่วันเดียนั้นแท้..."²

ในทางพุทธศาสนา ชื่อเมืองสอดปรากฏอยู่ในตำนานและพงศาวดารหลายฉบับ เช่น ในตำนาน พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด กล่าวถึงเมืองสอดไว้ตอนหนึ่งว่า

"...พระพุทธเจ้าทำนายไว้ว่า คันภูนิพพานไปแล้วจุ่งเอาพระธาตุข้อมือูก้าซ้ายมาจุไว้แกมเกสา ธาตุนั้นในที่นี้เมืองอันนี้ก็จักเสมอดังเมืองฟ้าดาวตึงสาชะแล พระกล่าวเท่านั้น แล้วสระเต้งไป เถิงเมืองแพร่ เมืองสาย เมืองส้อยชายขาว ท่าเมืองลี ไปดอยเก็ง เมืองหอด รอดหัวเคียนขึ้น ไปเมืองลวะพูนเชียงใหม่ เมืองดิน เมืองยวม ทราง(ธราง) สะตงทางท่า รอดนครกุสสินาราย แลเมืองสาวตติเข้าสู่เขตวันเล่าแล..."³

ในตำนานฉบับนี้ได้กล่าวถึง เมืองหลายเมืองรวมทั้ง สอด แสดงเส้นทางเสด็จของพระพุทธเจ้า ซึ่งชาวบ้านถือกันว่าเป็น พื้นที่สำคัญ เพราะครั้งหนึ่งพระพุทธองค์เคยเสด็จ มา หมู่บ้าน จึงผลิตตำนานเฉพาะของตัวเอง เพื่ออธิบาย ความสำคัญของเมืองที่ตนอาศัยอยู่ต่อกันไปดังเช่นประวัติของเมืองสอด มีตำนานพระธาตุดอยเก็ง เป็นตำนานอธิบาย ประวัติความเป็นมา และคำทำนายของพระพุทธเจ้าที่ว่า เมืองสอดจะ เจริญรุ่งเรืองสืบไป ในตำนานพื้นเมืองน่าน กล่าวถึงดอยเก็ง อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุ และกล่าวถึงเมืองสอดในฐานะเป็นเส้นทางผ่านมายังเมือง "ลวะพูน" (ลำพูน) และ เมืองเชียงใหม่นัยในตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้ชี้ให้เห็นว่าเมือง ไคที่พระพุทธเจ้าประทานพระธาตุ เมืองนั้นมักเป็นเมืองที่มีความสำคัญและเจริญรุ่งเรือง หากเมืองใดเป็นเพียงบ้านเล็ก เมืองน้อย พระพุทธองค์มักประทานรอยพระพุทธบาทแทน

หลักฐานทางโบราณคดีแสดงความเก่าแก่ของเมือง สอดที่ปรากฏชัดเจน บ่งบอกให้ทราบถึงอายุของสิ่งก่อสร้าง

ดอยเก็ง

ดอยเก็งในความทรงจำของผู้คน ถูกทำให้เป็นนามธรรม ในรูปของเสาแดนเมือง และมีการทำ "พิธีเลี้ยงเมือง" ทุกปี

"พระเจ้าไท่" (คนพื้นเมืองเรียกว่า "ผะเจ้าไ้")

พระพุทธรูปเก่าแก่คูเมืองฮอด ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระเจ้าไท่
เมืองฮอด เชื่อกันว่าสร้างสมัยทวารวดี

และวัดวาอารามต่างๆ ในเมืองฮอด
ที่มีวัดทั้งหมด 99 วัด ปี พ.ศ. 2502
กรมศิลปากรได้ขุดค้นและสำรวจ
โบราณวัตถุในเมืองฮอด ก่อนหน้าที่
จะมีการสร้างเขื่อนยันฮี เจริญโบราณ
หลายแห่งถูกขุดเพื่อเก็บรวบรวม
หลักฐานโบราณวัตถุ โบราณสถานที่
สำรวจส่วนใหญ่เป็นวัดร้างเก่าแก่ที่
กระจัดกระจายอยู่ในชุมชนฮอด ได้แก่
วัดเจดีย์สูง วัดศรีโขง วัดดอกเงิน วัด
สันหนอง และวัดดอกคำ ผลการ
วิเคราะห์รูปแบบทางสถาปัตยกรรม
ของเจดีย์ร้าง พบว่าสถาปัตยกรรม
ส่วนใหญ่มีลักษณะรูปทรงเจดีย์ทรง
ระฆัง และเจดีย์ทรงปราสาท
ศิลปกรรมล้านนา อายุตั้งแต่ราว
พุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา ส่วนผล
ของการขุดค้นครั้งนั้นพบโบราณ
วัตถุมากมาย เช่น พระพุทธรูปสำริด
พระแก้ว พระพุทธรูปงา ภาพเขียนสี
(พระบฏ) ม้วนกลมปิดทองคำเปลว

บรรจุอยู่ในหม้อดินเผาในกรุเจดีย์วัดดอกเงิน นอกจากนี้ยังมีข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องถ้วยจีน
ที่มีอายุอยู่ในสมัยราชวงศ์หมิงราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 และเครื่องใช้ที่ทำด้วยทองคำ และเงินอีกจำนวนหนึ่ง
โบราณวัตถุที่พบส่วนใหญ่กำหนดอายุอยู่ที่ราวพุทธศตวรรษที่ 21 หรือในช่วงยุคทองทางด้านพุทธศาสนา
และศิลปวัฒนธรรมของล้านนานั้นเอง⁴

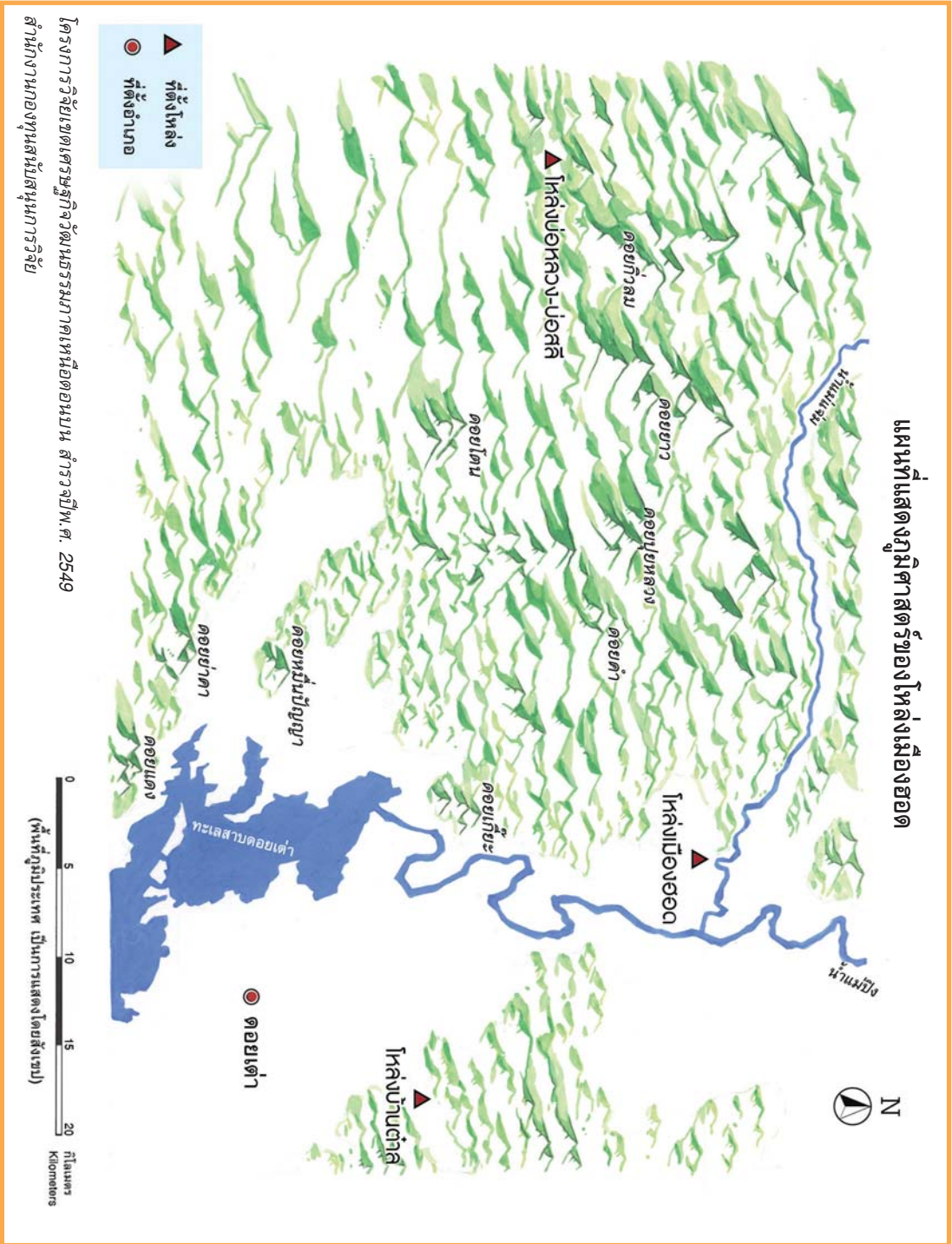
หลังจากที่ล้านนารวมกับสยาม เมืองฮอดก็กลายเป็นส่วนหนึ่งในการปกครองของเชียงใหม่ จน
กระทั่งในปี พ.ศ. 2460 เมืองฮอดจึงถูกเปลี่ยนฐานะเป็นอำเภอ เวลานั้น อาณาเขตครอบคลุมถึงส่วนที่
เป็นอำเภอมก๋อย และอำเภอดอยเต่าทั้งหมดในปัจจุบัน

เมืองหอดหรืออำเภอฮอดในยุคหลังราวหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา ยังคงความเป็นศูนย์กลางการค้าของเชียงใหม่มาโดยตลอด เป็นท่าเรือที่รู้จักกันดีของพ่อค้าที่เดินทางค้าขายระหว่างเชียงใหม่กับกรุงเทพฯ ชุมชนการค้า ที่รู้จักกันดีของเหล่าพ่อค้าแม่ขายในสมัยนั้นก็คือ บ้านวังลุง ที่เป็นชุมชนขนาดใหญ่ เป็นแหล่งค้าขายที่มีสินค้าจากทั่วทุกสารทิศมารวมกันอยู่ที่แห่งนี้เช่นเมี่ยง จากทางตอนเหนือของเมืองเชียงใหม่ มาจากดอยสะเก็ด แม่ริม โดยลำเลียงลงเรือล่องตามแม่น้ำปิงมาขึ้นท่าที่วังลุง แล้วขายต่อให้กับพ่อค้าวัวต่าง บรรทุกหลังวัวนำไปขายต่อยังหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปในเขตอำเภออมก๋อยและแม่สะเรียง ปลาทุเค็ม และเกลือขนลงเรือมาจากกรุงเทพฯ มาขึ้นท่าที่วังลุงเพื่อนำไปขายต่อ ในขณะเดียวกันพ่อค้าวัวต่างก็ลำเลียงของป่า เช่น หนังก่อ หมาก พลุ จากชาวเขามาขายด้วยเช่นกัน เรียกได้ว่าเมืองฮอดทำหน้าที่เป็นทั้งศูนย์กลางของการกระจายสินค้าจากแหล่งต่างๆ ไปยังชุมชนทางตอนใต้ของเมืองเชียงใหม่ ขณะเดียวกันก็เป็นศูนย์กลางที่รวบรวมสินค้า โดยเฉพาะของป่าส่งไปยังกรุงเทพฯ

ล่วงเข้า พ.ศ. 2501 เมื่อรัฐบาลมีนโยบายพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 หนึ่งในแผนพัฒนาที่สำคัญคือการสร้างเขื่อนเก็บน้ำ และเขื่อนอนกประสงค์ โดยเฉพาะเขื่อนยันฮี การตัดสินใจสร้างเขื่อนภูมิพล ทำให้ที่ราบริมแม่น้ำปิงกลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ หมู่บ้านหลายแห่ง ตั้งแต่อำเภอบ้านตาก จังหวัดตากขึ้นมา กลายเป็นหมู่บ้านในเขตน้ำท่วม ชุมชนโบราณหลายแห่ง อาทิ ระแหง แก่งสร้อย บ้านท่ง บ้านท่าครั่ง บ้านท่าเตือ บ้านแอ่น บ้านน้อย เมืองฮอด ฯลฯ ต้องจมอยู่ใต้น้ำ ชาวบ้านต้องอพยพครั้งใหญ่ บางครอบครัว ย้ายบ้านเรือนไปอยู่กับญาติพี่น้องในที่ต่างถิ่น หลายครอบครัวตัดสินใจอาศัยอยู่บนแพลอยอยู่ริมน้ำ อีกส่วนหนึ่งย้ายไปอยู่ในที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ที่รัฐบาลจัดสรรให้ ในเขตอำเภอฮอดอยู่เดี๋ยวนี้ (นิคมสร้างตนเองเขื่อนภูมิพล) ชุมชนเมืองฮอดจำเป็นต้องย้ายที่อยู่อาศัย วัดวาอาราม เรือกสวน ไร่นา ถูกทิ้งร้าง ชุมชนร้านค้ากลายเป็นอดีต เหล่าพ่อค้าแม่ขายต่างพากันออกจากพื้นที่ เป็นการยุติบทบาทของเมืองท่าสำคัญริมแม่น้ำปิงในอดีตแห่งนี้ไปในที่สุด

รอยพระพุทธรูปจำลอง
วัดพระพุทธรูปแก้วขาว อ.ฮอด จ.เชียงใหม่

โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจพิเศษภาคตะวันออกบน ส.ร.ว.จ.ป.พ.ศ. 2549
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ภูมิศาสตร์และการตั้งถิ่นฐาน

ฮอด ตั้งอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำปิง และค่อยๆ สูงขึ้นเป็นที่เนินเขา จนถึงเป็นที่ราบบนภูเขา ดังนั้นจึงมีลักษณะภูมิศาสตร์ที่หลากหลาย ในแต่ละสภาพภูมิศาสตร์ก็เป็นที่ตั้งของชุมชนที่มีลักษณะแตกต่างกัน ในที่นี้จะจำแนกการตั้งถิ่นฐานของชุมชนออกได้เป็น 3 โหล่ง คือ 1) โหล่งเมืองฮอด 2) โหล่งบ้านต่ำล และ 3) โหล่งบ่อหลวง-บ่อสลี

1. โหล่งเมืองฮอด

โหล่งเมืองฮอด เดิมเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบริมแม่น้ำปิง ถือว่าเป็นที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดในเขตตอนใต้ของเมืองเชียงใหม่ มีแม่น้ำปิงเป็นเส้นเลือดใหญ่ไหลผ่านกลางที่ราบโหล่งฮอด สำหรับใช้ในการอุปโภคบริโภค การเกษตร และเป็นเส้นทางการค้า นอกจากแม่น้ำปิงแล้ว ยังมีแม่น้ำแม่แจ่ม ห้วยฮอด ห้วยป่าไผ่ ไหลลงสมทบกับแม่น้ำปิงทางทิศตะวันตก ในขณะที่ฝั่งตะวันออกมีห้วยแม่ตาล ห้วยแม่หาด ไหลลงมาหล่อเลี้ยงด้วยเช่นกัน ตลอดแนวของแม่น้ำปิงจึงมีบ้านเรือนตั้งเป็นชุมชนใหญ่เรียงรายอยู่อาทิ บ้านหลวงฮอด บ้านท่าครึ่ง บ้านวังลู่ บ้านแควมะกอก บ้านแอ่น บ้านไท้ บ้านท่าเตื่อ

เมืองฮอดเดิมนั้นมีภูมิศาสตร์ที่อยู่ในวงล้อมของภูเขา มีดอยเก้งเป็นปราการทางทิศใต้ของเมืองทางทิศตะวันออกมีเทือกเขาเรียงรายสลับซับซ้อน เป็นที่ตั้งของชุมชนสำคัญเก่าแก่ คือ โหล่งบ้านต่ำล และโหล่งดอยเต่า ส่วนทางทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของโหล่งบ่อหลวง ซึ่งเป็นชุมชนที่ยังเก็บรักษาเอกลักษณ์ของชาวลัวะ

หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ใน พ.ศ.2507 จากการสร้างเขื่อนภูมิพล หมู่บ้านทั้งหมดต้องเคลื่อนย้ายไปตั้งยังพื้นที่ใหม่ เมืองฮอดที่ย้ายขึ้นมาใหม่ ต้องย้ายไปอยู่อาศัยบนที่ดอน

โหล่งเมืองฮอดปัจจุบัน อาศัยนับตั้งแต่บ้านท่าข้าม บ้านวังลู่ บ้านโค้งงาม บ้านหลวงเรื่อยไปจนถึงบ้านนาคอเรือ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนที่เชิงเขาทางทิศตะวันตกของแม่น้ำปิง

เขื่อนยันฮี (เขื่อนภูมิพล)

ตัวแปรสำคัญในการเปลี่ยนแปลงของเมืองฮอดเมื่อกว่าสี่สิบปีที่แล้ว

หมู่บ้านที่ตั้งในโหล่งเมืองฮอดใหม่นี้จึงมีอยู่ 2 ลักษณะ คือหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่นี้มาก่อนเหตุการณ์น้ำท่วม และหมู่บ้านที่เคลื่อนย้ายขึ้นมาตั้งใหม่หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วม แต่ทั้งสองกลุ่มนี้ก็เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่เคยอยู่ร่วมกันในโหล่งเมืองฮอด การจัดการความสัมพันธ์ของหมู่บ้าน จึงวางอยู่บนพื้นฐานการจัดการความสัมพันธ์เดิม แม้จะเปลี่ยนตำแหน่งที่ตั้งของหมู่บ้านใหม่ "บ้านหลวงฮอด" ยังคงได้รับการยอมรับว่าเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ดั้งเดิมของโหล่งนี้ ขณะเดียวกัน "พระเจ้าไท้" พระเจ้าตนหลวงของโหล่งเมืองฮอดก็ยังเป็นพระพุทธรูปประจำโหล่งที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือ

ในขณะที่แรงโยงยัดเดิมยังคงได้รับการยอมรับ แรงโยงยัดใหม่เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนก็ถูกผลิตขึ้นมา ระบบเหมืองฝายถูกใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความสัมพันธ์ เหมืองฝายที่มีบทบาทในการเชื่อมร้อยผู้คน ที่กล่าวถึงนี้คือ "ฝายเหมืองหลวง" ฝายลูกสุดท้ายจากน้ำแม่แจ่ม มีสมาชิกผู้ใช้น้ำอยู่ใน 12 หมู่บ้าน คือ บ้านแม่ลอง บ้านท่าข้ามใต้ บ้านหางดง บ้านผาแต่น บ้านแม่ทั้ง บ้านกองหิน บ้านโค้งงาม บ้านห้วยส้มป่อย บ้านวังลุ่มใหม่ บ้านท่าหิน บ้านหลังกาด บ้านโป่ง แม้ไม่ได้ครอบคลุมทุกหมู่บ้านในโหล่งนี้ แต่ก็นับได้ว่าเป็นตัวกลางสำคัญที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในโหล่งนี้เข้าด้วยกัน

พื้นที่เมืองฮอดปัจจุบันมีความจำกัดในการใช้น้ำและที่ดินเพราะพื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่กลายเป็นเขตน้ำท่วมถึง เหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ราวปี พ.ศ.2545 ทำให้ลำไยที่ชาวบ้านปลูกไว้ในพื้นที่ดังกล่าว ได้รับความเสียหายอย่างหนัก พื้นที่นาส่วนใหญ่ของโหล่งฮอดแม้จะมีการผลิตภายใต้ข้อจำกัด แต่อาศัยระบบการจัดการน้ำเหมืองฝายที่มีประสิทธิภาพยิ่ง ก็สามารถทำการผลิตได้ตลอดทั้งปีในที่สุด

หลักเมืองฮอด

ย้ายขึ้นมาพร้อมกับหมู่บ้าน
ปัจจุบันตั้งอยู่ริมถนนสาย
บ้านหลวง-โค้งงาม

หมู่บ้านสำคัญในโฮงเมืองฮอด

บ้านหลวงฮอด เดิมเป็นหมู่บ้านใหญ่ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่ปิง ณ ใจกลางของโฮงเมืองฮอด เป็นหมู่บ้านที่ตั้งของวัดสำคัญหลายวัดของเมืองฮอด เช่น วัดหลวงฮอด วัดพระเจ้าไท้ วัดเจดีย์สูง เป็นต้น บ้านหลวงเป็นที่ตั้งของ "หลักเมืองฮอด" และ "ผีเมืองฮอด" รวมถึงเคยเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ เป็นศูนย์กลางการบริหารของอำเภอฮอด

ภายหลังจากการสร้างเขื่อนภูมิพล บ้านหลวงฮอดก็จมอยู่ใต้น้ำ กลายเป็นทะเลสาบ ชาวบ้านต้องย้ายถิ่นฐานขึ้นสู่ที่ดอน คือบริเวณ "แพะดินแดง" (แพะ เป็นภาษาเหนือ แปลว่า ป่าผลัดใบ บางที่เรียกว่า ป่าแพะ) ป่าแห่งนี้เป็นที่แห้งแล้ง ไม่มีน้ำ แม้แต่ดินยังเป็นดินสีแดง ที่ไม่เหมาะกับการเพาะปลูก และไม่เคยมีชาวบ้านคนไหนคาดคิดมาก่อนว่า พื้นที่แบบนี้จะสามารถอยู่อาศัยได้ ในสมัยที่มีการประกาศให้ย้ายถิ่นน้ำท่วมนั้น ทางราชการให้ชาวบ้านหลวงฮอดย้ายไปอยู่ในที่ดินจัดสรรบริเวณที่เรียกว่า **ทุ่งยางคาม** ในเขตกิ่งอำเภอดอยหล่อ ปัจจุบัน แต่ชาวบ้านเห็นว่าอยู่ไกล ฟ้าไกลน่อง และด้วยความที่มีวิถีชีวิตอยู่กับแม่น้ำมาตั้งแต่เกิดจึงตัดสินใจเลือกที่จะอยู่ใกล้แม่น้ำปิงตามคำกล่าวว่า "ไปอยู่ที่ไหนก็ไม่ได้เพราะเราเป็นลูกน้ำปิง" ความจริงแล้ว

วัดบ้านหลวงฮอด

วัดบ้านหลวงฮอดไม่ปรากฏปีที่สร้างแน่นอน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นมาพร้อมกับการก่อตั้งบ้านหลวง แต่หลังเหตุการณ์น้ำท่วมจึงได้ย้ายขึ้นมาสร้างใหม่ในปี พ.ศ.2525 ภายในวัดมีพระพุทธรูปสำคัญคู่บ้านคู่เมืองฮอดประดิษฐานอยู่คือ "พระเจ้าเชียว" เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์หล่อขนาดเท่าคนจริง น่าจะสร้างขึ้นมาในสมัยเดียวกับพระพุทธรูปที่กรมศิลปากรได้สำรวจไว้ก่อนที่น้ำจะท่วม

คือพระพุทธรูปที่เรียกว่า พระพุทธรูปเชียงแสนชั้นหลัง พระพุทธรูปที่สร้างตั้งแต่สร้างเมืองเชียงใหม่มายังถึงสิ้นแผ่นดินพระไชยเชษฐา คือ พ.ศ. 2089⁷ เป็นสมบัติโบราณเพียงไม่กี่ชิ้นที่ชาวบ้านหลวงฮอดนำขึ้นมาด้วย พร้อมกับวัดหลวงฮอด พระเจ้าเชียวตั้งชื่อตามสีขององค์พระที่มีสีเขียวแก่

พระเจ้าเชียวเป็นที่นับถือของชาวเมืองฮอดเป็นอย่างมาก เคยหายไปจากเมืองฮอด 2 ครั้ง แต่ก็ได้คืนมาในที่สุด ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนศาลาพร้อมกับพระพุทธรูปสำคัญองค์อื่นๆ ศาลาที่สร้างขึ้นใหม่เป็นที่เก็บรักษาโบราณวัตถุของวัด มีการป้องกันแน่นหนา ประดับป้องกันหลายชั้น มีการจัดเวรยามด้วยการแบ่งหมวดให้ชาวบ้านในหมู่บ้านมานอนเฝ้ากันทุกคืนๆ ละ 5-10 คน ทุกปีมีงานประเพณีสงกรานต์ เรียกว่า งานสงกรานต์พระเจ้าเชียว และพระธาตุวัดหลวงฮอด ในวันพญาวัน หรือวันที่ 15 เมษายนของทุกปี และวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 เหนือ (วันวิสาขบูชา) ชาวบ้านในอำเภอฮอดจะเดินทางมาร่วมงานสงกรานต์กันหนาแน่น เชื่อกันว่าการสงกรานต์พระธาตุและพระเจ้าเชียวจะทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล

วัดบ้านหลวงฮอด

ชาวบ้านในสมัยนั้นไม่คิดที่จะย้ายหนีน้ำท่วม แม้ทางราชการจะประกาศเตือน เพราะชาวบ้านไม่เชื่อว่าแม่น้ำปิงจะสามารถไหลขึ้นมาท่วมบ้านเรือนได้ จนกระทั่งน้ำเริ่มท่วมขึ้นสูง หมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบก็ยอมย้ายขึ้นสู่ที่ดอน

ก่อนที่น้ำจะท่วม ทั้งที่ว่าการอำเภอ และสถานีตำรวจ ได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านท่าข้ามใต้ไกลออกไปจากเมืองสอเดมประมาณ 10 กิโลเมตร เป็นสถานที่แห่งใหม่ que เลือกให้เป็นที่ตั้งหน่วยราชการแทนบ้านหลวงสอ ชาวบ้านเชื้อสายจีนที่ประกอบอาชีพค้าขายในบ้านหลวงสอ บ้านวังลุง ก็ย้ายตามหน่วยราชการไป ส่วนชาวบ้านที่มีฐานะหรือมีญาติพี่น้องอยู่ต่างอำเภอ หลายครอบครัวย้ายไปอยู่กับญาติพี่น้อง บางหมู่บ้านย้ายไปอยู่ที่อื่นแล้วตั้งชื่อตามหมู่บ้านเดิม เช่น ชาวบ้านมีดกำที่ย้ายไปอยู่อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ก็ใช้ชื่อหมู่บ้านว่าบ้านมีดกำตามเดิม บางครอบครัวย้ายไปอยู่ร่มก้อยดอยเต่า สันป่าตอง เรียกได้ว่าเป็นยุคที่มีการย้ายหมู่บ้านไปแทบทุกสารทิศ ส่วนชาวบ้านที่ไม่มีทุน ก็ต้องอยู่อาศัยกันตามสันดอยใกล้ๆ บริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึง

บ้านหลวงสอที่ย้ายขึ้นมาใหม่ เรียกชื่อใหม่ตามสภาพที่ตั้งว่า "บ้านแพะดินแดง" (แพะ = ป่า) ช่วงที่ย้ายขึ้นมาใหม่นั้น มีจำนวนประชากรประมาณร้อยละห้าของบ้านเรือนสร้างด้วยไม้ไผ่หลังเล็กๆ อยู่กระจ่ายกันไป พร้อมกันนี้ชาวบ้านได้ย้ายวัดวาอารามเสาหลักเมือง และผีเมือง ขึ้นมาพร้อมกันด้วย ปัญหาใหญ่ของชาวบ้านสำหรับที่อยู่ใหม่นี้ก็คือการขาดแคลนแหล่งน้ำ เพราะที่อยู่ใหม่นี้เป็นที่สูง ต้องขุดบ่อน้ำลึกจึงจะได้น้ำมาใช้ ชาวบ้านจึงตักน้ำจากแม่น้ำปิงมาใช้

เก็บของป่า

ของป่าที่เก็บจากป่ารอบๆ หมู่บ้าน ถูกนำมาวางขายริมถนน และส่วนหนึ่งมีแม่ค้ามารับซื้อไปขายต่อในตลาดเทศบาลสอ

พระเจ้าโกเมืองฮอด

“พระเจ้าโก” เมืองฮอด เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐ ถูปูนปางมารวิชัยองค์ใหญ่ ประดิษฐานอยู่ริมถนนสาย บ้านหลวงฮอด-นาคอเรือ หันหน้าไปทางทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำปิง เป็นพระพุทธรูปที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือเป็นอย่างมาก ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านให้ความหมายของพระพุทธรูปองค์นี้ว่า เป็นพระพุทธรูปที่คอยป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายที่จะเข้ามายังเมืองฮอด เพราะคำว่า “โก” ในภาษาเหนือออกเสียงว่า “โก๊” หมายความว่าบังอยู่ หรือขวางอยู่นั่นเอง เชื่อกันว่าสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยที่พระนางจามเทวีเสด็จขึ้นมาสร้างเมืองฮอดเมื่อกว่า 1,300 ปีที่แล้ว และได้ทำการบูรณะซ่อมแซมเรื่อยมา

ตำนานพระเจ้าโกกล่าวว่า ในสมัยที่พระนางจามเทวีเสด็จจากเมืองลพบุรี หรือ “เมืองละโว้” ขึ้นมาตามลำน้ำปิง พระนางได้แวะสร้างและบูรณะวัดขึ้นมาเรื่อยๆ จนจนถึงเมืองฮอดได้หยุดพักเป็นเวลา 7 เดือน ในช่วงที่หยุดพักนี้ได้ปฏิสังขรณ์วัดหลายวัดจนเสร็จเรียบร้อย วันหนึ่งข้าทาสบริวารที่ตามเสด็จเกิดล้มป่วยเป็นโรคอหิวาตกโรค ทำให้คนสนิทของพระนางพลอยตายไปด้วย พระนางเจ้าได้เปล่งวาจาว่า “โก๊ ๆ ๆ” เสนาผู้ฉลาดได้คิดที่จะทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่เสียชีวิตไป จึงได้ร่วมกันก่อสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาองค์หนึ่ง มีหน้าตักกว้าง 9 ศอก สูง 15 ศอก เหตุที่พระนางเจ้าเปล่งวาจา “โก๊ ๆ ๆ” แล้วมีการสร้างพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น จึงถวายนามของพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “พระเจ้าโก” ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

หลังจากผ่านกาลเวลา วัดพระเจ้าโกก็โรยร้าง บูรณะแล้วก็กลายเป็นวัดร้างไปอีกหลายครั้ง เนื่องจากสงครามหรือเหตุการณ์ไม่ปกติของบ้านเมือง และอื่นๆ ในช่วงที่บ้านหลวงฮอดยังไม่ถูกน้ำขึ้นท่วมนั้น วัดพระเจ้าโกก็เป็นวัดร้างที่ตั้งอยู่ในป่ารกทึบ ไม่มีพระจำพรรษา ชาวบ้านที่ผ่านไปผ่านมา ได้แต่ยกมือไหว้ไม่กล้าเข้าไปภายใน เพราะรำลึกกันว่าบริเวณวัดนี้มีผีดุร้ายคอยดูแลอยู่ โดยเฉพาะช่วงหลังปี พ.ศ.2507 ที่ชาวบ้านหลวงฮอดย้ายหมู่บ้านออกไปอยู่ในที่ใหม่ พระเจ้าโกไม่มีคนดูแล ถูกต้นไม้หักโค่นลงมาทับทำให้พระศอกหักแต่ไม่ขาดลงมา รอบองค์พระมีกอไผ่ขึ้นอยู่

ต่อมาในพ.ศ. 2514 ชาวบ้านได้ช่วยกันบูรณะพระเจ้าโกขึ้นมาใหม่ สร้างวิหารครอบองค์พระ และสร้างศาลเจ้าพ่อผาแดงขึ้น (เล่ากันว่า เจ้าพ่อผาแดงเป็นผู้ที่เคยปกครองเมืองฮอดในสมัยก่อน แต่ถูกลวงไปฆ่าที่วังหลวง เป็นที่มาของชื่อ บ้านวังหลวง หรือบ้านวังลุงในปัจจุบัน) วัดพระเจ้าโกจึงพัฒนาขึ้นมาเป็นวัดที่มีพระจำพรรษาต่อมาอีกหลายรูป จนกระทั่งปัจจุบัน มีการบูรณะพระเจ้าโกด้วยการทาสีใหม่ทั้งองค์ จากเดิมที่องค์พระเป็นสีขาวมีริมพระโอษฐ์สีแดง เปลี่ยนเป็นพระพุทธรูปสีทองทั้งองค์ และมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่างๆ ภายในวัด ให้ดีขึ้นตามลำดับ⁸

“พระเจ้าโก” เดิมสีขาว องค์ปัจจุบันบูรณะใหม่เป็นสีทองทั้งองค์

ชาวฮอดค่อยๆ เรียนรู้ที่จะอยู่กับพื้นที่ใหม่ พวกเขาจับปลา แปรรูปปลาเป็นปลาแห้ง แต่ก่อนปลาแห้งยังไม่มีราคาเท่าใดนัก ปลาแห้งส่วนหนึ่งถูกขายให้กับพ่อค้าที่มารับซื้อ ชาวบ้านบางคนหาปลาแห้งไปแลกข้าวกับพี่น้องต่างอำเภอ บัดนี้ บ้านแพะดินแดงกลายเป็นหมู่บ้านที่ประกอบอาชีพหาปลา เป็นที่รู้จักของพ่อค้าปลาทั่วเมืองเชียงใหม่ ในแต่ละวันมีปลาสดและปลาแห้งถูกลำเลียงเข้าไปขายในตัวเมือง เป็นแหล่งรายได้สำคัญ หลังจากหมดฤดูหาปลา ในช่วงหน้าแล้ง เมื่อน้ำในทะเลสาบเริ่มลดลง ชาวบ้านจะกลับไปทำนาในพื้นที่เดิม คือบริเวณที่เคยเป็นทุ่งหลวง ใกล้กับผาเวียงซู้อีกครั้ง ในทศวรรษ 2530 การทำนาเริ่มลดน้อยลง เพราะปริมาณฝนลดลง ชาวบ้านจึงเปลี่ยนมาปลุกลำไยกันมากขึ้น แต่แล้วเมื่อประมาณ 3-4 ปีที่ผ่านมา ปริมาณฝนกลับเพิ่มขึ้น น้ำในทะเลสาบก็ท่วมสูงขึ้นอีก ทำให้สวนลำไยของชาวบ้านถูกน้ำท่วมเสียหายเป็นจำนวนมาก แต่นั่นกลับเป็นโอกาสดีของชาวบ้านโฮ่อง ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 50 กิโลเมตร ที่ปลูกหอมแดงเป็นอาชีพ ชาวบ้านโฮ่องพากันเดินทางข้ามน้ำปิงมาเข้าพื้นที่ทุ่งหลวง ปลูกหอมแดงกันเป็นลำเป็นสัน เพราะการปลูกหอมแดงใช้ที่ดินเพียงช่วงสั้นๆ พอฤดูน้ำท่วมก็หยุดปลูกได้

การแปรรูปปลา
ปัจจุบันอาชีพการแปรรูปปลากลายเป็นอาชีพหลัก
ที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านหลวงฮอด และทำให้
หมู่บ้านนี้เป็นที่รู้จักกว้างขวางขึ้น

เลี้ยงผีเมืองฮอด : “ปิดเมือง” เชิงสัญลักษณ์

ปกติแล้ว เป็นประเพณีของหมู่บ้านและเมืองของชนชาติไทที่จะทำพิธีเลี้ยงผีเมืองปีละ 1 ครั้ง ช่วงระยะเวลาที่ทำพิธีบูชาผีเมืองนี้ จะมีการปิดเมือง ไม่ให้คนในออก คนนอกเข้า เป็นระยะเวลา 3-4 วัน แล้วแต่กรณี เรียกว่า “ก่ำเมือง” ชาวเมืองฮอดก็มีพิธีกรรมที่เรียกว่า “เลี้ยงผีเมือง” และ “ปิดเมือง” เช่นเดียวกันกับเมืองของชนชาติไทสมัยโบราณ

งานเลี้ยงผีเมืองฮอด จัดขึ้นในวันแรม 10 ค่ำ เดือน 9 ตาแหลวและเปาะทางช้างเป็นสัญลักษณ์สำคัญในพิธีเลี้ยงผีเมือง ตาแหลวหลวง 4 อัน ใช้ปัก 4 มุมของคุ้ม แสดงการพิทักษ์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตาแหลวเล็ก 6 อัน ใช้ล้อมรอบเตาไฟที่ใช้ในการหุงข้าว ใช้สายสิญจน์วางรอบบริเวณที่หุงข้าว โดยมีตาแหลวมัดกับฝ้ายลั้ง เพื่อกันอาณาเขตห้ามเข้าขณะหุงข้าว ข้าวในหม้อใช้สำหรับถวาย “เจ้าพ่อมังกร” “ท้าวอ้าย” “เสือบ้าน” หม้อที่สองสำหรับถวาย “สบแจ่ม” ซึ่งน่าจะเป็นผีที่รักษาเขตแดนของเมืองฮอดในอดีต

หลังจากเย็นโยงอาหารให้แก่ผีแล้ว “ตั้งข้าว” ผู้นำพิธีกรรมจะ “ฮ่ำ” เพื่อ “โยง” ไปถึงเจ้าเมือง เสือบ้าน ท้าวอ้าย เจ้าสบแจ่ม งานเลี้ยงผีเมืองจบลงด้วยการทำข้าวปलाอาหารเลี้ยงกัน เรียกว่า “กินตวยกัน” และ ปัก “ตาแหลวหลวง” ณ สี่มุมของคุ้ม เป็นอันว่าพิธีเลี้ยงผีสิ้นสุดลง ในวันนี้ห้ามการเข้าออกในหอผีเด็ดขาด จนกว่าจะถึงรุ่งเช้าของวันใหม่

การวางเขตสายสิญจน์ไว้ ไม่ให้คนในออกคนนอกเข้า ขณะทำพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองฮอด และห้ามเข้าออกหอผีเมืองเป็นเวลา 1 วัน น่าจะเป็นการคิดค้นวิธีย่อส่วนของ “พิธีก่ำเมือง” คือ การปิดเมืองไม่ให้คนเข้าออกระหว่างพิธีเลี้ยงผีเมืองอย่างชาญลวด เดิมทีการปิดเมือง 3 วัน ต้องทำจริงๆ คือ คนนอกห้ามเข้ามาในเมือง และคนในเมืองห้ามออกนอกเมืองในระหว่างทำพิธี “ก่ำเมือง” ในปัจจุบันยุคสมัยเปลี่ยนไปแล้ว เป็นไปไม่ได้ที่จะ “ปิดเมือง” การห้ามเข้าออกเขตที่วางสายสิญจน์ไว้ และห้ามเข้าออกหอผี ก็คือ การย่อส่วนพิธีกรรม “ก่ำเมือง” เป็นการปิดเมืองในเชิงสัญลักษณ์

การปิดเมือง มีนัยความหมายต้องการพิทักษ์ความมั่นคงภายใน และป้องกันภัยคุกคามจากภายนอก

ชาวบ้านกำลังสานตาแหลว สัญลักษณ์สำคัญแสดง “เขตแดน” ในพิธีเลี้ยงผีเมือง

“พิธีก่ำเมือง” คือการนำสายสิญจน์วางรอบบริเวณที่หุงข้าวสำหรับเลี้ยงผีเมือง เสมือนเป็นการปิดเมือง ห้ามทุกคนเข้าออกบริเวณที่ล้อมด้วยสายสิญจน์นี้ระหว่างพิธีเลี้ยงผีเมือง

บ้านหลวงฮอดมีตลาดเล็กๆ แห่งหนึ่งตั้งอยู่ริมถนนกลางหมู่บ้าน มีแม่ค้านำปลาที่จับได้มาขาย เป็นพวงขาย ยอดไม้จากริมรั้วบ้านถูกนำมามัดเป็นกำขายให้กับเพื่อนบ้านและผู้ผ่านไปมา แม้จะไม่ได้เป็นตลาดที่ใหญ่โต แต่ก็คึกคักอยู่ตามอัธยาศัย ชาวบ้านแพะดินแดงหรือก็คือชาวบ้านหลวงฮอด ได้ผ่านช่วงเวลาวิกฤตแห่งความลำบากมาได้ ระยะเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมาทำให้หมู่บ้านแห่งนี้ฟื้นคืน และมีวิถีทางดำรงชีวิตของตนเองขึ้นมาอีกครั้ง

เหตุการณ์น้ำท่วมในช่วงต้นปี 2500 สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านอย่างหนัก ขณะเดียวกัน เหตุการณ์นี้ก็แสดงให้เห็นภาพที่ชาวบ้านเลือกใช้แกนเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุมชนให้คงอยู่มากที่สุด อุดมการณ์เรื่องความเป็น "เมือง" ปรากฏออกมาอย่างชัดเจน หลังจากเหตุการณ์น้ำท่วม สถานที่ราชการทั้งหมดได้ย้ายไปอยู่บ้านท่าข้ามได้ แต่ชาวบ้านไม่ได้ย้ายตามราชการไป พวกเขาเลือกพื้นที่ตั้งบ้านเรือนใหม่เอาเอง ที่สำคัญ สัญลักษณ์สำคัญอันแสดงถึงความเป็นเมือง ยังคงตั้งอยู่ ณ บ้านหลวงฮอด "เสาหลักเมือง" และ "ผีเมือง" ไม่ได้ถูกย้ายไปอยู่บนถนนซูเปอร์ไฮเวย์เหมือนการย้ายที่ว่าการอำเภอ เสาหลักเมืองถูกเคลื่อนย้ายขึ้นมาตั้งไว้ที่บ้านหลวงฮอด เช่นเดียวกับ "ผีเมือง" ก็สร้างขึ้นใหม่ในเขตบ้านหลวงฮอด ไม่ย้ายขึ้นไปไว้ ณ ที่ตั้งบริเวณศูนย์ราชการของอำเภอ แสดงให้เห็นแนวคิดและความสัมพันธ์ที่แปลกแยกกันระหว่างชาวบ้านกับราชการ

ปลาจากแม่น้ำปิง
ปลาหลากหลายชนิดที่ชาวบ้านแพะดินแดงจับมาจากแม่น้ำปิง กลายเป็นสินค้าเด่นของตลาดนี้ และทำให้ตลาดนี้กลายเป็นแหล่งรับซื้อปลาที่สำคัญแห่งหนึ่งของอำเภอเชียงใหม่-ลำพูน

การเลี้ยงผีเมืองฮอด ยังมีการจัดงานเลี้ยง ประเพณีเป็นประจำในวันแรม 10 ค่ำเดือน 9 ตาม ปฏิทินพื้นเมืองเหนือ โดยบ้านหลวงฮอดเป็น หมู่บ้านที่ทำหน้าที่เลี้ยงผีเมืองดั้งเดิม ส่วนเสา หลักเมืองนั้นมีการทำพิธี “รดน้ำดำหัว” ในช่วง สงกรานต์ ชาวบ้านจะนำดอกไม้ ขนมหวาน น้ำ ขมิ้นส้มป่อย ไปกราบไหว้บูชาเสาหลักเมือง อธิษฐาน ขอให้คุ้มครองดูแลเมืองให้อยู่รอดปลอดภัย

ลำไย พืชที่มีการขยายพื้นที่ปลูกอย่างมากและรวดเร็ว เฉพาะ ในโหล่งฮอดแห่งเดียว มีต้นลำไยไม่ต่ำกว่า 50,000 ต้น

ระบบการผลิตโหล่งเมืองฮอด

โหล่งเมืองฮอดมีระบบการผลิตที่หลากหลายตามลักษณะภูมิประเทศ ที่มีทั้ง ภูเขา ที่ราบเชิงเขา ที่ราบ แม่น้ำ และทะเลสาบ การผลิตแต่ละ พื้นที่จึงแตกต่างกันไป หมู่บ้านที่อยู่ในเขตเหมืองฝายมี 12 หมู่บ้าน พื้นที่ 3,737 ไร่ สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี ปลูกข้าวได้ 2 ครั้ง/ปี คือ ข้าวนาดอก (นาปรัง) ปลูกช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มิถุนายน และข้าวนาปี ปลูก ช่วงเดือนสิงหาคม-ธันวาคม ในบางพื้นที่ยังนิยมปลูก ถั่วเหลือง ข้าวโพด ยาสูบ ผักกาด ค่ะน้า พริก หอมแดง และกระเทียม หมู่บ้าน นอกกระบบเหมืองฝายไม่สามารถทำการผลิตได้นัก ส่วนมากเป็นหมู่บ้าน ที่ย้ายขึ้นมาจากเหตุการณ์น้ำท่วม จึงทำนาได้เพียงฤดูเดียว คือช่วงฤดูแล้ง ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์-มิถุนายน ฤดูแล้งเป็นช่วงที่ปริมาณน้ำใน ทะเลสาบเริ่มลดลง ชาวบ้านจึงสามารถกลับไปทำนาในพื้นที่เดิมได้อีกครั้ง น้ำที่ใช้ในการเกษตรส่วนใหญ่เป็นน้ำจากระบบพลังงานไฟฟ้า คือใช้ เครื่องสูบน้ำพลังไฟฟ้าสูบน้ำจากแม่น้ำปิง แล้วปล่อยตามคลองส่งน้ำให้ พื้นที่การเกษตรของชาวบ้าน ปัจจุบัน ที่นาเหล่านี้ไม่นิยมปลูกข้าว เนื่องจากต้นทุนการผลิตสูง ไม่คุ้มกับการลงทุน และมีความเสี่ยงที่อาจ ถูกน้ำท่วม พื้นที่ส่วนหนึ่งกลายเป็นพื้นที่ปลูกหอมแดงของชาวบ้านจาก อำเภอบ้านโฮ้ง ที่เริ่มมาเช่าที่ดินบริเวณนี้ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530

รายชื่อหมู่บ้าน ในระบบ เหมืองฝาย

บ้านแม่ลอง
บ้านท่าข้ามใต้
บ้านหางดง
บ้านผาแต่น
บ้านแม่ทัง
บ้านกองหิน
บ้านโค้งงาม
บ้านห้วยส้มป่อย
บ้านวังลุงใหม่
บ้านท่าหิน
บ้านหลังกาด
บ้านโป่ง

นาข้าว ของชาวบ้านในโหล่งฮอด ใช้น้ำจากระบบเหมืองฝาย

โหล่งฮอดมีพื้นที่ปลูกลำไย เฉพาะที่อยู่ในเขตฝายเหมืองหลวงมีประมาณ 50,000 ต้น ใช้น้ำจากการสูบน้ำในลำเหมืองหลวง ชาวนาเสียค่าใช้จ่าย 5 บาท/ต้น/ปี นอกจากลำไยที่ปลูกในเขตเหมืองฝาย ยังมีลำไยที่ชาวบ้านปลูกในพื้นที่น้ำท่วม และบนที่เชิงเขารอบโหล่ง ลำไยเหล่านี้ครั้งหนึ่งเป็นพืชที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านอย่างมหาศาล แต่ปัจจุบันต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ขณะที่ราคารับซื้อกลับลดลง

สำหรับหมู่บ้านที่อยู่รอบเขตทะเลสาบดอยเต่า นอกจากจะมีอาชีพหาปลาเป็นอาชีพหลักแล้ว พื้นที่รอบทะเลสาบดอยเต่ายังเป็นแหล่งหญ้าที่อุดมสมบูรณ์สำหรับเลี้ยงวัวปล่อย ทำให้การเลี้ยงวัวกลายเป็นอาชีพสำคัญ นอกจากงานการเกษตรแล้ว การทอดผ้าก็เป็นงานฝีมือที่มีชื่อเสียงของฮอด เป็นแหล่งรายได้ให้กับชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวบ้านนาคอเรือ และหมู่บ้าน ที่อยู่ใกล้เคียง นอกจากนี้ ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่มีภูเขาล้อมรอบ ภูเขาเหล่านี้เป็นแหล่งอาหาร และแหล่ง รายได้ให้กับชาวบ้านในโหล่ง เมืองฮอดเกือบตลอดทั้งปี ภูเขากว่า 30 แห่งรอบโหล่ง เป็นพื้นที่หาของป่าของชาวบ้าน ในฤดูฝนสามารถเก็บหน่อไม้และเห็ด ฤดูแล้งมีผักหวานและไข่มดแดงเป็นผลผลิตหลัก ของป่าตามฤดูกาลที่เก็บได้ ส่วนใหญ่ถูกรวบรวมโดยแม่ค้าในหมู่บ้านเพื่อนำมาวางขายต่อในตลาดเมืองฮอด และตลาดนอกพื้นที่ เช่น จอมทอง สันป่าตอง หางดง หรือส่งต่อให้พ่อค้าคนกลางที่นำไปขายในตลาดใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ อีกทอดหนึ่ง เป็นต้น

ทำไมดอยแทบทุกลูก ในเมืองฮอดจึงมีชื่อเรียก?

เพราะเหตุที่ชาวบ้านย่านท่าไปบน
ภูเขาแทบทุกลูกในเมืองฮอด เพื่อเก็บ
ของป่าและหาอาหาร รวมทั้งเลี้ยงวัว
ปล่อยในป่า ดังนั้น การตั้งชื่อเรียก
ดอยขึ้นมา ย่อมสะท้อนการรู้จักฐาน
ทรัพยากร กำหนดหมายตำแหน่งต่างๆ
ให้สะดวกขึ้นสำหรับการทำมาหากิน

รายชื่อดอยรอบโหล่งฮอด

ดอยกองฟุ	ดอยกองฟู้	ดอยกองฮาย	ดอยกำ
ดอยเก็ง	ดอยเกี้ยวนกยูง	ดอยเกี้ยวฝ้าย	ดอยเกี้ยว
ดอยแก้ว	ดอยขุนห้วยทราย	ดอยคำ	ดอยง่านงุ่ม
ดอยเงินหมื่น	ดอยโง้ม	ดอยจอก	ดอยจ้อม
ดอยจอมคำ	ดอยจะกู่	ดอยเจ้ามิ่ง	ดอยช้าง
ดอยดินคุ	ดอยตัน	ดอยต๊ับ	ดอยนมนาง
ดอยน้อย	ดอยน้ำดั่ง	ดอยน้ำดิบ	ดอยป๊อก
ดอยป่าแดง	ดอยผาผึ้ง	ดอยผาหมาย	ดอยแม่จ้อม
ดอยแม่ทั้ง	ดอยแม่บง	ดอยแม่เป็น	ดอยแม่สองแคว
ดอยแม่เส็ก	ดอยเรือ	ดอยละเว้ง	ดอยละปุกเมิน
ดอยเลี่ยม	ดอยสิงห์เหลียว	ดอยหม้อหนึ่ง	ดอยหลวง
ดอยห้วยคา	ดอยห้วยพระเจ้า	ดอยหัวก้อม	ดอยหัวมุก
ดอยหัวเสือ	ดอยหัวหมา	ดอยเหลี่ยม	ดอยอุปแก้ว
ดอยแอก	ป่าเกี้ยว	ห้วยกำ	ห้วยเกี้ยว
ห้วยจุมปา	ห้วยน้ำเย็น	ห้วยป่าเมียง	

รายชื่อปลาที่จับได้ จากลำน้ำปิง

ปลาสร้อย	ปลาสวาย
ปลาตะเพียน	ปลาเนื้ออ่อน
ปลาเพี้ย	ปลานิล
ปลาดำ	ปลากาน
ปลาค้าว	ปลากด
ปลาแดง	ปลาช่อน
ปลาดุก	ปลาบะแปบ
ปลาชียอบ	ปลาจีน
ปลาสังกะวาด	ปลาอีสก

กาด (ตลาด) โหล่งเมืองฮอด

โหล่งเมืองฮอดเป็นโหล่งใหญ่และเป็นชุมทางการเดินทาง เป็นรอยต่อที่จะเดินทางผ่านจาก เชียงใหม่ไปดอยเต่า แม่สะเรียง และอมก๋อย ซึ่งเป็นที่สูง โหล่งนี้มีตลาดใหญ่ระดับขายส่ง สินค้าจาก ตลาดในโหล่งเมืองฮอดถูกขายต่อให้กับแม่ค้าโหล่งดอยเต่าและโหล่งอมก๋อย ซึ่งจะมีแม่ค้าเดินทางมาซื้อ สินค้าจากตลาดเข้าในเมืองฮอดไปขายต่อ ตลาดเข้าเมืองฮอดมีอยู่ด้วยกัน 2 แห่ง คือ **ตลาดเข้าฮอด** และ **ตลาดจำลอง** ตลาดทั้งสองเป็นตลาดใหญ่ ตั้งอยู่ ณ บ้านท่าข้ามใต้ ติดตลาดมาแล้วประมาณ 40 ปี มีแม่ค้าประมาณ 100 ราย เป็นตลาดที่ขายสินค้าตลอดทั้งวัน คึกคักมากในช่วงเช้า นอกจากขาย ปลีกแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นตลาดค้าส่งขายต่อให้กับแม่ค้าจากหมู่บ้านต่างๆ ที่เดินทางมาซื้อไปขายต่อใน หมู่บ้าน ตลาดจำลองนั้นเปิดในปีพ.ศ. 2540 เพื่อแก้ปัญหาตลาดฮอดหนาแน่นเกินไป ไม่สามารถรองรับ การค้าของโหล่งได้เพียงพอ

นอกจากตลาดใหญ่ระดับเมืองแล้ว โหล่งเมืองฮอดยังมีตลาดขนาดเล็ก ตั้งอยู่ในหมู่บ้านต่างๆ ตลาด เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นตลาดที่ชาวบ้านนำผลผลิตจากในหมู่บ้านของตนเองที่ปลูกไว้มาจำหน่าย

2. โหล่งบ้านตาล

โหล่งบ้านตาล ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแม่น้ำปิง ห่างจากตัวเมืองฮอดประมาณ 22 กม. บ้านตาลมีชื่อนำหน้าว่า บ้าน แต่เคยมีฐานะเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง อยู่คนละฝั่งน้ำแม่ปิงกับเมืองฮอด บ้านตาลมีตำนานร่วมสมัยเดียวกับหริภุญไชยเช่นเดียวกับเมืองฮอดปัจจุบัน เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในหุบเขา ทิศตะวันออก (ด้านหลัง) เป็นดอยช้าง ดอยสูงใหญ่ที่แบ่งแดนระหว่างเมืองฮอดและบ้านโสัง ส่วนทิศตะวันตก (ด้านหน้า) มีดอยด๊ิบเป็นแนวกันอยู่ มีห้วยแม่ตาลไหลผ่านเป็นเส้นเลือดหล่อเลี้ยงชุมชน หมู่บ้านในโหล่งบ้านตาลที่สำคัญได้แก่ บ้านตาลเหนือ บ้านตาลใต้ บ้านช่างเค็ง บ้านตาลกลาง บ้านใหม่ เป็นต้น

มีเรื่องราวเล่าไว้ในใบลานถึงตำนานบ้านตาลว่า ในสมัยที่พมามีอำนาจเหนือเชียงใหม่ คือราว พ.ศ.2172 นั้น ชาวเมืองตอนใต้ของเชียงใหม่อยู่ 2 เมือง ที่ลุกขึ้นมาสู้รบกับพม่า ได้แก่ ชาวเมืองฮอด และ ชาวตาล ซึ่งพลเมืองส่วนใหญ่เป็นลัวะ พิจารณาจากคำอธิบายในใบลาน นั้น เมืองฮอดอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ชาวตาลอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง พื้นที่ของชาวตาลนั้น ครอบคลุมพื้นที่ตำบลแม่ตื่น (อ.ลี้ ปัจจุบัน) และอำเภอดอยเต่า รวมไปถึงพื้นที่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงทั้งหมด ซึ่งปัจจุบันจมอยู่ใต้น้ำ

ลัวะชาวตาลโดยการนำของ “หมื่นยส” ได้นำชาวลัวะต่อสู้กับฝ่ายพม่าในสมัยสุโขทัยจนพม่าแพ้ ฝ่ายพม่าจึงยอมเสียบรรณาการดังมีตำนานระบุว่า “ก่อนบ้านตาลตั้งหลายหัวที่ก็สร้างบ้านแบ่งเมืองมั่งกุงแล้ว ก็จึงเอาปอเมื่อถวายเป็นางวะดี 1...”^๙

“ขยาเก้อเฮียะ”

“แพะเมืองผี” แห่งบ้านตาล

อ.ฮอด จ.เชียงใหม่

ภูมิประเทศในโหล่งบ้านตาล คล้ายแพะเมืองผี ชาวบ้านเรียกว่า เป็นชื่อสถานที่ที่ปรากฏในใบลานบ้านตาล

บ้านตาลปัจจุบันเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ที่มีวัฒนธรรมประเพณีเข้มข้น ในภาพเป็นการแห่พระธาตุดูรอบหมู่บ้าน ก่อนวันงานสงกรานต์ประจำปี 2550

ด้วยความเกรงกลัวมากกว่าดัดตนไปเป็นเชลยชาวลัวะส่วนหนึ่งโยกย้ายขึ้นไปอยู่ตามที่ราบบนภูเขา กลุ่มพลเมืองลัวะกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่งได้เลือกเอาดอยลูกหนึ่งชื่อ ดอยบะหินฝังเงิน เป็นที่ตั้งหมู่บ้าน เรียกตัวเองว่า "ลัวะจาวตาล" ปัจจุบันคือ บ้านตาล อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ ชาวน้ำตาลสมัยนั้น ส่วนหนึ่งก็คงเคลื่อนย้ายลงมาอยู่เมืองฮอด เพื่อสะดวกในการทำมาหากิน ดังมีข้อความในตำนานกล่าวว่า "หื้อสูได้ ขดค้าย มาอยู่บ้านลุ่มเมืองเปียง (ราบ) เพ่ไต้อะ ว่าอัน ลัวะจาวตาลก็ได้เอากันมาตั้งอยู่ไต้ัง (ทุ่ง) บด สด..."¹⁰

ในปัจจุบัน ยังคงมีชาวน้ำตาลที่สืบเชื้อสายมาจากชาวลัวะอาศัยอยู่ โดยเฉพาะในหมู่บ้านตาลใต้ ที่ชาวน้ำตาลยังคงมีการนับถือ "ผีลัวะ" บ้านเรือนของผู้ที่นับถือผีลัวะบางหลัง แม้จะสร้างเป็นบ้านรูปแบบทันสมัย ก็ยังคงสร้าง "เตาไฟหย่อน" อันเป็นลักษณะเด่นของบ้านลัวะโบราณ ซึ่งมีไว้สำหรับเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมการเลี้ยงผี เรียกว่า "เตาไฟฮีด"

ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่เชื่อมโยงไปถึงการสืบเชื้อสายมาจากลัวะของชาวบ้านต่าล คือ ภาษาพูดของพวกเขามีน้ำเสียง "เยื่อน" หรือการพูดแบบลากหางเสียงยาวเช่นเดียวกับชาวลัวะแถวจอมทอง และชาวลัวะที่อาศัยอยู่ริมปิง (ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำปิง) ทางตอนใต้ของจังหวัดเชียงใหม่ แต่ชาวบ้านต่าลกลับมีน้ำเสียง "เยื่อน" ยาวมากกว่าที่อื่นๆ

ปัจจุบันชาวบ้านต่าลที่นับถือผีลัวะยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะในบ้านต่าลใต้ที่มีผู้นับถือ "ผีลัวะ" ไม่น้อยกว่า 5 สายตระกูล ที่ยังคงรักษาจารีตเดิมของชาวลัวะเอาไว้ เช่น ทำการฝังศพแบบลัวะ แทนที่จะเผาแบบคนเมือง ไม่ทำพิธีทางสงฆ์ในงานศพ การใช้ไม้นุ่นทำโลงศพ การคงพิธีกรรมเลี้ยงผีลัวะ การเลี้ยงผีละมาง การ "เข้ากำแต่งงาน" การ "เข้ากำปีใหม่" การนับถือผีเรือน ผีเตาไฟ ผีแขวน (ผีที่แขวนอยู่บนหัวนอน) เป็นต้น การรักษาจารีตของชาวลัวะนั้น มักมีคำกล่าวที่ว่า

"พ่อแม่ตาย ป่เสียตายเท่าละ (ทิ้ง) ฮีต(จารีต)"

งานเลี้ยงผีเมือง บ้านต่าล อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ (พ.ศ.2547)

ชาวบ้านร่วมงานเลี้ยงผีเมือง ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี แม้จะเป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่ในหุบเขา แต่กลับสถาปนา "ผีเมือง" ของตนขึ้น และกำหนดพิธีกรรมการเลี้ยงผีตอกล้าฐานะความเป็นเมืองและทบทวนเขตแดนของเมืองในอดีต เพราะครั้งหนึ่งบ้านต่าลเป็นส่วนหนึ่งของเมืองใหญ่ฝั่งน้ำปิงตะวันออกตรงข้ามกับเมืองฮอด มีความเจริญทัดเทียมกันกับเมืองฮอด เรียกตัวเองว่า "ลัวะจาวต่าล" ตำนานลัวะจาวต่าลถูกบันทึกเป็นเอกสารแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ชาวบ้านยังเก็บไว้ด้วยความภาคภูมิใจ

ปอຍหลวงบ้านด้าล

ตำนานลัวะจาวด้าล

"...ตั้งแต่พระโกสदानมา ปูย่าตู่ข้าตั้งหลายได้บอกไว้ แต่เมื่อหมื่นผลอยู่บ้านด้าล หลวงหมื่นยสอยู่บ้านใหม่ ผู้ข้าตั้งหลายก็ตื่นรู้ว่าเป็นบ้านด้าล แต่เดิมถัดนั้นมา หมื่นผลจะจิกโยกเอาลูกเมียบ่าวไพร่ตั้งมวลง แต่ตะเมาะไปอยู่บ่อเหล็ก เหตุว่าลูตะเมาะไปเรียกว่าตะเมาะเป็นบ้านด้าล จึงใส่จื่อว่าบ้านหลวงเปื้ออันแลถัดนั้นมาสุทโทจึงลงมา หมื่นยสก็ขับกับเข้าไปอยู่ในดอยต๊ับเสียงแล้ว สุทโทก็จึงเรียกขับกำลังขึ้นเวดขงหมื่นยส ยังดอยต๊ับตั้น กีบได้

ก็จึงโหนถอยไปตั้งอยู่เมืองหอด ตั้นสุทโทก็จึงสร้างแปงยงัวตัวอาราม ยังเมืองหอดตั้น ก็ไปเล้าโลมเอาหมื่นยสตี 1 กีบลง 2 ตี 3 ตี กีบลง ตกปุนณเมือปายลุน ไพร่โตตั้งมวลงก็อับจนด้วยข้าว พริก เกลือ ก็ดันจโรไปหาสุทโท ยังเมืองหอดตั้นแล้ว สุทโทก็จึงประทาน ผ้า เลื่อ ข้าว พริก เกลือ หื้อเขาแล้ว กีบปล่อยหื้อเขาไปหาหมื่นยส หมื่นยสก็บลง ไพร่โตก็ไปแหม 2 ตี 3 ตี ก็พะทานสนเดียนั้น หมื่นยสจึงรู้ว่าเปื้อนบ่ฆ่าตีตัว หมื่นยสก็จึงลงไปหาสุทโทยังเมืองหอด แล้วเปื้อนก็จับยับเอาตัวหมื่นยสได้ไว้แล้ว ก็จึงไปขับเอาลูกครวเมียเอาลงมานับเสียง ค้างอยู่หลานหมื่นยสกับไพร่ 6 หลัง เอือนหนีไป สุทโทก็บได้ สุทโทจึงสั่งจาวหอด อันนั้นสุทโท อับไว้กับวัดนั้นว่า หื้อสูตั้งหลายไปเซาะหาขงหลายหมื่นยส หื้อได้ว่าอัน เขายังค้างอยู่ 7 หลังเอือนบได้ ว่าอันจาวหอดก็ไปเซาะหาแต่กีบหัน เขาคินมาเสย ตี 1 เขาก็เข้าไปเซาะแหม เขาก็หันฮอยตั้น เขาก็เขียนหนังสือเขียนแขวนไว้แล้วก็หนีลงมาเมืองหอดแล้วเขาก็เข้าขึ้นไปจอยหนังสืออันแขวนไว้แล้ว กีบหันหนังสือเขาก็ลื้ออยู่ผ่อกอยกีบหันแต่ กีบปากลงมาเมืองหอด แล้วก็จึงมีกำปถิยานสัจจะจาวกับด้วยกัน เป็นบ้านปีเมืองน้องว่า บ้านด้าลตกเมืองหอดเอา เมืองหอดตกบ้านด้าลเอา ว่าอันก็มีกำปถิยานกับด้วยสนนี้ บ้านด้าลก็จนด้วยแม่จัวตัวควาย จัวหอด กีบปลั่งควายหื้อจาวบ้านด้าล 7 ตัว จาวหอดจึงว่า สุมายอยู่บ้านเก่าเมืองหลังก็ไกลกันนัก เหตุว่าเราบ่หลายเสยแล้ว หื้อสูได้คดคายมาอยู่บ้านลุ่มเมืองเปียงเพเดื่อว่าอันลัวะจาวด้าล ก็ได้เอากันมาตั้งอยู่โด่งบดสถเก๊าไม้เดื่อยาเบ็งก่อนบ้านด้าลตั้งหลายหัวที่ก็สร้างบ้านแปงเมืองมันกุงแล้ว ก็จึงเอาปอเมือถวาย อางวะ ตี 1 แล้วกลับคินมาเยยะไรใส่สวนได้แล้วเข้าเมือถวายหมากน้ำแถม ตี 1 แล้วก็กลับคินมาเยยะไรใส่สวนแล้วได้เบี้ยแถมได้ 1 ข้าเอาเมือถวายอางวะแถม ตี 1 ก็จึงได้ตั้งหัวเจาจ่ายซึกยิกเสียวสืบสืบกันมา ถราบต่อเต้าถึงหมื่นใจ หมื่นใจเถ้าเป็นปอเมือง หมื่นใจเถ้าตายแล้ว หมื่นใจหน้อยก็เป็นปอเมือง หมื่นใจหน้อยตายแล้ว แสนต๊ิบเป็นปอเมือง แสนต๊ิบตายแล้ว หมื่นอุตเป็นปอเมือง หมื่นอุตตายแล้ว แสนหลวงจันสสเป็นขุนแขวนได้ แสนหลวงจันสสตายแล้ว ปอเมืองมนิวันแทน ปอเมืองมนิวันตายแล้ว แสนหลวงสิทธิเป็นปอเมือง แสนหลวงสิทธิตายแล้ว ปอเมืองจาแทน

ป้อมเมืองจาดายแล้ว แสนยสเป็นป้อมเมืองแทน แสนยสตายแล้ว แสนทะนัันจัยเป็นป้อมเมืองแทน แสนทะนัันจัยเป็นปางสุดปางช้อยกว่าท่านตั้งหลาย บัญก็แต่เจนนตัวพญามาแล้ว ก็บู้ว่าบ้านโปงเป็นดีเมืองสักเดื่อ ก็ชู้ว่า เป็นดีบ้านดัลมาแต่เดิมมีสันนี้แล้ว เหตุว่าขุนตูข้าตายบั้งไว้ ขุนตูข้าตั้งหลายสิ่งสืบกันไว้ว่า บ้านโปง ขุนตืน รอยเหนือ บ้านปาง บ้านโด้งพานตองนับว่าเป็นดีบ้านดัลได้เสียง เหตุว่าเป็นบ้านปี่เมืองน้อง สืบแพร่รอด กันตั้งมวลงกันว่า พานตอง บ้านดัล ตายเสียง บ้านปาง ขุนตืน รอยเหนือ บ้านปางกินตั้งมวลง บ้านปาง ขุนตืน รอยเหนือ บ้านปางตายเสียง บ้านดัล พานตอง กินตั้งมวลง เหตุว่าบ้านดัลเป็นเก๊ากว่าเปื่อนตั้งมวลง สั้งไว้ สันนี้ แดนดีแต่ ตะกล้าไร่หลวง แผวนรื่องเรียว แผวปกก้อง แผวหนองอิง ลงสุดตูป ขึ้นแม่หาดเป็นแดน แผวห้วยน้ำบ่อขุนเงินขึ้นห้วยน้ำบ่อขุนเงิน แผวดอยกั้ง แผวห้วยสารปี แผวเด่นข้าวตาก ขึ้นดอยผาก่อง ชื่อ ตามสันกิดตามสัน น้ำไปตั้งวันออกเป็นดีเมืองลี้ น้ำไหลไปวันตกเป็นดีบ้านดัล ไต่สันไปแผวม่อนพระเจ้า ลง สันม่อนพระเจ้าแผวแม่ลี้ฝ่ายใต้ สิบแม่ละงอง ล่องตามแม่ลี้ฝ่ายวันออกจุเมืองลี้มีสันนี้แลษ อันหนึ่งแดนดีตาง ดอยป่าหมากนั้นมิแต่ตะกล้าไร่หลวง แผวร้องปู้ขึ้น ไปเหล่ายังแผวกักคอกควายขึ้นดอยป่าหมากชื่อตามสัน กิดตามสันแผวแปดตมอนเสา ลงผาดตั้งล่องตามแม่หาด แผวร้องปู้ขึ้นนั้น จาวดอยเต่าจนด้วยหาดี้เยยะดักกิน บได้ จิงเอาเงิน 5 เล่มเจียงมาขอแก้ก้าห้าไร่หางนากิน แจนตูข้าอยู่จัมกันนี้ขอหื้อกินเตื่อ ยามนั้นขุนบ้าน ดัลจิงว่าบดี ไปหน้าลูกหลานสุเจ้าจักว่า ตูข้าตั้งหลายชื่อขาดแล้วว่าอัน ตูบขายแล ตูตั้งหลายไปหน้าลูก หลานตูว่าง่ายหาตักรงตันจร เอาน้ำดีหลังดินตูคินเสียเจ้าจักจุเชื่อว่าบจู้ กันว่าสุเจ้า ตูจักเอาเงินสุเจ้าไว้จ่า ไปหน้ากันสุบอยู่ตามสัจจะวจา ตูจักคินเงิน 5 เล่มเสีย เป็นดีตูดีเก๊า ปถิยานสันนี้แล้วจาวบ้านดอยเต่าจิงว่า ไปหน้าเจนลูกหลานตูข้าตั้งหลาย กันเขาบอยู่ตามสัจจะวจา ขึ้นเตื่อว่าอันขุนดัลจิงปลั่งหื้อจาวดอยเต่ากิน ตั้งแต่นั้นมาแล กามีสันนี้แลษ...¹¹

ต้นคร้าวตานปันล้า

บ้านดัลเป็นหมู่บ้านอยู่ห่างจากตัวเมือง แต่เพราะมีประวัติศาสตร์ยาวไกล พิธีกรรม ของหมู่บ้านยังคงรักษาความเข้มแข็งไว้ ในภาพคือการประดิษฐ์ต้นคร้าวตานตาม ประเพณีชาวเหนือ ขณะที่ชาวเมืองทำ “ปันล้า” ตามภาพนี้น้อยมาก แต่ชาวบ้าน ดัลยังสืบทอดอยู่ ในภาพคือ “ปันล้า คัมภีร์” และ “ปันล้าผ้า” งานปอยหลวงปี พ.ศ.2549

วิหารบ้านตาลหลวง

ซุ้มโขงเก่าแก่ในวิหารวัดบ้านตาลหลวง เป็นหลักฐานที่แสดงถึงความเก่าแก่ของหมู่บ้านแห่งนี้

ชื่อหมู่บ้านตาลเหมือนกัน แต่กลับพบว่าหมู่บ้านมีความแตกต่างกันอยู่หลายประการ เช่น ภาษาพูดที่มีสำเนียงการพูดผิดแปลกกันไป น่าสนใจว่าหมู่บ้านทั้งสองอาจเป็นกลุ่มลัวะในตำนานที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตบ้านตาล แต่เป็นคนละสายกัน นอกจากจะสังเกตจากภาษาพูด ยังมีข้อน่าสังเกตที่ว่า ชาวบ้านตาลเหนือนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่อดีตหลายร้อยปี และส่วนหนึ่งได้ละทิ้งการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวลัวะไป จนปัจจุบันเหลือผู้ที่นับถือผีลัวะไม่ถึง 10 ครอบครัว ในขณะที่บ้านตาลใต้ในอดีตไม่เคยนับถือพุทธศาสนา แต่นับถือจารีต ผีลัวะอย่างเคร่งครัด ปัจจุบันบ้านตาลใต้นับถือพุทธศาสนาแล้ว แต่ก็ยังไม่ละทิ้งจารีตเก่าของชาวลัวะที่สืบทอดมา

ลักษณะเปิดมากกว่าของลัวะกลุ่มบ้านตาลเหนือ ส่งผลให้มีความสัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่นๆ หลากหลาย ทั้งโดยการแต่งงาน การค้าขาย การขยายออกไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่ๆ ในที่สุดบ้านตาลเหนือก็กลายเป็น "บ้านหลวง" หรือบ้านเก่า ซึ่งลูกหลานจากหมู่บ้านแห่งนี้กระจายออกไปอยู่ในสถานที่ต่างๆ และตั้ง

ที่น่าสนใจก็คือ ยังคงมีป่าช้าแยก ระหว่างป่าช้าฝั่ง (ลัวะ) และป่าช้าสำหรับเผ่า (คนเมือง) ในหมู่บ้าน

ร่องรอยสำคัญที่สะท้อนความที่เคยเป็น "เมือง" สำคัญของบ้านตาลที่ปรากฏถึงปัจจุบัน คือ การที่ชาวบ้านตาลยังนับถือ "ผีเมือง" ทั้งๆ ที่มีสถานะเป็นเพียงหมู่บ้าน ชาวตาลจัดงานเลี้ยงผีเมืองเป็นประจำทุกปี และมีการแบ่งหมวดหมู่ชาวบ้านในโหล่งบ้านตาล ไปทำพิธีเลี้ยงผีปีละ 3 หมวดทุกปี แสดงว่า ครั้งหนึ่ง ผู้นำหรือเจ้าเมืองของชาวตาล คงใช้ดอยบะหิน ฝั่งเงินนี้เป็นพื้นที่หลบภัย คนรุ่นหลังยังรักษา สืบทอดพิธีกรรมบูชาเมืองของตนเอาไว้

หมู่บ้านสำคัญในโหล่งบ้านตาล

โหล่งบ้านตาลประกอบด้วยหมู่บ้านสำคัญ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านตาลหลวง (บ้านตาลเหนือ) และ บ้านตาลใต้ หมู่บ้านทั้งสองแห่งแม้จะใช้